समालोचनाया

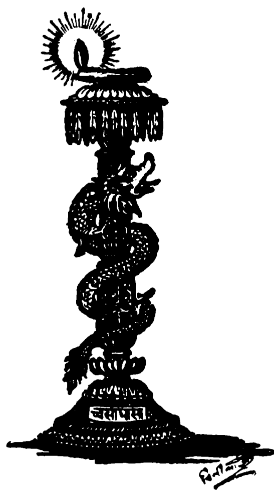
सिद्धान्त

प्रो० माणिकलाल श्रेष्ठ

च्वसापासा

रवि शाक्य, इखाछेँ, यल

समालोचनाया सिद्धान्त

माणिकलाल श्रेष्ठ

पिकाक :—

च्वसापासा,

केल मासंगल्ली,

काठमाडौं

न्हाप्पां—१०००

ने. सं.—१०८८

मूल्य—खुतका

थाक—

नेपाल प्रेस

शुक्रपथ,

काठमाडौं।

जिमिगु खँ

आलोचना च्वमि व ब्वमिपिनि दथुइ बल्लाःगु स्वापू खः, कातुगु लिसं खः। साहित्यया वास्तविकता व यथार्थया अध्ययनं समाजय् चेतनाया आलाउलु (लहर) हया बिइ। उकिं च्वमिं बीत स्वःगु व ब्वमि माला कायत संगु निखे स्वतले साहित्यया पलाः खू काइ। इमि काल-बिल घूलायमाः, मखुसा साहित्यया ल्यः भिंभ्फां मिंभ्फां दनि। वास्तविक व यथार्थया आलोचनां तिनि भिंभ्फां न्हंका बिइ, युगया घःमा Steering) प्वाइ। थजाःगु मिखाथें जाःगु "समालोचनाया सिद्धान्त" सफू च्वना न्ह्यलुया दिइम बिद्वान् च्वमि पासा माणिकलालजुयात साहित्य ह्यःमिपिसं ल्यूताः नुगलं लसकुस याइ ताया।

अन्तय् वेकःया चेतनां बिलिबिलिगु च्वसां इलय् ब्यलय् जति व्हली धइगु मनं तुने। अले वेकःपाखें हानं हानं नं दुग्यःगु ग्वहालिया आशा यासे ग्यसुलाःगु सफू पिदनेगु ग्वसालय् छ्पलाः छिके बिया बिउम वेकः च्वमि भाजुयात दुनुगलं भिंतुने।

च्वसापासा

न्ह्याथेंजोम्ह मनुखं धागु जूसां
न्ह्याथे पवित्र सफुती च्वयातःगु जूसां
मिखा तिस्सिना खः धया व्छये मजिउ
धका समालोचनाया मिखां स्वयेगु खँ
दकले न्हापां जित स्यना बिउम्ह
थौं मदये धुंकूम्ह

शिवलाल राजभण्डारी

(ने. सं. १०४०–१०६६)

या

लुमन्तिस

—माणिक

समालोचनाया सिद्धान्त

समालोचना
या
सिद्धान्त

समालोचना व उकिया ज्या

"समालोचना" धयागु बस्तु छु खः, थुकिया ठीक उद्देश्य छु खः धका पूवंक ठीक ठीक शब्दं परिभाषा हे धका बिइत संसा तस्सकं थाकु, अथेसां समालोचना छगू कथं स्वयेबेले तस्सकं सरल बस्तु खः। सामान्य बुद्धि दुम्ह न्ह्याम्हं मनुखं नं जीवनया क्षण क्षणे समालोचना याना च्वंगु दु। सफू छगू पुइका स्वयेवं हे बा छुं किपा स्वयेबेले भीसं मचायेकं हे समालोचना याये धुनी। "छुं कविता छपुइ छु गुण दु, गुगुं छपा किपा भीत छाय् यल धका बिचा यायेगु हे'[1] समालोचना खः। छुं कला अर्थात किपा, कविता, म्ये आदि छु खः, छपु कविता व मेगु कविता ब्वनेबेले वइगु आनन्द, छपु म्ये व मेगु म्ये न्यनेबेले भीसं अनुभव यायेगु आनन्द गुलि पा धका सिइकेगु अर्थात निगू अनुभूतिया तुलना यायेगु, छुं कलाया गुण छु दु धका माला स्वयेगु हे समालोचनाया दकले न्हापांया खँ खः। छम्ह मनुखं याइगु निर्णय व मेह्मसिनं याइगु निर्णय पाइ, थुकथं छुं निर्णय यायेगु थः थः विचारया खँ खः, अथेसां छुं भति आपा ह्मो न्ह्याह्मसिके नं निगू अनुभूति तुलना यायेगु शक्ति दु। कलाया विशेषज्ञ मखुपिंसं छपा किपा स्वया उकिया बांलाक पारख याये सइ मखु, तर मेगु नं उजोगु हे किपा स्वइबेले थुगु सिकं उगु बांला थुकीसिकं उगुली अपो गुण दु धका न्ह्याह्मसिनं नं धाये सः। अथे हे निपु म्ये न्यना थुगुसिकं उगु बांला, अर्थात थुगुसिकं उगु यो धायेगु हे समालोचनाया दकले सरल व दकले न्हापाया प्रश्न खः।

मेगु प्रारम्भिक प्रश्न, समालोचनाया मेगु आधारभूत खँ खः "छुं छगू कला गुलि ग्यं?" धका सिइकेगु व कलाया गुण बा मू

(Value) थुइकेगु । थ्व खँ प्रारम्भिक खःसां उलि सरल मजू । दोलंदों दँ न्ह्योनिसें समालोचकपिसं कुतः याना वाला स्वया नं थौं तक कोजिइक थथे हे धका धाये मफुनि । ह्मनं समालोचकपिं अमि थःथः युगया दकले अपो प्रतिभा दुपिं मनू हे जुया च्वंगु खनेदु । अथे स्वया नं अमिसं धया तःगु परिभाषां व उक्ति भीत समालोचना सम्बन्धी चिन्तन यायेत गुह्मालि सम्म जू, तर समालोचनाया छुं कोजिउगु छुं मान्यता मर्यादा मदुनि । नांदंपिं समालोचकपिं मध्ये दकले न्ह्यापांयाह्म ग्रीसया विद्वान एरिस्टोटलं (अरस्तु) साहित्यया सार विषय धया दिल—'अनुकरण यायेगु ज्यां[2] सकसितं आनन्द वइ''। अरस्तुया विचार कथं काव्य नं कलाया छगू अङ्ग खः । फुक्क कला, अर्थात महाकाव्य, त्रासदी[3], कमदी[4], तुतः[5], सुशीर वाद्यः व तन्तु वाद्य (पुइगु बाजं व कीगु-बाजं) या संगीत फुक्क विभिन्न प्रकार व रूपया अनुकरण खः । चित्रकला छुं प्राकृतिक बस्तु थें च्वंक उकिया अनुकरण यायेगु खः । अनुकरण यायेबेले आनन्द वइगु जूगुलिं साहित्य व मेमेगु कलाय् मनुखं चिउता तइगु खः । अरिस्टोटलया थ्व छगू उक्ति (अनुकरणं सकसितं आनन्द वइ) समालोचनाया चिन्तन यायेगु ज्याय् गाक्कं गुह्मालि जुल, तर थौंतक नं अनुकरणं वइगु आनन्द हे साहित्य व कलाय् मनुखं चिउता तयेत प्रेरणा खः ला कि मखु धयागु खँय् वादविवाद मतंनि । अथे हे 'मिमेसिस' (mimesis) या मतलब गुजोगु अनुकरण खः, जीवन गथे खः उजोगु हे जुइक ल्ह्वया कायेगु खः कि जीवनया प्रतिनिधित्व जक जुइकथं प्रतीक जक जुइवं गा, वा अभ्न कला जीवन थें च्वने मागु मदु धका विभिन्न विचार खने दनि ।

विभिन्न देशे विभिन्न युगया विद्वानपिसं नुवागु उक्ति (धापू) नं अरिस्टोटलया धापू थें तुं आ तक सकसिनं माने याइगु मजूनि । "कविताय् उत्साह व वेंसू ल्वाकज्या दु, भी थम्हं थःत लोमंका कल्पना यानागु बस्तुइ थ्यनि"; "भी प्रकृति अलग च्वने फइ हे मखु'; "साहित्यया मू उद्देश्य हे आनन्द खः, अले तिनि उकिं बिइगु शिक्षा";

'कविता बल्लागु भावना बिलिबिलि बावोगु प्रवाह खः"; "कविता रूप बिइगु कल्पनाया शक्ति"; "कल्पनायात स्वाना बिइगु जादू", 'कविता कल्पना पिदनिगु'; "कविता जीवनया समालोचना"; "कविता भावनाया सुपाँचय् कल्पनाया देगः दनेगु" आदि आदि उज्ज्वल व ग्यसुलागु विचारं भीत समालोचनाया क्षेत्रे दुहाँ वनेत बः बिउ, तर 'कलाया सार छु ?" धयागु मूल प्रश्नया लिसः बिइ मफु ।

थुकिया मतलब समालोचना तस्सक नित्तु निउगु बस्तु मखु । अभ धात्थें ला समालोचना धयागु बस्तु तस्सकं सरल । गुगुं बस्तु गुलि सरल जुइ, "उलि हे अपो यक्को प्रकारया प्रतिक्रिया उकिं पिहाँ वइ, कारण छह्म मनू व मेह्मसिनं छुं छगू बस्तु स्वइगु मिखा पाइ ।"[6] अथेसा समालोचनाया अर्थ छु ? छोटकरीं छगू शब्दं धायेबेले समालोचनाया अर्थ खः – पारख यायेगु । समालोचना साहित्य धायेबेले साहित्य विषये च्वया तःगु फुक्क रचना, विवेचना, व्याख्या व मुल्याङ्कन नं दुथ्याइ । न्ह्यागु प्रकारया साहित्य नं अर्थात कविता, ख्याखं, उपन्यास फुक्कया जीवन नाप तप्यंक सिइदयेक स्वापू दइ, साहित्य धयागु छगू कथं जीवनया व्याख्या खः । समालोचना साहित्यया व्याख्या खः, अथे जूगुलिं समालोचना "जीवनया व्याख्याया व्याख्या[7]" खः ।

समालोचक छह्म विशेषज्ञ खः, साहित्यिक कृति बांलाक थूह्म, उकी विशेष दखल दुह्म मनू खः, समालोचकया ज्या खः छुं छगू कृतिया गुण व दोष वाला स्वया खंकेगु व कयनेगु अले उकिया छता कोछिना बिइगु बा फैसला बिइगु । व्याख्या यायेगु व निर्णय बिइगु निता ज्या समालोचनाया ज्या खःसां गुगुं रचना बारे निर्णय बिइबेले व्याख्यायात माध्यम यायेगु चलन दु । समालोचनाया उद्देश्य बारे हडसनं धया दीगु दु –"रचनाया दुने थ्यंक दुहाँ वना स्वयेगु, उकी च्वंगु गुण शक्ति व सौन्दर्य माला स्वया खंकेगु, उकिया पिनेया अस्थायी तत्व व दुने च्वंगु शाश्वत गुण फाया कयनेगु उकिया विवेचना याना व्याख्या याना बिइगु, लेखकयात प्रेरणा बिउगु कलात्मक व

नैतिक आदर्श स्पष्ट क्यना बिइगु।" म्याथ्यु आर्नल्डं बिउगु परिभाषा कथं समालोचना धयागु "विश्वे सिउगु व खंगु दकले भिंगु खँ सिइका प्रचार याना बिइगु निस्वार्थ बा निर्लिप्त कुतः"। वाल्टर पेटरं समालोचनाया स्वंगू तहया कर्तव्य क्यना बिउगु दु "कवि बा कलाकारया गुण खंकेगु, उकियात वाला फाया स्पष्ट क्यना बिइगु।"

अले थ्व हे ज्या गुकथं यायेगु धयागु खँ न्ह्यथनेव हे निता विचार वइ। छगू मत दु समालोचना धयागु हे निर्णय बिइगु, छुं छगू रचनाया गुण दोष वाला स्वया थथे च्वं धका कोछिना बिइगु। थ्व विचार कथं समालोचक धयाह्म फैसला बिइह्म छह्म न्यायाधीश खः। तर थथे छुं छगू कृतियात भिं मभिं धका कोछिना बिइत पिनेया छुं छता नियम, आदर्श वा सिद्धान्त यात कसि याये माल। लुं पारख यायेत कसी चुला स्वयेथें साहित्यिक कृति चुला स्वयेगु कसि छु ? हानं छुं छता स्थायी, न्ह्याबलें च्वनीगु शाश्वत नियमयात कसि धका माने यायेगु मतलब विश्व दृष्टिकोण हे अखः लावनिगु खः ला ? विश्वे छुं छता शाश्वत, नित्य, विश्वव्यापी, सकभनं दइगु विश्व आत्मा अनन्त अमर आदर्श माने याये फुसा छुं छता शाश्वत, नित्य नियम वा सिद्धान्तयात समालोचनाया कसी माने याये छिं। मखुसा समालोचनाया कसि याये छिंगु वस्तु नं समाज व स्थिति पा लिसे पाना च्वनी।

थुकिया ठीक अःखः मेगु छगू धारणा दु। थ्व मत कथं "साहित्य धयागु नं विकास जुया वनीगु वस्तु खः, गुगु छगू स्थायी शाश्वत आदर्शयात कसी माने याना साहित्यिक रचनायात बांला बांमला धका फैसला बिइ मजिउ। लेखकया रचनाया नियम (विधान) व हे रचनाय् मालेमा, गुगु पिनेया नियम कथं कृतिया पारख याये मजिउ।'[४] २००७ सालया क्रान्ति लिउ नेपाल भाषा साहित्य-क्षेत्रे पिदंपिं आपालं समालोचकपिंके थ्व विचारया प्रभाव खने दु। अथेसां पूरा मोल्टनया हे दृष्टिकोण कायेगु सम्भव मजू। थ्व दृष्टिकोणकथं न्ह्यागुं वस्तुयात प्रयोगया आधारे जक स्वइ। पश्चिमी साहित्ये थ्व पक्षया समालोचना-

यात 'इन्डक्टिव्' (प्रयोगवादी) समालोचना व वैज्ञानिक समालोचना धका नं धा। थ्व दृष्टिकोणकथं समालोचकया ज्या गुगुं छगू रचनाया गुण व दोष मालेगु मखु, प्रशंसा वा निन्दा यायेगु मखु; विज्ञानया अध्ययन यायेबेले थें साहित्यया प्रक्रिया अध्ययन यायेगु अले उगु कृति गथे पिदन धका उकिया नियम क्यनेगु हे समालोचकया ज्या खः। थुगु पक्षया विचारकथं समालोचक छम्ह वैज्ञानिक थें हे खः। वैज्ञानिकं निगू वस्तुया भेद क्यनी, गुगु भिं गुगु मभिं धायेगु ज्या वयागु मखु। भौतिक शास्त्रया अध्ययन याइम्हसिनं न सिकं लुँ भयातु धाइ, लुँ व न गुगु भिं धका वं चिउता तइ मखु; रसायन शास्त्रं चिनी त्वे ना, चिकने मना धका क्यनी; वनस्पति विज्ञानया विशेषज्ञं वथं गःगु व स्वां होगुया फरक क्यनी, अमित गुगु भिं गुगु मभिं मतलब मदु। अथे हे तुं समालोचकं गुगुं छगू साहित्यिक कृतिइ छु छु तत्व दु धका वाला फाया क्यना बिइ, प्रशंसा निन्दा याना च्वने मजिउ धयागु दृष्टिकोण इन्डक्टिव् समालोचनायागु खः।

थ्वजोगु हे विचार नेपाल भाषाया कवि चित्तधर 'हृदय' जुं छथाय् प्वंका दिइगु दु। ख जा वय्कःया हे समालोचना-सम्बन्धी लेख ब्वनेबेले प्रयोगवादी समालोचना लँ कया दीथें मच्वं। अथेसां वय्कलं "फोटोग्राफर"[१] धागु छपु कविताय् समालोचकया कर्तव्य लेखकयात थुकथं या उकथं या धका निर्देशन बिइगु मखु, लेखकया कृति गथे दु अथे हे उकी हे च्वंगु गुण खंकेगु धया दिल।

वैज्ञानिक समालोचना धाइपिंसं न्ह्यागु हे धासां पारख यायेगु वा छुं खँ थथे खः धका कोजिइक धायेगु ज्या समालोचनां एकदम तोता हे छ्ये फइ मखु। छुं छगू साहित्य वा कला कृतिया व्याख्या यायेगु हे समालोचना खः, अले थम्हं छुं छता थथे हे धका मधासे छुं वस्तुया व्याख्या याये फइ मखु। अपो ह्मो जुइ फु, तर समालोचकं थःगु मत (विचार) कने हे मा। मचा छम्हसिनं त्वा बाखं बांला बांमला, म्ये यइपु जू मजू, सफू न्ह्याइपु ह्माइपु धका थःगु मत कनी। वैज्ञानीक (इन्डक्-

टिव्) समालोचकपिसं समालोचनाया क्षेत्रे अनुसन्धान याना आपालं ज्ञानया खँ सिइकूगु दु, अमि अनुभव अमिसं धागु खँ भ्रीत तस्सकं ज्या वयले जिउ । अथेसां अमि अनुभवं भ्रीसं न्ह्याक्को ज्या कासां समालोचना यायेबेले भ्रीसं पारख याना थःगु मत व्यक्त मयासें च्वने फइ मखु । साहित्यया अध्ययन याये धुंका भ्रीसं थःगु भावना पना तयेगु अर्थात पूरा हे 'निर्लिप्त' जुइगु, छुं कृति 'यो' व 'मयो' नितां पाखें मुक्त स्थितिइ भ्री च्वने फइ मखु ।

बरू समालोचना अनुदार जुइ मजिउ, सुं छह्म तःधंह्म व्यक्ति धागु वा परम्परां व सामाजिक मान्यता दुगु वा न्हापां निसें मान्यता बिया तःगु सिद्धान्त वा नियमयात हे जक कसि याना साहित्य व कलाया कृतिया पारख याये मजिउ । वैज्ञानिक समालोचकतयसं धाइ थें पारख यायेगु ज्या हे याये मजिउ धाये थाकु, अथेसां भ्रीसं युगं युग पुलांगु छुं नियमं थःत चिका कला व साहित्यया कृतिया पारख यायेत स्वयेगु नं बांलागु खँ मखु । छह्म वैज्ञानिक समालोचकं[10] धया तःगु दु—"युगन् युग तक अरिस्टोटलं त्रासदी बारे धया तःगु छुं मतया व्याख्या यायेगु ज्याय् विद्वानत थःथः ल्वाना च्वनेगु व तप्यंक थम्हं त्रासदीया अध्ययन मयायेगु मानव बुद्धिया हे अपमान खः ।"

समालोचना थथे अनुदार जुइगु, परिवर्तन जुइगु आपा प्रवृत्ति दु । समालोचनाया धारणा न्हापाया रचना च्वना उकिया आधारे दयेका तःगु जुइ । छुं साहित्यिक कृति पिहाँ वइ, उजोगु रूपया कृति यक्को प्रचलित जुइ, अले तिनि उकिया अध्ययन याना समालोचना सम्बन्धी धारणा पिहाँ वइ । थ्व मिखां स्वयेबेले साहित्य व कलाया न्हू न्हूगु रूप, न्हूगु प्रयोग, न्हूगु प्रवाह ला नियमनाप पाइ । उकिं हे साहित्य व कलाया युग हिलीगु क्रान्तिकारी प्रवाहयात शुरूइ समालोचनां विरोध यागु हे जक खने दु । अथेसां समालोचनायात साहित्यया बाधक धाये मजिउ । समालोचनायात तोता छ्वये मजिउ, बरू समालोचनायात क्रान्तिकरण यायेगु कुतः गबलेसं हे छगू क्षण जक नं दिके

मजिउ। मदिक्क हिलावं वना च्वंगु थौंया युगे समालोचनाया धारणाय् नं मदिक्क क्रान्ति हया हे च्वने मा।

1 आई. ए. रिचार्डस्—साहित्यिक समालोचनाया सिद्धान्त

2 mimesis (ग्रीक शब्द)

3 प्याखं स्वइपिन्त ख्याना शिक्षा बिइगु प्याखं

4 मनूया द्वं खिना क्यना बिइगु प्याखं

5 Dithyrambic Poetry

6 आई. ए. रिचार्डस्—साहित्यिक समालोचनाया सिद्धान्त

7 हड्सन्—साहित्यया समालोचना व मूल्याङ्कन

8 मोल्टन व वया अनुयायी समालोचकपिनि मत

9 "फोटोग्राफर, छन्त योसा, कयाः छपाः-निपाः
जिगु रूप धात्थें गय् च्वं क्यना ब्यु छं किपा।
बरू जितः धाय् मदु छं, थय् च्वँ अय् च्वँ धकाः
थुखे-उखे स्व धकाः नं थः मिखा फस्वकाः।"

(फोटोग्राफरयात— चित्तधर 'हृदय')

10 लर्ड मोर्ले

समालोचनाया महत्व

थौंसिकं सछिदँ मयाक न्ह्यो भिगुंगू गु शताब्दीया दथु पाखे अंग्रेजी साहित्यया नां जाह्म कवि व समालोचक म्याथु आर्नल्डं ध्वको धागु खः—"युरोपयात थौं दकले मागु बस्तु समालोचना खः, अले ध्व हे बस्तु अंग्रेजी साहित्ये दकले मदु।" अंग्रेजी साहित्यबारे सछिदँ न्ह्यो धया तःगु ध्व जोया स्थिति थौंकन्हे नेपालया साहित्यिक क्षेत्रे खने दया च्वन। विश्वे निसःदँ न्ह्योनिसें ज्ञानया विभिन्न विषय – दर्शन, इतिहास, कला, साहित्य, विज्ञान, फुकलिसं वया च्वंगु न्हूगु प्रवाह, न्ह्यागु बस्तुयात नं गथे खः अथे खंकेगु कुतः अर्थात समालोचनात्मक भावना मीगु देशे बांलाक आ तक नं मन्ह्यानि। ज्ञानयात धार्थे हे न्ह्यज्याकेगु जूसा न्ह्यागुं बस्तु व विषययात समालोचनाया मिखां स्वयेमा। मीथाय् थौंकन्हे नेपालया साहित्य व कलाया क्षेत्रे दकले विकास मजूगु पक्ष समालोचना खः। निह्म प्यह्म नां जापिं समालोचकपिं पिहाँ वोगु दु, अमिसं सुं लेखक वा कलाकारयात गुकथं मूल्याङ्कन याना बिल, छुं कलाकृति गुलि ग्यं धया बिल उकियात हे साहित्यिक क्षेत्रे मान्यता बिइ माला च्वन। नेपाली भाषाया आदि कवि भानुभक्त धायेगु, कवि सिद्धिचरणया नेपाली भाषाया छगू कविता "ओखल ढुङ्गा" स्वया कवियात हे "प्रकृति कवि" नां छुना अंग्रेजी कवि वर्डस्वर्थनाप तुलना यायेगु, नेपाल भाषा साहित्ये न्हूगु जागरण काल गुगु इलं निसें वल धका चिं तया बिइ मफुगु, नेपाली भाषा व नेपाल भाषा निगुलिं साहित्ये काल विभाजन व थुगु कालया थुगु प्रवाह धया कोजिइक धया बिइ मफुगु, सुं छह्म जक लेखक कायेबेले नं वयात मीगु

देशया साहित्ये गुगु तँय् (तगिंस) तये मालि धका धाये मफुगु अभ्र छगू सफूयात व हे छह्म "समालोचकं" थ्वाथः भ्वाथःगु कृति धका खिना लिपा उकिया हे निगूगु संस्करणे जिक्को फक्को च्वछाया भूमिका च्वयेगु भ्री देशया साहित्ये समालोचना कातु मजूगुया चिं खः।

थथे धायेबेले समालोचनायात अपो महत्व बिउथें च्वनी। समालोचनाया कुतः व प्रतिभा सिर्कं छुं न्हूगु दयेकेगु वा सिर्जना यायेगु कुतः तःधं खः। तर थुकिया मतलब समालोचना चिकिधंगु ज्या मखु। समालोचनाया महत्व समाजं बांलाक मथुया हे 'समालोचक असफल लेखक खः", "समालोचक धयापिं थम्हं नं च्वये मसःपिं करपि- निसं च्वया तःगुयात कुं जक खिनीपिं ध्वंसात्मक प्रवृतिया मनू' आदि धया तःगु न्यने दु। थ्व गलत धारणा छुं मथू मसिउपिं मनुखं जक धाइगु मखु, समालोचकया आक्षेप ब्वना हिइमिइ चाया सहिष्णुता तनीबेले ततःधंपिं लेखकपिंसं तक्कं समालोचनायात आक्षेप यागु खने दु। प्रशिद्ध अंग्रेजी कवि वर्ड्स्वर्थ समालोचकतयूत 'क्ह्यंगु पेशा कया च्वंपिं" धका धया तल, अले "छुं कृतिया समालोचना यायेत गुलि ई फुका च्वंगु दु, उलि ई बरू न्ह्याथेंजोगु जूसां थम्हं हे मौलिक कृति च्वयेगु ज्याय् छ्यला बिउसा मनुखं थः गुलि तक ग्यं धका चाइ, स्यंकीगु ज्या खुनु याइ मखु" धका नं वर्ड्स्वर्थं धागु दु। अथे हे नेपाल भाषाया छह्म नां जाह्म कवि चित्तधर 'हृदय' जुं थःगु "फोटोग्राफर" कविताय् समकालीन समालोचकयात कल्पना मदुह्म फोटोग्राफर थें क्यना दिल[1]। समालोचना मौलिक कृति बा छुं सिर्जनात्मक प्रतिभासिर्कं तःधं धाये फइ मखु, थ्व तु खः, तर वर्ड्स्वर्थ धया तःथें समालोचना "क्ह्यंगु पेशा" मखु, अथे हे समालोचक कल्पना मदुह्म "फोटोग्राफर" नं मखु। रत्नध्वज जोशीजुं "साहित्य व जीवन" मच्वसे "नारद-मोह" थें जोगु कविता जक च्वया दीगु जूसा वा माधवलाल कर्माचार्यजुं थःगु कविता जक च्वया "कवि-सिद्धिदास व सत्यसती" थें जोगु आलोचना पिकया मदीगु जूसा, अथे हे कृष्णचन्द्र सिंहजुं "भ्रीगु

साहित्ये बार्ख" च्वया हे मदिसे 'न्हाय्' निबन्ध थें जोगु मौलिक कृति च्वयेत जक कुतः याना दीगु जूसा वयकःपिसं साहित्यया सेवा आ सिकं अपो मखु ह्मो याना दीगु जुइ। समालोचना 'कह्यंगु पेशा' धका धाह्म वर्डस्वर्थं च्वया तःगु Preface (भूमिका) नां या लेख थौं प्रसिद्ध जूगु कारण "समालोचनां जागु व मेपिनि कृतिया समालोचना दुगु"[2] जूगुलिं खः। म्याथु आर्नल्डं कयना दीगु दु—"वर्डस्वर्थ थः हे छह्म तःधंह्म समालोचक खः।" थ्व जोगु हे खँ भ्तीसं चित्तधरजुयात नं धाये फु। सिद्धिचरणया फूस्वां (कविता संग्रह) स दुथ्यागु कविताय चित्तधर-जुं नँ तुना नँ नामं च्वया दीगु परिचय, भ्तीगु-साहित्य शीर्षक बिया नेपाल भाषा साहित्यया इतिहास वाला स्वयेगु गुगु कुतः वयकलं याना दिल, व स्वयेबेले थथे धाये नं मतिइ वो—चित्तधर 'हृदय' याके कविया गुलि प्रतिभा दु उकिया सिकं अपो समालोचकया तेह्मा मिखा वयकःयाके दु। वयकलं समालोचना पाखे अपो ई व कुतः बिया मदि-इगु नेपालया साहित्य व कला आन्दोलनया निम्ति हे दुर्भाग्य खः। अथे हे प्रसिद्ध कवि सिद्धिचरणयाके नं भ्तीसं यक्को समालोचनात्मक प्रतिभा खना। "भावनाया सुपाँचय् कल्पनाया देगः दनेगु" धका कविताया परिभाषा बिया दीगु व "जि थःगु देश व संसारयात छुं बिइ मा, तर बिइ मफया जिगु नुगः भारा भारा मिगुया प्रतिध्वनित जुया च्वंगु सः" धका कविताया रूप कना दीगु व "वर्तमान संसार लिस्य थय् हना वंगु जिगु चेतनां" छुं पिकायेगु हे कविताया उद्देश्य खनेगु सिद्धिचरणयाके समालोचकया व्यक्तित्व खने दुगु खः। कवि केदारमान 'व्यथित' या 'छ्वास' कविता संग्रह व आया न्हूपिं कविपिनि कविता हे छगू कथं "जीवनया समालोचना" खः।

बरू समालोचना हे "कह्यंगु ज्या" मखुसां भिगुंगुगु शताब्दीया यूरोपया छह्म समालोचक Shairp शायर्प् जुं धया दीथें "मखुगु व द्वेष दुगु समालोचनां तस्सकं स्यंकी, बरू मूर्ख ज्या मवोगु मौलिक रचनां छुं स्यंकी मखु।" थुकथं साहित्यया समालोचना व सिर्जना यायेगुली

सिर्जना त धं, तर हानं सिर्जना बांलाके मफुसा वयासिकं साधारण व निर्दोष समालोचना भिं। "दोष पूर्णगु पद्य कविता धका न्ह्यःने तयगु सिकं थ्व कविता जुल थ्व कविता मजुल धका थुइका च्वनेगुली अपो सार्थकता दु"[3]। अथे हे तुं फ्रीसं धायेफु मखुगु व द्वेषं जागु समालोचना च्वयेसिकं छुं हे मच्वयेगु भिं। तर समालोचना खःगु लँय् लाकेत तस्सकं थाकु। न्हापा पिहाँ वोगु साहित्य व कला कृति स्वया उकिया आधारे समालोचनाया धारणा दयेकीगु जूगुलिं समालोचना अनुदार जुइ यो धका च्वय् हे धाये धुन। उकिं समालोचना मखुगु लँय् मलाकेत फ्रीसं मदिक सङ्घर्ष यायेमा, हानं समालोचना धयागु हे साहित्य व कलायात खःगु लँय् तया तयेगु सङ्घर्ष खः धयागु धारणा क्रान्तिकारी प्रगतिवादीतय् दु। माओ चे-तुङ धया दीगु दु—"साहित्य व कलाया समालोचना साहित्य व कला क्षेत्रे सङ्घर्षया मुख्य मुख्य तरीका मध्ये छगू खः।[4]"

परिवर्तन व प्रगति हयेत मनुखं अर्थ व्यवस्था व राजनीतिनिसें कया साहित्य व कला तक जीवनया फुक्क क्षेत्रे सङ्घर्ष यायेमा, समालोचना थ्व जोगु हे छगू सङ्घर्ष खः। समालोचना अनुदार जुया साहित्य व कलायात पँतु पं वये यो, अथे सां साहित्य व कलाया सिर्जनायात समालोचनां निर्देश छुं भति बिइ हे मा। आत्म-आलोचना व सजीव समालोचनाया भावना लेखक कलाकारपिनि सिर्जनात्मक ज्यायात नं मा। सिर्जनात्मक ज्या न्ह्यज्याकेत समालोचना लिकुंका तये मजिउ। बरू समालोचनां लेखक व कलाकारपिंत कोथलेत स्वइगु ध्वंसात्मक प्रवृति तये मजिउ। "समालोचकया समालोचना दुने ध्यंक वने फुगु तस्सकं जःगु जुइमा, नापं तुं लेखक कलाकारपिंलिसे जाना त्रुटि मदयेकेगु उद्देश्य व परस्पर गुहालिया भावना तया नापं जाना संस्कृतिया धुकू जायेकेगु स्वयेमा। सिर्जनात्मक कृतिइ द्वं खना ग्याये मागु मदु। लेखकपिनि गल्ती जुइ फु, अमि कृतिइ त्रुटि दये फु। बरू त्रुटि दुसां मिखा तिस्सिना बिइगु व त्रुटियात मदयेका छ्वयेत मस्वयेगु दकले

मभि ।"[5]

1 "ल्यूनें बा बांमलाः पाखें कया फोटो स्यंकाः
हेला याना वांच्छये मदु 'बांमलाः थ्व' धकाः ।
खंके फयेमाः न्ह्यागुयागु बांलाः पक्ष मालाः
अले तिनि ज्वी छ धात्थें स्यूह्म, थूह्म कला।
मखुसा छ 'अलः मा नं सिमा' जुया च्वनि
यथार्थया [illegible]सं कय्वं लिगिलिगि सनि ।"

2 म्याथ्यु आर्नल्ड्—समालोचनाया ज्या थौंया इले

3 सिद्धिचरण—'फूस्वां' कविता संग्रहस लेखकया 'न्ह्यसः'

4 माओ चे-तुङं—साहित्य व कलाया खँय् येनाने जुगु गोष्ठीइ भाषण

5 किम इल-सुङ—लेखक कलाकारपिनि सभाय् भाषण (जून् ३०,१९५१)

सिर्जना व समालोचनाया भेद् व सम्बन्ध

साहित्य व कलाया विकासया निंतिं समालोचनाया महत्व गाक्कं दु धका माने याइपिसं नं साहित्यया पाठकया निंतिं समालोचना मब्वंसे मगागु बस्तु मखु धागु न्यने दु। समालोचना ब्वनेगु खँया विरोध याइगु थ्व प्रवृत्ति दुपिसं धाई —"पाठकया चिउता ला लेखक नाप जकं दु, लेखकया खँ कया च्वइह्म मेह्म लेखक (समालोचक) या अध्ययन याये मागु छाय्?' अले थथे समालोचनाया विरोध यायेगु प्रवृत्ति तस्सकं तीव्र जुल धायेव समालोचनायात "क्वह्यंगु पेशा", "करकिया कुं खिनेगु ध्वसांत्मक प्रवृत्ति" धका खंकेगु प्रवृत्ति वइ। तर बांलाक बिचा याना सोसा साहित्यया समालोचना नं छगू प्रकारया साहित्य खः, कलाया समालोचना नं छगू प्रकारया कला। साहित्य पक्षया जक खँ काये। साहित्य धयागु मनूया जीवन वा मनूया ज्याया अध्ययन खः, अले समालोचना धयागु साहित्यिक कृतिया अध्ययन। "उत्तम रचना धयागु नं उत्तम ज्या थें तु' खः, उकिं समालोचना नं साहित्य खः।"[1]

बरू समालोचक छह्म कलाकार जक मखु वैज्ञानिक नं खः। सिर्जनात्मक साहित्य थें समालोचना नं छगू कला खः, अले ह्ानं सिर्जना जक मखु, विश्लेषण नं याइगु छगू प्रकारया सामाजिक विज्ञान नं थ्व खः। समालोचना कला खः ला कि विज्ञान बांलाक थुइकेत कला व विज्ञानया भेद थुइकेमा। कला व विज्ञान उतिं हे पा, गुलि कल्पना व युक्ति पा। कल्पनां विभिन्न बस्तुयात छधी याना बिइ, युक्ति विश्ले-

षण याइ, विभिन्न बस्तुया सम्बन्ध क्यना बिई। अंग्रेजी साहित्यया प्रसिद्ध कवि शेली धया तःकथं "युक्ति विभिन्न बस्तुया भेद खनी, कल्पनां समानता"। मनूया जीवनया विभिन्न बस्तु, जगते च्वंगु आपालं बस्तु, मनूया आपालं ज्या स्वया उकियात छधी यायेगु छगू छुं समान नियम खंकेगु सिर्जनात्मक साहित्यिकया मिखा समालोचकयाके नं दइ, उकिं समालोचक नं छह्म कलाकार खः। ह्रानं साहित्यिक कृतियात बांलाक विश्लेषण याना वाला स्वया तिनि समालोचकं उकिया गुण दोष लुइकी, उकिं समालोचक छह्म वैज्ञानिक नं खः।

मेगु छगू खँय् नं सिर्जनात्मक क्रिया अर्थात साहित्य वा कला व समालोचना उत्थें च्वं। न्ह्यागु नं साहित्यया लेखकया व्यक्तित्वं नाप सम्बन्ध दइ। "उत्कृष्ट कृति लेखकया जीवन सार खः" (life-blood of the master mind)[2]। लेखकया कृति ब्वना वया चरित्र व दृष्टिकोण भीसं सिइके फु। जीवनयात लेखकं गुगु मिखां स्वत, अले अन छु लुइकल, उकिं छु काल धका भीसं लेखकया कृति ब्वना सिइका कायेफइ।"[3] अथे हे तुं समालोचना ब्वनेबेले नं भीसं समालोचकया व्यक्तित्व खनी। साहित्ये ला तप्यंक हे जीवनया प्रतिनिधित्व याना च्वया तइगु जूगुलिं च्वमिया जीवन सम्बन्धी धारणा वया कृतिं प्रत्यक्ष क्यनी। समालोचनाय् उलि तप्यंक मखये फु, तर उकी नं भीसं व हे खनी। सुं छह्म लेखकया जीवन-दर्शन सिइकेत वया हे कृति ब्वने मा। वया कृतिया समालोचना ब्वनेबेले ला लेखकया मखु, समालोचकया जीवन दर्शन भीसं ब्वनेगु जुइ। म्याथु आर्नल्डं धया दीथें जोगु[4] समालोचना ला दये हे फइ मखु। 'छ्वास' कविता संग्रहया समालोचना याना कृष्णचन्द्र सिंह प्रधानजुं च्वया दीगु लेख ब्वनेबेले भीसं छ्वासया लेखक केदारमान 'व्यथित' बरू ह्मसी मखु, कृष्णचन्द्रजु बांलाक ह्मसी। सुं समालोचकया व्याख्या ब्वना कृतिया लेखकयात बांलाक थुइकेगु जूसा समालोचकया जीवन-दर्शन जक उकिं फाया लिकाये मानि। उकिं हे हडसनं धया दिल – "कलरीजया लेख ब्वना शेक्सपियर

थुइकेगु जूसा कलरीजया दर्शन डकिं लिकया छ्वये फये मानि ।"

लेखकया थें समालोचकया योग्यता निहित गुणं जक मगा। लेखक व समालोचक निम्हसिकें छगू निहित गुण दयेमा—तेह्ला मिखा अर्थात बस्तुया दुने थ्यंक खंके फुगु शक्ति, अले थ्व शक्ति छ्यला खंगु खँ बांलाक प्रतिनिधित्व याना बिइगु शक्ति हे सिर्जनात्मक शक्ति खः। बस्तुया दुने थ्यंक स्वये फुगु मिखा समालोचकयात फ्वन मा, तर समालोचकयात मेमेगु बस्तु नं मा। न्हापा धाये धुन, समालोचनाया निता ज्या दु—व्याख्या यायेगु व निर्णय बिइगु। व्याख्या यायेत दुने थ्यंक कुत्तु कुला वाला स्वयेमा, लूगु खँ सिलसिला हने सयेमा, अथे जूगुलिं थ्व सिलसिला हंगु सूक्ष्म समालोचना यायेत अध्ययन मा, विद्वता व ज्ञान मा। अनंलि समालोचकं छुं छता कोजिइक धया नं बिइ फयेमा, थुकिया निंतिं प्राविधिक ज्ञान छ्यला ठीक बेठीक धका निर्णय बिइमा, उकिया निंतिं समालोचकयाके संयम व अनुशासन नं दयेमा। ख जा छम्ह सामान्य पाठकं नं छुं छगू कृति भिं मभिं, छुं खँ ठीक बेठीक धका ह्मसिइके फु, तर छसिकथं पूवंक समालोचना यायेत विद्वता, ज्ञान, संयम व अनुशासान मा। समालोचकयात मागु थ्व फुक्क गुण लेखकयात नं छुं भति मा, अथे हे लेखकयाके च्वंगु निहित गुण काचाक्क खंकेगु शक्ति समालोचकयात नं मा। तर थ्व निगू प्रकारया गुण मध्ये छता लेखकयाके व छता समालोचकयाके अपो खने दइ, मनूया मनयात थ्व छता गुणं सिर्जना शक्ति बिइ. मेगुलिं समालोचना शक्ति।

आ छगू प्रश्न वइ— मानव मनं सिर्जनात्मक शक्ति छ्यला पिकाइगु सिर्जना वा सिर्जनात्मक कृति व समालोचना शक्ति छ्यला याइगु समालोचनाया कृति गुगु च्वन्ह्या? खः, मनूया सिर्जनात्मक शक्ति समालोचनात्मक शक्तिसिकं च्वन्ह्या। साहित्ये जक मखु मेमेगु क्षेत्रे नं मनूया सिर्जना यायेगु शक्तिं न्हू न्हू बस्तु खंकी, न्हू न्हू विचार हइ। कवि शेलों "विश्वे परिवर्तन हइपिं हे कवि ख." धया दीगुया

अर्थ नं सिर्जनात्मक प्रतिभा दुपिंत कवि धया दीगु खः। विश्वया बस्तुगत तथ्ययात दुने थ्यंक खंके फइगु, थःगु मिखा न्ह्योने च्वंगु जगतया वा प्रकृतिया विभिन्न प्रक्रियायू छुं नियम खंके फइगु, विभिन्न बस्तु, विभिन्न क्रिया प्रक्रिया स्वया उकी च्वंगु समानता खंकेगु शक्ति सिर्जनात्मक शक्ति ख। थ्व जोगु शक्ति दुह्म धाथेंया कवि खः, वं छुं कविता हे च्वया तःगु मदुसां। थुगु दृष्टिं स्वयेबेले भीसं धाये फु विश्वया दकले तःधंह्म कवि गौतम बुद्ध खः। विश्वया निर्जीव बस्तु, जीव व मनू प्रकृतिया घटना व मनूया ज्या, फुक्क विश्व व ब्रह्माण्डे फुक्कलिसं छता समान गुण, समान रूप खंकल, व खः अनित्य, अले बुद्धया क्षण-भङ्गुरवाद पिहाँ वल। 'ब्रह्म जक सत्य, जगत जक मिथ्या' धाइपिंसं थें बुद्धं भेद मक्यं, पदार्थ, जीव, शरीर, आत्मा फुक्क अनित्य धका भेद मखु समानता क्यन। निगू बस्तु जक मखु विश्व ब्रह्माण्ड फुक्कया छता समान गुण खंकेगु शक्ति सिर्जनात्मक शक्ति खः।

उकिं छता खँ थन बिचा याये मागु दु सिर्जनात्मक शक्ति मनुखं छ्यलेगु खालि साहित्य व कलाया कृति पिकायेत जक मखु। भिंगु ज्या यायेगु, समाजया सेवा यायेगु, छुं छता सामाजिक वा राजनैतिक क्रान्तिइ ज्या यायेगु, अफ ज्ञान कायेगु फुक्कलिसं सिर्जनात्मक शक्ति छ्यले फु। समालोचना यायेत नं सिर्जनात्मक शक्ति छ्यले फु, अफ छ्यले हे मा। हानं, समालोचनाथा ज्या याये मयायेगु मेगु खँ, तर समालोचनाया प्रतिभा मदुह्मसिनं धाथेंया सिर्जना याये फइ हे मखु। स्वयेगु, खंकेगु व अले खंगुयात अभिव्यक्ति यायेगु, अनुकरण यायेगु हे सिर्जना खः, बांलाक सिर्जना यायेत स्वयेगु खंकेगु व चिन्तन यायेगु फुक्क स्वतन्त्र मिखां व समालोचना याइगु मनं जक फइ।

समाज व जीवनया मेमेगु पक्षे थें साहित्ये इले इले न्हून्हूगु प्रवाह वया च्वनी, अले साहित्ये न्हून्हूगु रूप, न्हून्हूगु प्रयोग व न्हूगु धारा वइ। साहित्य व कलां न्हूगु मोड काइ, अले तिनि समालोचनां नं न्हूगु मोड काइ। गबलें गबलें छको निकोया खँ तोता न्ह्याबलेसं सिर्ज-

नात्मक साहित्यं समालोचनायात नेतृत्व बिइ । न्हापालाक सिर्जनात्मक शक्ति थः ज्या याइ, साहित्य वइ, अले साहित्यया कृति ब्वना उकी आधार याना समालोचनाया धारणा दइ । साहित्य "जीवनया समालोचना" खः, अले साहित्यया समालोचनायात धाई समालोचना साहित्य । समालोचनासिकं न्ह्यो सिर्जना खःसां नं समालोचना मदयेकं सिर्जनात्मक साहित्यया स्वास्थ विकास जुइ फइ मखु । समालोचना लिकुना बिल, न्ह्यज्यायेगु भावना मंत धायेव सिर्जनात्मक कृति नं विकास जुइमखु, न्ह्यज्यासां खःगु लँय् लाये थाकु । लेखकपिंत तुति ज्वना कथलेगु ज्या समालोचकं याये मजिउ बरु ध्वाना न्ह्यज्याका यंकेमा । धाथें हे रचनात्मक समालोचनां सिर्जनात्मक साहित्ययात नं खःगु लँय् यंकी । समालोचनां सिर्जनात्मक साहित्ययात छुं भति नियन्त्रण व प्रभाव या हे याइ, थथे याइगु ज्यायात घृणा याये मजिउ । अथे जूगुलिं भ्मीसं धाये फु—न्ह्योने च्वना लँ क्यँक्यं वनीह्म सिर्जनात्मक साहित्य खः । समालोचनायात नेतृत्व हे सिर्जनां बिइ, तर समालोचनां नं सिर्जनायात नियन्त्रण याई । सिर्जना व समालोचनाया सम्बन्ध खुसिया लः व घाटया थें खः । खुसिया लः हे मन्ह्यासा घाटया छुं मतलब मदु, खुसि दया हे घाट दत, अथे हे साहित्य व कला दुगुलिं हे जक समालोचना पिदन । हानं घाट मदुसा खुसि मखुथे मखुथे न्ह्याये यो । घाटं खुसियात खःगु लँय् लाका तःथें समालोचनां साहित्ययात लँपु लिका तइ । बरु समालोचनां सिर्जनाया उत्साहयात अपो चिइत सन धायेव खुसि घाट तछ्याथें नियन्त्रण चब्बुना वनी ।

न्ह्यागु प्रकारया साहित्य नं मेपिसं ब्वनेमा धका (अथे हे कला मेपिसं स्वयेमा धका) च्वया तइ, अले ब्वनीपिसं कृति ब्वनिबेले छुं प्रतिक्रिया वइ । थःगु प्रतिक्रिया बांलाक थथे हे धका कने सःह्म मनू समालोचक खः । सिर्जनात्मक साहित्यबारे छह्म विशेषज्ञया धारणा, प्रतिक्रिया वा प्रभाव हे समालोचना खः । जीवन स्वया वोगु लेखकया प्रतिक्रिया साहित्य खः, अले साहित्यिक कृति स्वया वइगु प्रतिक्रिया

समालोचना खः। साहित्य युग स्वया पाना वनीथें तुं समालोचनायू नं युगया छाप द हे दइ। साहित्य धयागु विषये मनूया धारणा छगू युगं मेगु युगे पापां वना च्वंगु खँ ब्वनेगु हे समालोचनाया इतिहासया सार खः। समालोचनाया इतिहास ब्वनेगु सिर्जनात्मक साहित्यया इतिहास ब्वनेत गुहालि खः।

१. हड्सन्—साहित्यया समालोचना व मूल्याङ्कन
२. जोन मिल्टन
३. हड्सन्—साहित्यया अध्ययन
४. म्याथु आर्नल्ड्या विचार कथं समालोचना "व्यवहार, राजनीति व थ्वजोगु छुं कथंया स्वार्थ प्रभाव मलाक" स्वतन्त्र व निर्लिप्त जुइमा।

साहित्य—थ्व छु ? छाय् ? गथे ?—१

'साहित्य' शब्द नां कायेवं हे भीगु न्ह्योने निगू स्वंगू प्रश्न वये धुंकी। साहित्य छु खः ? साहित्य भीसं छाय् ब्वनेगु ? साहित्ययात प्रेरणा छु छु दु ? साहित्य छुकिया निंतिं ? आदि। अले विभिन्न युगया विद्वानतय्सं थ्व प्रश्नया लिसः बियातःगुली विभिन्न धारणा दुगुलिं हे समालोचना सम्बन्धे तःगू प्रकारया मत दत।

दकले न्हापांया प्रश्न काये। साहित्य छु खः ? च्वया तक्को रचना साहित्य खः ला ? मखु। तुयू भौंते हाकु मसिं किइव साहित्य जुइ मखु। अथेसा छुं अर्थ दुगु वा छुं महत्व दुगु रचना साहित्य खः ला ? व नं मखु। पुलांगु शिलालेखया महत्व दु, अभ भाषा व साहित्यया अनुसन्धान-ज्याय् नं थुकिया यक्को महत्व दु, अथेसां थ्व साहित्य मखु। कानूनया विद्यार्थीयात 'जुरिस्प्रुडेन्स्' या महत्व दुसां थ्व साहित्य मखु। नागरिक शास्त्र वा विज्ञानया छुं सफूया न्ह्याक्को महत्व दुसां भीसं उकियात साहित्य मधया। छुं छगू विषये विवेचना यायेगु ज्ञान बिइत खः। अथे हे साहित्यया उद्देश्य नं ज्ञान बिइगु नं जुइफु (मजुइ नं फु), तर ज्ञान बिइत च्वया तःगु बस्तु साहित्य मखु। साहित्य नं छगू प्रकारया कला खः, थुकिया मूल उद्देश्य कलाया थें हे। साहित्यया "मूल उद्देश्य कलात्मक सन्तुष्टी बिइगु खः"[1]। थुगु उद्देश्यं च्वया तःगु रचना साहित्य खः, तर थुकिया मतलब सन्तुष्टी हे जक साहित्यया उद्देश्य दयेमा धयागु मखु। साहित्यं कलात्मक सन्तुष्टी बिइमा, तर मेमेगु यक्को उद्देश्य नं साहित्यया दया च्वनी। साहित्य छु खः धयागु प्रश्नया बांलाक लिसः बिइत भीसं साहित्य छाय् ब्वनेगु धका नि

थुइकेमा ।

अथे सा साहित्यया अध्ययन भीसं छाय् यायेगु ? थुकिं भीत छु बिइफु ? ह्माइपु छ्यायेत जक ब्वनेगु बस्तु साहित्य मखु । स्कूल कलेज विश्वविद्यालयया पाठ्यक्रमे लाकाबिल धायेव करं क्वना विद्यार्थीपिसं ब्वनीगु मेगु हे खँ, अथे हे रेले च्वना ताहाक लँ ताउ बिक्क वनाच्वने मालीबेले भीसं न्ह्यागु हे जूसां च्वया तःगु छकू भों ज्वइव ब्वनी । तर जनतां चिउता कया साहित्य ब्वनीगु कारण साहित्ये तःधंगु मानव महत्व दुगुलिं खः । साहित्यया अगाध व स्थायी मानव महत्व हे भीत साहित्य ब्वनेत प्रेरणा बिइगु बस्तु खः ।"[2] न्ह्यागु नं तःधंगु कृति प्रत्यक्ष हे खने दयेक जीवनं पिहाँ वइ, थ्व ब्वनेबेले भी जीवन लिक्क थीक थ्यनी । "मनूतय्सं साहित्यिक कृति ब्वनीगु ज्या मदया न्हि छ्यायेत मखु, ··· ··· तर जीवन भन बांलाक थुइकेत, देश व जनताया निम्ति इमानदारी कथं सेवा याना च्वंपिं सर्वसाधारण जनताया महान उत्साह स्वया छुं सिइके सयेकेत व मनूया भविष्य भःभः धा धका बल्लाक कातुक्क विश्वास कायेत खः ।"[3] मनुखं जीवने खंगु बा अनुभव यागु बस्तु व भीत तस्सकं चिउता दुगु खँ विषये चिन्तन याना लुइकूगु विचार किया तःगु वर्णन (रिकर्ड) हे साहित्य खः । उकिं भीसं साहित्य ब्वनेगु खः, ब्वनाया सार खः । "साहित्य भाषाया माध्यमं जीवनया अभिव्यक्ति खः ।"[4]

"तःधंगु कृति लेखकया न्ह्यपु व नुगलं पिहाँ वइ"[5] । सफू ला लेखकं थः हे प्वंका तःगु बस्तु । लेखक छह्म मनू खः, समाजे च्वना च्वंह्म । समाजया प्रभाव वयात लाइ । समाज व जीवन नाप छुं स्वापू मदुगु बस्तु च्वयेत सनेगु वास्तविकतां पिहाँ वनेत स्वयेगु खः, वने फइगु बस्तु नं मखु । हानं समाजे च्वंह्म मनुखं याइगु विभिन्न कार्यविधि मध्ये च्वयेगु नं छता खः । लेखकं च्वइगु हे करपिसं ब्वनेमा धका खः । ख ला थःगु सन्तुष्टीया निंतिं च्वयेगु धाइपिं नं दु । तर उज्जोपिं लेखकपिंके नं चायेक बा मचायेक करपिसं ब्वनेमा धयागु इच्छा दइ, नत्र च्वयेधुंका प्रकाश

यायेगु इच्छा हे गनं वइ। जनता साहित्य ब्वनीपिं जक मखु, सच्चा अर्थं धायेगु जूसा महान साहित्य वा कलाया धाथेंया सिर्जक ला जनता हे खः। उकिं हे भिंभिंगु साहित्य व कला न्ह्याबलेसं जनताया योगु हे लाइ। छुं कला वा साहित्य कृतिं जनताया प्रेम काये मफुत, जनतां उकियात प्रशंसा मयात धासा बा कम-से-कम जनतां व कृति ब्वना आनन्द नं मकाल धासा व कृति उत्तम कृति हे धाये मलो। अथे जूगुलिं लेखक कलाकारपिंसं जनताया जीवन दुने थ्यंक दुहाँ वना च्वयेमा, जन-साहित्य, लोक-म्ये ब्वनेमा, अले थ:गु सिर्जनात्मक कृतिइ थ्व छ्यले फयेमा। नेपाली भाषाया कवि देवकोटाया कविताय् मेमेगु गुणया नापनापं दकले त:धंगु गुण हे जन-जीवन कातुक्क थूगु खः। नेपाल भाषाया महाकाव्य "सुगत सौरभ" स नेपालया संस्कृति व जन-जीवनया गुगु चित्रण दु उकिं नं छुं महत्व थकागु दु। तर छता खँ न्ह्याबलें मतिइ तयेमा, "लोक-म्ये व लोक-प्याखं धाये मात्रं हे फुक्कं भिं, फुक्कं भीसं अनुकरण याये बह जुइ धाये मजिउ"।[6] भीगु धाक्को बांला, भीगु पुलांगु जुक्को संस्कृति खः, सलिंनिसें त्वादेवा सुकुन्दा तक न्ह्यागुं संस्कृति, न्ह्यागुं कला धायेगु प्रवृति संकुचित व अनुदार कट्टर-वाद खः। अथे हे लोक-म्येया नामं लोकं हाला जुइगु न्ह्यागुं मुंका फागु-म्ये तकयात नं साहित्य व कला धायेगु प्रवृतिं जन-कवि मखु गाइने-कवि जक पिहाँ वइ।

साहित्य व कला जीवनया अभिव्यक्ति खः, थुकिया मतलब जीवन स्वया जीवन थें च्वंक छुं सिर्जना याना बिइगु खः। लेखक सिर्जना याइम्ह खः, जीवन थें च्वंक थम्हं हे दयेका बिइम्ह, धाथें जूगु घटनायात गथे खः अथे ल्ह्वया काइम्ह पत्रकार नं मखु, इतिहासकार नं मखु। साहित्यया फुक्क प्रकारे कल्पना मा, गुगुंली ह्मो गुगुंली अप्पो। कल्पना मदुम्हसिनं सिर्जना नं याये फइ मखु, साहित्यिक हे जुइ फइ मखु। भीगु देशे लेखकपिंके निगू प्रकारया बांमलागु प्रवृति अझ हे दनि। छगू जुल कल्पना व सिर्जनाया नामं जीवनयात वास्ता मतसे

जन-जीवनलिसे छुं हे सम्बन्ध मद्येक आकसे ब्वया वनेगु। मेगु हाकनं छता दु, जीवनवादया अर्थ बांलाक मथुइक जीवनवादी जुइगु, 'जीवनया अनुकरण' या नामं कार्बन-पेपरं ल्ह्यया कायेथें जीवन क्यनेगु प्रवृति। थ्व निगू प्रवृति स्वयेबेले अःखः खनेदुसां छगू हे भ्रमं वइगु त्रुटि खः साहित्य व जीवनया सम्बन्ध मथुया।

जीवन व साहित्यया सम्बन्ध गुजोगु जुइमा धयागु खँय् खःगु धारणा कया नं जन-जीवनया गाक्क ज्ञान मंत धायेव लेखक असफल जुइ फु। नेपाली भाषाया कवि व नाटककार बालकृष्ण समया नाटक "मुकुन्द इन्दिरा" स वयूकलं देश व समाज, अले जन-जीवन प्रतिनिधित्व यायेत सँसं हे थायूथासे अस्वाभाविक खने दु[7]। अथे साहित्ये जीवनया अभिव्यक्ति जुइमा धका मतिइ तया च्वंपिं लेखकपिंके हे नं छगू गलत धारणा क्नोगु देशे थौंकन्हे खने दु। समाजे दुगु समस्या, जनतायात जुया च्वंगु अत्याचार व शोषण गथे खः बांलाक क्यना बिइव गात, थ्व हे यथार्थवादी साहित्य खः धायेगु भावना गलत खः। थ्व धारणा यथार्थवाद मखु प्रकृतिवाद खः। साहित्ये जीवनवादयात दकले महत्व बिइपिं मार्क्सवादी लेनिनवादी लेखक व नेतापिंसं नं थ्वजोगु धारणायात तस्सकं निन्दा याना तःगु दु। माओ चे तुङं धया दीगु दु—"साहित्य व कलाय् भीत मागु यथार्थवाद (realism) खः, प्रकृतिवाद (naturalism) मखु।" अथे हे किम इल-सुङं लेखकपिनि गोष्ठीइ छगू प्रवचने थथे धया दिल—"भी लेखक व कलाकारपिनि कृतिइ अझ नं गाक्कं हे प्रकृतिवादी तरिका पिज्वःनीगु दुःखया खँ खः। थ्व प्रवृतियात खतम हे याना छ्वये मफुसा साहित्य व कला स्वस्थ लँपु ज्वना विकास जुइ फइ मखु।"

तर साहित्ये यथार्थवाद बांलाक विकास मजूगु छुं आश्चर्य मखु। विश्वया आपालं ततःधंगु साहित्यया इतिहास सोसां न्हापां आदर्शवादं हे साहित्ययात चिना तःगु खने दु। जीवननाप सत्तिक स्वापू तया वनेगु प्रवृति लिपा हे तिनि खने दत। नेपाले सोसां नेपाल भाषा साहित्ये

जीवन लिसे स्वापू तया च्वयेगु प्रवृति वोगु खने दुगु थनी निसःदँ न्ह्यो रणजीत मल्लया कविताय् व वया छुं भति न्ह्योया कवितां निसें खः[8]। जीवननाप बांलाक स्वापू दुसां समाजया समस्या व जनताया दुःख गथे खः अथे क्यना तःगु कविता व लोक-म्ये सम्म पिहाँ वल, तर यथार्थ-वाद धाथें हे विकास जूगु खने मदु। यथार्थवादी धारणा खने दया वोगु राणा--शासनकाले जनतन्त्रया चेतना, राणा-विरोधी भावना व जन-जागरणया प्रवाह वसांनिसें तिनि खः। नेपाली भाषाय् सोसा नेपाली भाषां च्वयेगु उत्साह व जागरण थनी सछि चाचू दँ न्ह्यो भानु-भक्तं हल, तर साहित्ये जीवन क्यनेगु प्रवृति यक्को हे लिपा तिनि वल। जनतन्त्रया आन्दोलन न्ह्यज्यालिसे जनताया शक्ति व महत्व थुया वल, अले तिनि साहित्ये जन-जीवनया चित्रण जक मखु जन-आकांक्षाया नं प्रतिनिधित्व यायेगु प्रवृति वल। जन-जीवन जक चित्रण जुयां मगा, जन आकांक्षाया प्रतिनिधित्व साहित्यं यात धायेव तिनि उकियात यथार्थवाद धाइ! 'सिलु-म्ये' व 'सितला-म्ये' ब्वनेबेले उगु बेले जनतायात जूगु दमन व अत्याचार व जनतां सिउगु कष्ट बांलाक अभिव्यक्ति जूगु खने दु, तर थ्व निपुं म्ये यथार्थवादी मखु, छाय् धासां जनताया आकांक्षा, जनताया सिर्जनात्मक उत्साह थुकी प्रतिविम्ब मजू।

थौं भीत मागु साहित्य यथार्थवाद खः, थौं जक मखु मानव-समाजया विकास क्रम स्वयेबेले न्ह्यागु नं युगयात यथार्थवादी साहित्य हे मा, तर थुकिया मतलब यथार्थवादी मजूगु साहित्य साहित्य हे मखु धाये फइ मखु। समाजयात उलि उपयोगी मजूगु बा हित याये मफइगु बा अभ स्यंकीगु साहित्य नं साहित्य खः। थुकथं स्वयेबेले साहित्ययात कलाया दृष्टिं बांला बांमला अर्थात् च्वन्ह्यागु, मन्ह्यागु व क्व्यंगु धका, अले जनताय् प्रभाव याये फुगु व मफुगु धका, अले हाकनं समाजयात भिंकीगु व मभिंकीगु धका वर्गीकरण याये फु। अथे जूगुलिं साहित्यया पारख यायेत नं निगू दृष्टिं स्वयेमा, कलाया दृष्टि व उपयोगिताया दृष्टिं। थ्व विषये मेगु अध्याये विश्लेषण याये।

1 अंग्रेजी साहित्ययया समालोचकपिं आपासिया थ्व धारणा खने दु ।

2 हडसन्— साहित्यया अध्ययन

3 किम इल सुङ – लेखक कलाकारपिनि गोष्ठीइ भाषण

4 व 5 हडसन्—सहित्यया अध्ययन

6 किम इल सुङ

7 'मुकुन्द इन्दिरा' नाटके मू–पात्र मुकुन्दया अबुजु यलया साहु रूप नारायणया चित्रण मुकुन्दया छेँया वातावरण छतिं हे स्वाभाविक खने मदु । हाकनं मुकुन्दया कलकत्ताय् च्वंबेलेया जीबने गाक्कं स्वाभाविक नं जू, बांलाक प्रतिनिधित्व नं जू । लेखकं थह्यं खंगु बस्तु अर्थात थःगु अनुभूतियात बांलाक छ्यले फु । २००७ साल न्ह्यो सर्वसाधारण जनताया जीवन छुं मखं मथू, अम्ह शायद पसले तक हे दुहाँ वये मनंह्म राणा कुलयाह्म बालकृष्ण समशेर जङ्गबहादुर राणाया नाटके थ्व त्रुटि आश्चर्य मखु । २००७ सालया क्रान्ति लिपा बालकृष्ण सम जुया दी धुंका वय्कलं 'मुकुन्द इन्दिरा' च्वया दीगु जूसा यक्को हे स्वाभाविक व उत्कृष्ट नं जुइगु जुइ ।

8 महाकवि सिद्धिदासया सच्छि दँ बुदिंया उपलक्षे जूगु नेपालया दकले न्हापाया ऐतिहासिक नेपाल भाषाया सेमिनारे स्वीकृत जूगु "नेपाल भाषा साहित्ये सिध्दिदासया प्रवाह" धयागु प्रतिवेदनया छुं अंश थथे दु :—

सिध्दिदासया गुलिखे न्ह्योनसें इले बेले नेपाल भाषा साहित्यया कविपिंसं शोषणया किपा च्वया वंगु दु, देश प्रेम सम्बन्धी कविता च्वया वंगु दु । अत्याचारया विरुध्दे त्वाये मफुगु जीवन खिचाया जीवन सरबरि खः धयागु चेतना 'सिद्धु तीर्थ' बाखं-म्यें खने दु । ··· ··· ··· ··· ··· ··· ··· सामन्ती शोषणया सजीव चित्रण राज्य प्रकाशया पाले च्वया थकूगु "संसारया कारण" धयागु बाखं म्यें क्यं । ··· ··· ···

देशप्रेम सम्बन्धी कविता जुजु रणजीत मल्लं च्वया दीगु "हाय हाय राम" खः, गुकी थव्हं तोता वने मागु देयात लोमंकां लोमंके मफया "हाय हाय राम राम गथे मलुमने नेपाल" धया नुगः थ्यां तज्याना वागु विरह-वेदना प्वंका थकूगु जुया च्वन। ··· ··· ···

साहित्य—थ्व छु? छाय्? गथे—२

थ्वयां न्ह्योया अध्याये धाये धुन छुं छगू साहित्यिक कृतिया पारख यायेत भि-मभि, बांला-बांमला धका निगू दृष्टिकोणं स्वयेमा. निगू प्रकारया कसिइ चुला स्वयेमा। थ्व विषयस बांलाक व्याख्या याये न्ह्यो थ्व छको निं बिचा याये – साहित्ययात प्रेरणा छु? अर्थात साहित्य वा कला कृति सिर्जना यायेत लेखक कलाकारयात प्रेरणा बिइगु बस्तु छु? साहित्य व कलाया सिर्जनाया मूल उद्देश्य ला चायेक वा मचायेक लेखक कलाकारया थःगु मने च्वंगु खँ कनेगु इच्छा खः। मनूया मन हे थ्वजोगु, वया प्रकृति हे थ्वजोगु कि वं थम्हं खंगु, न्यंगु व सिउगु अनुभव प्वंकेत स्व हे स्वइ। विश्वे मनूया विकास जुइ धुंकालिया थ्व लखंलख दँया इतिहास व मनूया सभ्यताया दोलंदो दँया इतिहास मनूया मनं थ्व रूप काल. अले अनुभव प्वंकेगु परम्परां याना आ मनूया अनुभव धयागु हे थ्व रूपयागु जुल कि थ्व प्वंकेगु बस्तु खः, अनुभव धयागु हे भाव-सञ्चारया बस्तु खः। मनुखं थःगु छुं खँ कने धका मतिइ तइगु (मनूया अभिव्यक्तिया आकांक्षा) हे साहित्यया दकले न्हापांया प्रेरणा खः।

थुकथं मनूया छुं कनेगु इच्छा ला दइ। तर कनेगु खँ तःता प्रकारया जुइ फु। थःगु व्यक्तिगत धारणा कनेगु अर्थात लेखकया आत्म अभिव्यक्तिया आकांक्षां प्रेरणा बिइबेले उजोगु प्रकारया साहित्य सिर्जना जुइ। व्यक्तिगत धारणा प्वंकेगु कविता[1] या जन्म थुकथं जुल। अथे हे मनूया स्वभावं वं थःथें जोपिं मेपिं अर्थात मनूतय् ज्याय् चिउता तइ। मनू व मनूया ज्याय् चिउता तया उगु प्रेरणां मानव जीवन

सम्बन्धी साहित्यया जन्म बिई, महान नाटक साहित्य व साहित्यया आपालं उत्कृष्ट रचनायात प्रेरणा थ्व हे खः। अथे हे भी च्वनागु विश्वे व भीसं सिर्जना यानागु कल्पनाया जगते नं भी चिउता दुगुलिं नं साहित्ययात प्रेरणा दइ। थ्व विभिन्न प्रकारया प्रेरणां याना साहित्यया विभिन्न प्रकार पिहाँ वइगु खः, तर थ्व फुक्क प्रेरणाया मूल रूप छगू हे खः – मनूया भाव-सञ्चार यायेगु स्वभाव। मनू समाजे च्वनीह्म जीव जूगुलिं थ गु खँ व्यक्त मयासे फइ मखु। मनूया सामाजिक रूपया अभिव्यक्ति यायेगु छगू माध्यम साहित्य व कला खः। अथे जूगुलिं भीसं धाये फु फुक्क साहित्य व कलाया श्रोत मानव-समाज खः। छुं समाजे दुने च्वंगु मानव जीवन मनूया न्ह्यपुइ प्रतिविम्ब जुइबेले साहित्य व कला कृति पिहाँ वइ।

"जनताया जीवन साहित्य व कलाया निर्म्ति कच्चा पदार्थया खानी खः, उजोगु पदार्थ गुगु कचिगु जूसां दकले सजीव, तःमि व मौलिक।"[2] मनूया जीवन साहित्यया श्रोत खः, छगू जक श्रोत। सफू अर्थात मेगु साहित्यिक कृति नं ला साहित्यया श्रोत जुइ फु धाइपिं नं दु। अथवा न्हापा न्हापाया सफू बा मेगु देशया सफू नं ला साहित्यया श्रोत जुइ फुसेंलि साहित्यया श्रोत मनूया जीवन हे जक खः धाये जिइ मखु धयागु अमि धापू दु। तर बांलाक बिचा याना सोसा "न्हापा न्हापाया साहित्य श्रोत (मूल) मखु धार खः, न्हापाया साहित्य भी आजुपिंसं व विदेशया साहित्य विदेशीतय्सं नं उगु युग बा थायूया जनताया जीवने दुगु कच्चा पदार्थ कया हे दयेकूगु खः।[3]"

थुकथं साहित्यया श्रोत नं जन-जीवन अले साहित्य च्वयेगु नं जनतां व्वंकेत जुसेंलि साहित्यिकपिन्त दकले मागु वस्तु खः जनताया जीवनया बांलाक ज्ञान। साहित्यिकं जन-जीवन गुलितक बांलाक थुइकेमा धयागु विषये निह्म निगू सिद्धान्त भाने याइपिं विचारकपिनि धापू थन इद्धृत याये। साहित्य नं क्रान्तिकारी जुइमा "क्रान्तिकारी मेशिनया हे वा व पेच" थें जुइमा धयागु लेनिनवादी सिद्धान्त कया

च्वना दीह्म माओ चे-तुङ व "साहित्यिकया मूल गुण शाश्वत सत्य" धयागु गान्धीवादी धारणा कया च्वना दीह्म आचार्य विनोवा भावे निह्मसियागु खँ थन उद्धृत याये। निह्मसिनं नं साहित्यिकयात जन जीवनया ज्ञान मदयेक मगा धका जोड बिया दीगु दु। माओ चे-तुङ धया दीगु दु :—

" ... ... ज्ञान मदुगु धयागु छु? भाषा मथूगु, अर्थात आम जनताया तःमिगु सजीव भाषा मथूगु। आपालं लेखक कलाकारपिं जनतां तापाक्क अलग च्वनीगु व शून्य जीवन छ्याना च्वनीगु जूगुलिं अमिसं जनताया भाषा मथू। ... ... जनताया भाषा हे बांलाक मथूसा साहित्य व कलाया सिर्जना धका हे छु न्ह्यथनेगु? 'योग्यता क्यनेगु थाय् मदुह्म वीर थें' छिमिगु महान सत्यया संकलन जनतां थुइ मखु। जनताया न्ह्योने छिमिसं थःत गुलि गुलि ... ... धका क्यनेत सनी, 'वीर' थें भ्वासि क्यना जनताय् ध्वजोगु खँ ज्वंकेत सनी, भन उलि उलि हे जनतां छिमित माने याइ मखु। जनतां छिमित ह्मसीके बिइगु जूसा, जनता लिसे छधी जुइगु जूसा ताहाकेक व थाकुक्क थम्हं थःत खारे यायेगु संकल्प यायेमा।"[4]

अथे हे विनोवा भावें साहित्यिकपिन्त थथे धया दिल :—

"कवियानिंतिं कारिन्दा जुइगु कष्ट बिइगु ज्या जुइ, तर किसान जुइमासा छुं तकलीफ मदु। कुद्रत नाप छधी जुइगु ज्या (धन्धा) कवियात मा। कवि जुया वंपिं ततःधंपिं मनू किसान खः, बढई (ज्यासले ज्या याइह्म) खः। ... ... कबीर छाय् कबीर

जुल? ... ... छाय् धासां व जनताया उद्योगलिसे हे छधी जुया च्वन, वं जनताया सुख दुःख थू। जनताया नुगःलिसे हे व छप्पा जुइ फत। उकिं जि ला थथे ताया कि साहित्यिकं कित किसान जुइ फइ कि छुं उद्योग याये फइ, कि जनताया हे जक भरे च्वनीह्म फकीर नं जुइ फइ।"[5]

थुकथं साहित्यिक, विनोवा भावें धया दीथें "लँ सिउह्म, लँ मालीह्म व लँ क्यनीह्म" अले माओ चे-तुङं धया दीथें "इतिहास न्ह्य-ज्याकेत जनतायात गुहालि बिइह्म" क्रान्तिकारी जुइमा ।

साहित्य च्वयेगु हे जनतां ब्वंकेत, साहित्ययया उद्देश्य हे मानव समाजया सेवा धका माने याये धुनेव छगू प्रश्न वइ—"साहित्य व कला सुया निम्ति ?"। साहित्य साहित्यया निंति वा कला कलाया निंति धयागु नं छगू धारणा दु, थ्व धारणाया प्रभाव थौं यक्को हे पा जुइ धुंकल। उकियात छगू अलग हे अध्याये[6] विश्लेषण याये। साहित्य व कला हे मानव समाजया सेवा यायेत खः धका धाये धुनेव नं निता विचार वये फु। थ्व निता विचारया द्वन्द हे थौं दकले बांलाक अध्य-यन यायेगु विषय खः। छता विचार दु—साहित्यया उद्देश्य हे सेवा खः, साहित्यिक मूल गुण हे सत्य, प्रेरणा हे प्रेम खः, अथे जूगुलिं साहित्यं मानव मात्रया सेवा यायेमा। थुकिया ठीक विपरीत मेगु विचार दु—साहित्यं दक्कोसिगु सेवा याये हे फइ मखु। मानव मात्रया प्रेम धयागु वस्तु हे मदु, "सर्वे भवन्तु सुखिनः" वा सकसियां जय जुइमा धयागु कोरा कल्पना जक खः। समाजे परस्पर-विपरित हित दत्तले छखल-सिया भिं जूसा मेगु खलया मभिं जुइ। उकिं साहित्यं नं समाजया छगू अंशया जक सेवा याये फइ, कि त छगू अंशया कि मेगुया। फुक्क समाजया सेवा जुइगु सम्भव मजू 'सर्व जन' मखु 'बहु जन' या हित स्वार्थ स्वयेमा धयागु भावना न्हापा न्हापा[7] निसें खने दु, अथेसां साहित्य सुया निंति धका प्रश्न न्ह्यथना विश्लेषण याना दकले न्हापां व्याख्या यागु लेनिनं सन १९०५ स खः। "कोटी कोटी श्रमिक जनताया सेवा याइगु" साहित्य व कला म्हीत मागु दु धका लेनिनं साहित्य व कलायात वर्गीय दृष्टिकोणं स्वया दिल। साहित्ययात शोषक-वर्गया साहित्य व सर्वहारा साहित्य धका वर्गीकरण याना सर्वहारा साहित्य-बारे लेनिनं थथे धया दिल :—

"थ्व स्वतन्त्र साहित्य जुइ, छाय् धासां थुकिं सेवा याइगु सुं

छह्म तस्सकं सन्तुष्ट नायिकायागु मखु, ह्रास जुया च्वंपिं ह्माइपुसे च्वंपिं "च्वय्‌या भिंदो मनू" यागु नं मखु, थुकिं सेवा याइ देशया स्वां, देशया शक्ति व देशया भविष्य कोटी कोटी श्रमिक जनताया।"

थ्व हे दृष्टिकोणकथं माओ चे-तुङं चीनयात मागु साहित्य धका थुकथं धया दिल :—"झीगु फुक्क साहित्य व कला जनताया निम्ति खः व न्हापां ला मजदूर, किसान व सिपाहीतय्‌ निंतिं खः।"

साहित्य सुयागु निम्ति धयागु खँ युग व थाय्‌ स्वया पाइ, अले थ्व सुयागु निम्ति धका वादविवाद जुयाच्वन तिनि। च्वय्‌ उल्लेख यानागु लेनिनया उक्ति पिहाँ वोगु खुइदं मयाक लिपा नं थौंतक नं कम्युनिष्ट मुलुके दुने नापं साहित्य थ्व हे वर्गया निंतिं धयागु खँय्‌ ल्वापु दनि, वादविवाद मतंनि। गुगु समाज व स्थितियात गुजोगु साहित्य मा धयागु विषये नं वादविवाद वयेफु, तर छता खँ झीसं माने यायेमा[8] कि "साहित्य सुयागु निम्ति धयागु प्रश्न आधारभूत प्रश्न खः, सिद्धान्तया प्रश्न खः"। सामन्त वर्गया सेवा याइगु साहित्य सामन्ती साहित्य खः, अथे हे पूंजीपति वर्गया हित रक्षा याइगु पूंजीवादी साहित्य नं दइ, अले थौंया शोषित वर्गया अर्थात सर्वहारा-वर्गया सेवा याइगु वा स्वार्थया प्रतिनिधित्व याइगु साहित्य—गुगुयात लेनिनं सर्वहारा साहित्य धका नां छुना बिल—नं दु।

न्ह्यागु नं समस्याया विचार यायेबेले छगू छुं परिभाषायात वा सुं छह्म विद्वानं धागु खँ वा छगू शास्त्रया सफुली च्वया तःगु खँ यात आधार याना न्ह्यज्यायेगु मखु, बस्तुगत तथ्य वा वास्तविकतायात आधार यायेमा। साहित्य व कलाया छु समस्या दु धका बिचा यायेबेले नं थ्व हे बस्तुयात आधार यायेमा। साहित्य वा कलाया छुं कृतिया सिर्जना याइह्म छह्म मनू हे खः, मनू समाजे च्वनीह्म, थ्व विश्व व ब्रह्माण्ड खना च्वंह्म, थुकी च्वंगु बस्तु स्वया खना न्यना अनुभव याना उकिं थःगु धारणा दयेकीह्म मनू। अथे जुसेंलि समाज, समाजे दुने च्वंगु अन्तर्विरोध व सङ्घर्ष, राष्ट्रिय आकांक्षा फुक्कलिसं लेखकया धारणा व भावना

निर्भर जुइ । साहित्ये फुक्क बस्तुया आधार "प्रेम" खः धायेगु ठीक मजू, छाय धासा समाजया विभिन्न अंशया स्वार्थे द्वन्द दत्तले प्रेमे नं उकिया प्रतिविम्व दइ । समाजे विभिन्न अंश, समूह वा वर्गया द्वन्द दइबेले साहित्ये नं थ्व विभिन्न अंश, समूहया प्रतिनिधित्व याइगु साहित्य दइ, अथे सां खास याना निगू प्रकारया साहित्य दया च्वनी, प्रगतिशील साहित्य व प्रतिक्रियावादी साहित्य । थुकिया ज्वलन्त प्रमाण नेपालया साहित्य-क्षेत्रे खने दुगु खः । राणा काले नेपाले निगू प्रकारया साहित्य खने दत, छता च्याना च्वंगु मि पनीगु साहित्य, राणाया प्रशस्ती च्वइगु चाकडी साहित्य, मेगु जनतान्त्रिक सङ्घर्षया प्रतिनिधित्व याइगु साहित्य । सामन्ती समाजे धर्म, ऐन कानून फुक्क थें तुं साहित्य नं समाजे आधिपत्य कया च्वंगु समूहया स्वार्थ रक्षा याइगु साधन याना तइ । अले उकिया विरुद्ध विद्रोह याइगु क्रान्तिकारी समूहया प्रतिनिधि साहित्य नं इले बेले पिदना वो । रूस्सो, शेली, टम पेन् , लु शुन, टेगोरपिनि साहित्यं क्रान्तिया प्रतिनिधित्व यात । प्रतिक्रियावादी साहित्यं समाजे च्वय् लाना च्वंपिनि स्वार्थ रक्षा यायेत सनी, अले क्रान्तिकारी साहित्यया उद्देश्य थथे जुइ :

"दोलंदो धस्वाका च्वंगु पतिया सामना जि छ्यों धस्वाका याये,
ग्यानिह्म थुसां थें छ्यों क्छुका जि मचाखाचाया सेवा याये।[७]"

1 पश्चिमी साहित्ये खने दुगु फुक्क प्रकारया सब्जेक्टिव् प्वैट्रि लिरिक्, ओड्, सन्नेट, इलिजी आदि आपालं काव्ये थ्व हे प्रेरणां ज्या याना च्वंगु दु ।

2,3 माओ चे-तुङ—साहित्य व कला बारे येनान गोष्ठीइ भाषण ।

4 " " " " "

5 आचार्य विनोबा भावे— साहित्यिकपिंके

6 स्वया दिसँ अध्याय १२

7 थनी नीन्यासःदँ न्ह्यो बुद्ध व कुङ फू सी निह्मसिनं नं थ्व हे एशिया महादेशे समाजया ओपासिया भिनीगु ज्या यायेमा धका प्रचार यात, सकसियां

भिनेमा धयागु वस्तु जुइ फइ मखु धका चाल ।

8 थ्व खँ माने मयाइपिं नं दये फु, तर थौंकन्हे उजोगु विचारया ह्मो हे जक प्रभाव दनि धका थ्व सफूया लेखकं ता ।

9 चीनया महान क्रान्तिकारी लेखक लु शुनया थ्व मिगू पंक्तिइ 'धस्वाका च्वंगु पतिं' या मतलब प्रगतिया दुष्मनत खः, अले 'मचाखाचा' या मतलब खः जनता ।

तुलना : समालोचनाय् थुकिया महत्व

न्हापा हे धाये धुन समालोचनाय् दकले न्हापां न्ह्योने वइगु निता स्वता मूल प्रश्न मध्ये छता प्रश्न अनुभूतिया तुलना खः। निपु कविता ब्वना गुगु बांला धायेगु, निपु म्ये न्यना गुगु यो धायेगु बा निपा किपाय् गुगु बांला धायेगु हे समालोचनाया छता प्रारम्भिक प्रश्न खः। अर्थात साहित्य बा कलाया छुं निता कला कृति लना स्वयेगु नं समालोचना खः। थुगु दृष्टि स्वयेबेले समालोचनाया शक्ति छुं भति न्ह्याह्म मनूयाके नं दइ, मचा छह्मसिनं तक नं निता न्ह्यवसा स्वया छता ल्यया काये सः। तर मनूयाके च्वंगु थ्व गुण, थ्व शक्ति छ्यला विकास याना यंकूलिसे तिनि समालोचना-शक्ति च्वन्ह्याना वनी। लुँकःमि छह्मसिनं लुँ चुला स्वयेव थुकी थुलि मेगु धातु ल्वाकज्या धाये फु, निता लुँइ थुगु अपो ग्यं धाये फु, छह्म सामान्य मनुखं मफु। तर छह्म सामान्य मनूया प्रतिभा छ्यला यंका हे विशेषज्ञ जूह्म उह्म लुँकःमि खः। थुकथं सिइ दु समालोचनाया दकले सरल रूप निता जो लागु बस्तु लनेगु खः, अले थ्व तुलना शक्तिया विकसित व परिस्कृत रूप समालोचना खः। न्हिन्हिया जीवने मनुखं गुलि बस्तु लना च्वनी, क्षण क्षणे थुगु जिउला उगु जिउला याना च्वनी। अन्धविश्वास, परम्परा व संस्कार व धर्मया कट्टरतां याना मिखा तिस्सिना छपु लँय् ब्वाँय् वना च्वंपिं बाहेक मेपिसं न्ह्याबलें मखुसां इले इले ला थम्हं हे बिचा याना स्वइ। थ्व स्वतन्त्र चिन्तन यायेगु भावना हे समालोचना खः।

विश्वे न्हूगु युग अर्थात थौंया युगयात भीसं वैज्ञानिक युग धया च्वना। विज्ञान थहाँ वना उकिं भीगु जीवनया पला पला पतिं वैज्ञानिक

उत्पादन नाप म्ही सम्बन्ध दइगु ला थ्व युगया विशेषता हे खत, थुकि-यात "मेकानिस्टिक" वा कल-मेशिन थें जोगु धका आलोचना याइपिं नं दु। थ्व ला वाद्‌विवाद्‌या खँ खः, तर थौंया युगया दकले तःधंगु खँ म्हीगु विचार वैज्ञानिक जूगु, अर्थात मिखा तिस्सिना छुं सफू, शास्त्र, धर्म लिउ लिउ मवंसे थःगु हे विचारं खंथे माने यायेगु प्रवृति विकास जूगु युग थ्व खः। विश्वयात थथे समालोचनात्मक मिखां स्वयेगु आव्हान छह्म निह्म मनुखं ला द्वलंदो दँ न्ह्यो हे याये धुंकल (बुद्धं थ्व विचार प्रचार यागु नीन्यासः दँ भचा जक मदुनि), तर समाजे हे प्रभाव लाक्क, विश्वया मनूतय् हे धारणा हिली कथं स्वतन्त्र चिन्तन व समालोचनात्मक मिखां स्वयेगु थ्व प्रवाह वोगु निसः स्वसः दँ हे तिनि दत।

साहित्यया समालोचनायात नं थ्व स्वतन्त्र चिन्तनया प्रवृति मा, अले न्हापा धयाथें ज्ञान, अनुभव, अनुशासन फुक्क मा। अथेसां न्ह्यज्यायेत दकले न्हापां मागु बस्तु, समालोचना शक्ति च्वन्ह्याकेत मागु आधार व व्यावहारिक समालोचना यायेत बः कायेमागु लिधंसा तुलना खः। न्ह्यागु नं कृतिया समालोचना धयागु हे उकियात बांलाक थह्मं थुइका कायेगु खः, समालोचना यायेगु छगू प्रकारया अध्ययन यायेगु खः। मनूया जीवनया छुं छगू तःधंगु ज्या याये थें तुं साहित्यिक कृति नं लेखकया ज्या खः। अथे जूगुलिं छुं कृतिया अध्ययन यायेबेले फत्तले लेखकयात ह्मसीकेगु स्वयेमा। कृतियात हे माध्यम याना म्हीसं म्ही व लेखकया दथुइ स्वापू तयेगु कुतः यायेमा। थथे यायेत म्हीसं लेखकया कृति ब्वनेबेले छह्म लेखकया यक्को कृति ब्वंसा अलग अलग छगूया मेगु नाप छुं स्वापू मतसें ब्वनेगु मखु, छगू व मेगु नाप छु सम्बन्ध दु धका बांलाक बिचा याना ब्वनेमा। छह्म लेखकं च्वया तःगु फुक्क कृति छपु हे रचना खः धका मतिइ तया ब्वनेमा, अभ्र फःसा लेखकया सफू फुक्क लेखकं पिकागु ई कथं म्होलाक्क ब्वनेगु म्हन भिं। लेखकं रचना चोगु ई कथं म्होलाक्क ब्वनेबेले छह्म लेखकया तुलनात्मक

अध्ययन जुइ । थ्वजोगु अध्ययने पाठकं लेखक बांलाक ह्मसी ।

थुलि धुंका उह्म लेखकयात मेह्म लेखकया कृति नाप तया नं ब्वनेमा । थथे मेह्म लेखक छुं कथं उह्म लेखक नाप जोलाह्म ल्ययेबेले तुलना याये अःपुइ । उगु हे क्षेत्रे च्वइह्म लेखक, उगु हे विषय वा समस्याय् च्वइह्म लेखक वा उजोगु हे परिस्थितिइ च्वइह्म लेखक वा छुं कथंया सम्बन्ध दुह्म लेखक ल्यया तुलना यायेबेले उह्म लेखकयात ह्मसीके अःपुइ । सिद्धिचरणया कविता "स्वर्गीय कवि सिद्धिदास" स कविया कल्पना गुलि च्वन्ह्या धका सिइकेत भीसं उगु हे ईया छह्म कविया रचना नाप थुकिया तुलना याये फु, वा सुं छह्मसिया स्मृतिइ मेह्म कविं च्वया तःगु कविता तुलना याये जिउ । कवि चित्तधर 'हृदय'-जुं सिद्धिदासया स्मृतिइ च्वया दीगु कविता नाप तुलना यायेबेले सिद्धिचरणया थ्व कविताया उच्च कल्पना व रोमान्टिक भावना स्पष्ट जुइ । अथे हे धूस्वां सायमिजुया उपन्यासे पात्रया हृदय गुलितक बांलाक चित्रण जू धका थुइकेत मेह्म उपन्यास-लेखक ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्यया उपन्यासया पात्रचित्रण नाप तुलना यायेमा । तुलना यायेबेले थथे नितां छगू हे साहित्य-प्रकार (नितां उपन्यास वा नितां कविता आदि) जुइ मागु मदु, छुं कथंया सम्बन्ध जुइव गा । धर्मरत्न 'यमि' या 'भृकुटी' उपन्यास व हेमलालमया एकाङ्की नाटकया छुं समानता भीसं स्पष्ट हे खना, व खः ऐतिहासिक पात्रतय् चित्रणे कल्पनां अपो ज्या याइगु । जर्ज बर्नार्ड शाया नाटक ब्वनेबेले भीसं समाजया समस्या नाटके तस्सकं बांलाक क्यंगु जक खनी, इब्सनया नाटक नाप तया ब्वनेबेले जक भीसं चाइ—इब्सनं थें समाजया समस्यायात छेँखा छेँखाया समस्या नं जुइक क्यनेगु (छगू हे समस्यायात सामाजिक व गार्हस्थ्य निगुलिं क्यनेगु) ज्याय् शा सफल मजू । तुलना याना ब्वनेबेले भीसं छह्म लेख-कया प्रतिभा नं खंके फइ, त्रुटि नं याकन हे खनी ।

साहित्यया अध्ययने थें समालोचना साहित्यया अध्ययन यायेत नं तुलनां तस्सकं गुहालि बिइ । माधवलाल कर्माचार्यजुं च्वया दीगु

"कवि सिद्धिदास व सत्यसती" ब्वना फ्मीत सत्यसती ब्वनेत छुं गुह्यालि जुइ, माधवलालजुया जीवन-दर्शन नं छुं भति सिइके फइगु नं सम्भव। तर माधवलाल कर्माचार्यया समालोचना प्रतिभा बांलाक सिइकेत मेह्म आलोचकं 'सत्यसती' विषये च्वया तःगु लेख बा सिद्धिदासया विषये च्वयातःगु जक जूसां लेख नाप तुलना याना ब्वनेमा। छह्म लेखक बा छगू कृतिया खँय् छह्म व मेह्म समालोचकया मत पाइ, ह्वानं छुं भति मत जो नं लाई। कवि सिद्धिदासया मूल्याङ्कन याइबेले समालोचकपिनि मत गाक्क पा, अथेसां सिद्धिदासं जन-जागरणया प्रतिनिधित्व यागु व साधारण जनतां थूगु भाषां च्वयेगु यात धयागु खँय् फुक्क समालोचकपिनि छप्वा म्हुतु। थौंकन्हे पिहाँ वया च्वंपिं न्हूपिं ल्यायूह्म कविपिंसं (पूर्णबहादुर वैद्य, योगेन्द्र प्रधान, बुद्ध सायमि समूहं) कागु न्हूगु प्रवाह, अमिसं याइगु अभिव्यक्तिइ छ्यला तःगु प्रतीक विषये समालोचकपिनि मत पा, तर अमिसं मानव ज्ञानया फुक्क क्षेत्र, फुक्क विश्वया समस्या आदिया अनुभव थःगु कल्पनाय् छ्यला नेपाल भाषा कविताया विषय-क्षेत्र तब्याकल धका सकसिनं हे धाइ। समालोचक छह्म व मेह्मसिया मत पाइगु कारण व्यक्तिगत विचार पागुलिं खः, ह्वानं छगू हे युगया वा छगू हे थाय् वा छगू हे वातावरणया समालोचकपिनि मत आपा समान जुइ। अथे जूगुलिं छगू हे युगया समालोचकपिनि मते गाक्कं समानता व विभिन्न युगया समालोचकपिंके मत विभिन्नता दइ। साहित्य व कला युग स्वया पाना वंथें तुं समालोचना नं युग लिसे लिसे हिला वनी। छह्म हे लेखक वा छगू कृतिया बिषये विभिन्न युगया समालोचकपिंसं धया तःगु खँ तुलना याना स्वयेबेले फ्मीसं समालोचनाय् युगया गुलि तक प्रभाव ला धका चाइ। थ्व अध्ययनं फ्मीसं समालोचनाया इतिहासया अध्ययनं ध्यंकः वने फइ।

छगू हे ई व छगू हे थायया साहित्ये नं निगू भाषाया साहित्य ब्वनेबेले, निगूया तुलना स्वयेबेले उगु देशया उगु ईया छुं खँ फ्मीसं थुइ,

अर्थात साहित्य अपो सिइका काये फइ। राणा काले नेपाल भाषा व नेपाली भाषा निगूयां साहित्ययात सरकारं प्रोत्साहन मबिउ, तर नेपाली भाषाय् शासकतय् प्रशस्ति बा स्तूति–साहित्य पिहाँ वल। नेपाल भाषाय् उलि नं छूट मबिउ, विद्रोह हे याना पिहाँ वये माबेले नेपाल भाषाया साहित्य उगु इले नेपालया क्रान्तिकारी आन्दोलनया प्रतिनिधित्व याना वंगु दु, थ्व खँ निगू भाषाया साहित्य तुलना याना सिइ दु।

अथे हे निता भाषां च्वइपिं लेखकपिंत बांलाक मूल्याङ्कन यायेत निगुलिं भाषाया रचना तुलना याना ब्वनेबतिनि फइ। सिद्धिचरण व केदारमान 'व्यथित' ह्मसीकेत वयूक:पिनि नेपाल भाषाया जक मखु नेपालीया कविता ब्वनेमा।

साहित्यया अध्ययने जक मखु साहित्य–प्रकार बारे छुं धारणा दयेकेत नं तुलनाया महत्व दु। नाटक काव्यया रूप व गुण धार्थे हे सिइकेगु जूसा ग्रीक व संस्कृत नितां धारणा ह्मीसं सिइकेमा। प्राचीन ग्रीसे नाटकयात त्रासदि व कमदि धका वर्गीकरण यात—ख्याना शिक्षा बिइगु नाटक त्रासदि, करकिया द्वं क्यना शिक्षा बिइगु नाटक कमदि। तर संस्कृत पाखे नाटकयात बाखने लिपा वना छु जुइ व स्वया संयोगान्त व वियोगान्त धका वर्गीकरण यात। थ्व निगू तुलना यायेबेले ह्मीसं थुइ, संस्कृत साहित्ये गुलि कथानकयात महत्व बिल, उलि ग्रीक साहित्ये मबिउ, अथे हे ग्रीके थें मनोवैज्ञानिक प्रभावयात संस्कृतं जोड मबिउ। थ्व ज्ञान नं ह्मीसं तुलनात्मक अध्ययन व तुलनात्मक ज्ञानं जक सिइ।

छुं साहित्यया कृति बांलाक अध्ययन यायेत बा उकिया समालोचना उगु भाषा–साहित्यया मेगु कृति नाप जक बा छगू देशया साहित्य नाप जक तुलना यानां मगा। साहित्ये न्हू न्हूगु प्रवाह वइबेले उगु प्रवाह विश्वभर न्यना वनी। नर्वेया इब्सनं ह:गु "समस्यायात नाटकया विषय यायेगु प्रवाह" बास:दँ लिपा नेपाले नं थ्यन। नेपालया

थौंया आधुनिक नाटककारपिनि समालोचना यायेत इब्सननाप तुलना याये हे मा । नेपालया सिद्धिचरणया 'वर्षा' कविता ब्वनेबेले विलायतया शेलीया "पश्चिमी वायुयात" लुमनी, कविताया रूप व अभिव्यक्ति न्ह्याको पासां निगुलिं कविताया सन्देश व सन्देश बिइगु ढङ्ग उत्थें हे ।

तुलना याना स्वयेगु ज्याया उदाहरणया निंतिं छपु कविताया प्यभ्मो काये ।

त्वंकि, त्वंकि रे, त्वंकि जित: आ
अयूला तिरिरिरि भिंगु, सखी !
पकनायू द्यो हे साला सुलिमे
याना बिव रे तृप्त, सखी !

प्रेमबहादुर कसाजुया 'आशा' कविताया थ्व प्यभ्मो ब्वनेबेले न्हापांया निभ्मो भिनिगूगु व भिस्वंगूगु शताब्दीया इरानया कविता, अले वयां भचा लिपाया फ्रान्सया रोमान्स साहित्य लुमना वो । स्वंगूगु भ्मो ब्वनेबेले विलायतया रोमान्टिक युगया कविपिनि प्रभाव खने दु । प्रेमबहादुर कसा भाजुया "सुलिमे पकनायू द्यो" सालेगु कल्पना व अंग्रेजी कवि कीटसं रोमन देवता बायूक्कस् अयूलाखे दुबिउगु कल्पना यागु यक्को समान जू । हानं अयूलायात प्रतीकया रूपे कीटसं काथें तुं प्रेम-बहादुरं नं धाथेंया अयूलाया खँ ल्हाना च्वंगु मखु, तर हानं प्रेमबहादुरया अयूला इरानया कवि ओमर खय्यामयाथें वा विलायतया फिटूजेराल्ड्-याथें "जीवन प्रतीक" खः । वास्तविक समालोचनायात थ्वजोगु तुलनात्मक अध्ययन मा ।

छपु कविता व मेगु कविता वा छगू कृति व मेगु कृति तुलना याना ब्वनेगु बानी भ्मीसं छूयले फत धासा लेखकया नुगले दुने थ्यंक दुहाँ वने फइ । भ्मीसं गुह्म लेखकया कृति ब्वना च्वनागु खः उह्म लेखक प्रति गाक्कं सहानुभूति तयेत तुलनां गुहालि बिइ । समालोचनाया निंतिं,

अफ सही अध्ययनया निर्ति नं मदयेक मगागु बस्तु सहानुभूति खः। सहानुभूति दुसा जक फीसं मेह्मसिया आत्मा व नुगःलिसे सजीव सम्पर्क तये फइ, सी धुंकूह्म लेखकया सफू ब्वना नं म्वाह्म मनू नाप तप्यंक सम्पर्क हे तया च्वना थें च्वनी। धाथेंया समालोचना थ्व हे खः, अले तुलना थुकिया छगू आधार खः।

भाव-सञ्चार—

साहित्य कलाया उद्देश्य

अंग्रेजी समालोचना साहित्ये मनोवैज्ञानिक समालोचनाया परम्पराया निं स्वना दिइम्ह प्रसिद्ध समालोचक आई. ए. रिचार्ड्सूजुं धया दिइकथं समालोचनाया सिद्धान्त दिनाच्वंगु निगः थां दु—व खः मूल्य (गुण) या वर्णन व भाव सञ्चारया वर्णन। मनूया स्वभाव हे थःगु भाव कनेत स्वइगु। मचांनिसें हे भ्भीसं ख्वनागु न्यनागु खँया अनुभव मकंसे च्वने फइमखु। हाकनं मनू धयाम्ह जीवया विकास जुया वोगु इतिहास स्वयेबेले नं मनूया विकास-क्रम भर हे, अभ वयां न्ह्यो माकः—मनूया स्थितिनिसें हे मनूया मनं भाव प्वंका च्वंगु दु। मनुखं थम्हं अनुभव यानागु हे बस्तु करपिंत कनेत स्वइ। अथे जूगुलिं भावसञ्चार सिकं न्ह्यो अनुभूति वोगु खः, अथेसां दोलंदो दँया संस्कारं अनुभूति हे थ्वजोगु जुइ कि भाव सञ्चार मयासे मगाना वनी। थुकथं भाव-सञ्चार मनूया स्वभाव खः, प्राकृतिक गुण खः, अले थ्व भाव-सञ्चारया दक्कोसिबे भिंगु रूप कला खः, गुगु कलाया दुने साहित्य नं ला।

साहित्यकार (बा लेखक) व कलाकार धयापिं थःगु भाव प्वंवेत, अभ प्वंकेत जक मखु मेपिंत पुंकेत सनीपिं खः, अथेसां कलाकारं (लेखकं नं) करपिन्त छुं खँ कनीम्ह मनू धका थःत भापी मखु। करपिन्त कनेगु जिगु उद्देश्य खः धाइपिं कलाकारं तक नं व हे मुख्य ज्या मधासे थःत सन्तुष्टी कायेत कनागु धाये फु। 'दिवस-चित्र' कविताया भूमिकाय् कवि केदारमान 'व्यथित' जुं 'च्वया केवल थःगु आत्म-तुष्टिया निंतिं' धया दिल। कलाकार लेखकपिंसं थथे धाये यो। हानं लेखक वा कलाकारं

थःम्हं अभिव्यक्ति यानागु वा कना च्वनागु दु (शब्दं वा संकेत वा प्रतीकं कने जिउ) धका नं मचाये फु। मने आवेग भावनात बिलि बिलि जाया तयांतये मफया मचायेक पिहाँ नं वया च्वनेफु, अले थम्हं हे मचागु खँ कना च्वनीह्म कलाकार नं दये फु। जिं अभिव्यक्ति याना च्वनागु दु धका चासां ह्राकनं जिं च्वयागु खँ जनतां वा विशेषज्ञपिंसं गुलि तक ययेकी धका कलाकारं आपा ध्यान बिया च्वने लाइ मखु। ह्रानं अथे ध्यान बिया च्वयातःगु साहित्य वा कला कृति स्वच्छन्द पिहाँ वोगु थें नं च्वनी मखु। अथे जूगुलि कलाकारपिं मध्ये गुम्हं 'जि थःगु निम्ति च्वया' धाइपिं, गुम्हं करपिंत च्वयागु धका विशेषता मबिइपिं दु। खालि छुं भति जक कलाकारपिंसं करपिंत कनेत हे कला कृति सिर्जना याना धा[1]। तर कलाकारं करपिंत कनेगुयात न्ह्याको महत्व मबिउसां थ्व नं छगू मुख्य उद्देश्य हे खः। "थःगु आत्म-तुष्टिया निम्ति" च्वया धाइह्म व्यथितजुं नं धया च्वन, "थःत सफल जूगु भापे यदि थुकिं जिथेंज्याःपिं छह्म निह्मस्या दग्ध नुगले मात्र शान्ति प्रदान याय् फःसां।"

थःगु सन्तुष्टिया निम्ति जक च्वइगु खः, थःगु भाव मेपिंत सञ्चार याना बिइगु छुं उद्देश्य मदुगु जूसा लेखकं च्वये धुनेव गात, प्रकाश यायेगु इच्छा तये मागु मखु, तर भीसं खना न्ह्याह्म लेखकं नं थःगु कृति प्रकाश याना प्रचार यायेगु स्वया च्वनी। ह्रानं छह्म लेखकं छुं च्वइबेले वा कलाकारं छुं खँ व्यक्त याइबेले थम्हं जक थूगु वा थुइकथं व्यक्त याइ मखु, अर्थात फयांफत्तले व्यक्तिगत मजुइत सनी। थःम्हं प्रयोग यानागु शब्द, चित्र, संकेत व प्रतीक सामान्य जुइमा, मेपिंसं नं थुइगु जुइमा धका मचायेक हे जूसां लेखक कलाकारया कुतः जुया च्वनी। लेखक वा कलाकार छह्म मनू खः, समाजे दुने च्वंह्म छह्म जीव, वया मने वइगु शब्द व प्रतीक नं ला वया समाज-सम्पर्कं पिहाँ वोगु खः। लेखक वा कलाकारयात सन्तुष्टि जुइगु, मेपिंसं धासा छुं हे मथुइगु कला कृति यक्को हे कम जक दइ। आपालं लेखक कलाकारपिन्त ला थःगु कृति मेपिंसं ययेकूगु खनीबेले हे जक सन्तुष्टि दइ। छह्म लेखकं, छह्म कलाकारं

सिर्जना याइबेले वया मूल उद्देश्य हे करपिन्त छुं कने धका खः।

थुकथं बांलाक हे सिद्ध जू भाव-सञ्चार हे कला व साहित्यया कृतिया उद्देश्य खः। थथे खःसा भाव सञ्चार धयागु छु ? छह्म कविया उदाहरण काये। वया मने छता भावना दु, वं उकियात व्यक्त याई। छह्म सामान्य मनूया मने नं विशेष उत्तेजना वया च्वंबेले तीव्र भावना व कल्पना दइ, तर व मने तुं दुसुना वनी। तर छह्म कविं उकियात प्वंके फु, सफल जुइक अभिव्यक्ति याई। थ्व हे 'कल्पनाया अभिव्यक्ति' यात कवि शेलीं कविता धाल। तर भाव-सञ्चार धयागु थुलि जक मखु। मने च्वंगु खँ प्वंकेगु अभिव्यक्ति जुल, भाव-सञ्चार ला कविया मनया भाव थुकथं प्वंकेगु कि ब्वनीपिनि मने नं भाव वइ। अथेसा भाव गुलितक सञ्चार याये फु। छखलसिया विचार दु भाव-सञ्चार धयागु हे "अनुभूति छगू मनं मेगुली न्ह्याकेगु" खः[2]। थ्व धारणा ठीक मजू धयागु विचार प्रसिद्ध अंग्रेजी समालोचक आई. ए रिचार्डसूया दु। घेबा छगू ह्मिचां मेगु ह्मिचाय् न्ह्याकेथें छह्मसिया अनुभूति मेह्मसित न्ह्याके फइ मखु। अनुभूति न्ह्याइ, तर न्ह्याइबेले गथे खः अथे जुइ मखु।

मेगु छखलःया धारणा कथं मनूया मन तस्सकं तस्सकं हे विस्तृत, उकिं मनया छगू अंश जक न्ह्याये फइ, न्ह्याना मेगु मनया अंश जूवनि। थुकथं भाव-सञ्चार जूगु सी दइ मखु। भाव-सञ्चार विषये थथे अलग अलग सिद्धान्त दुसां नं कला 'साहित्य कृतिया मूल्य वा सार छु धयागु खँय् थुकिया छुं प्रभाव लाइ मखु[3]।

धाथेंया खँ ला थथे खः, अनुभूतिया भाव-सञ्चार जुइ हे मफइगु खँ नं मखु, हानं दक्को अनुभूति गथे खः अथे न्ह्याके नं फइ मखु। विशेष परिस्थिति व वातावरणे छगू मन व मेगु मनया अनुभव उथें च्वनी, यक्को सत्तिना च्वनी। "अले छगू मनं थ्वजोगु ज्या याना छगू वातावरण दयेकी गुगुली मेगु मनयात प्रभाव लाई व न्हापांया मनया थें जोगु हे अनुभूति मेगु मने वइ, थ्व न्हापाया मनया अनुभूति याना

हे वइगु खः।[4]" थ्व निगू अनुभूति जो लाइगु छुं भति ह्यो अपो जुइ फु।

भाव सञ्चार गुजोगु परिस्थितिइ गुकथं जुइ धयागु स्पष्ट यायेत भीसं छगू उदाहरण कायेे। न्हूगु छुं उदाहरण कायेसिकं मनोविज्ञानया क्षेत्रे अनुसन्धान याना च्वंह्म समालोचक रिचार्डसं बिया तःगु उदाहरण हे कायेे। क व ख निह्म लँय् वना च्वंबेले कं खयात छह्म मनू क्यना 'थ्व मनू प्रधान न्यायाधीश' धका कनाबिउसा ख या मने छगू अनुभूति वइ। कं धाबेले वोगुलिं खया अनुभूति क या अनुभूतिइ निर्भर थें च्वं, तर थ्व भ्रम जक खः। थम्हं हे छह्म मनू खँसेंलि ख या अनुभूति थःगु स्वतन्त्र अनुभूति जुइ, क या अनुभूति नाप पाइ। तर क व ख नापं मवंसे क याकचा जक लँय् वना च्वंबेले प्रधान न्यायाधीश खंगु जूसा, अले न्यायाधीश खंगुलिं क या मने वोगु अनुभूति छुं भति जक जूसां क या अनुभूतिइ निर्भर जुइ। साहित्य कलाया कृतिइ लेखक कलाकारं व्यक्त यागु अनुभूतिं ब्वनीपिनि व स्वइपिनि मने भाव-सञ्चार जुइगु नं थथे हे खः। ब्वनीपिनि अनुभूति लेखकया अनुभूति नाप निर्भर जुइ मजुइगु ह्यो अपो जुइगु परिस्थिति स्वया खः।

कनीह्म व न्यनीह्म निह्म मनू छह्मसिनं मेह्मसित तस्सकं ह्मसिउपिं जूसा वा निह्मसिकें मंका अनुभूति यक्को दःसा छगू मनं भाव-सञ्चार याये तस्सकं अःपु। थ्वजोगु छुं समानता मंत धायेवं भाव-सञ्चार नं जुइ हे फइ मखु। थ्व हे कारणं याना खः जन-जीवन बांलाक थूह्म, जनतानाप सत्तिक सम्बन्ध दुह्म लेखकं थःगु भाव जनताय् अःपुक सञ्चार याये फइ, थ्व लेखक व जनताया निटक सम्पर्कं याना खः। अथे हे हाकनं जनताया आकांक्षा, जन-जीवनया समस्या कया लेखकं च्वइबेले मंका अनुभूतिं याना लेखकया भाव अ पुक पाठकपिंके सञ्चार जुइ।

थ्व जुल भाव-सञ्चारया खँ, च्वय् धयाथें समालोचना दिना च्वंगु निगः थां मध्ये छगः थ्व खः। अले मेगु खः 'मूल्य' (गुण) या वर्णन।

ध्वजोगु मूल्य, ध्वजोगु सार म्हीसं च्वया किया मुंका तयागु धुकू हे साहित्य व कला खः। विभिन्न युगे ततस्सकं प्रतिभा दुपिं मनूतय् अनुभूति दकले च्वन्ह्यावेले पिहाँ वोगु भाव मुंका तःगु धुकू साहित्य व कला खः। "छुं छगू अनुभूतिया बारे म्हीगु निर्णयया रिकर्ड हे कला खः[5] ।"

1 प्रसिद्ध अंग्रेजी नाटककार जर्ज बर्नार्ड शा ध्वजोह्म छह्म लेखक खः, करपिन्त कनेत जक मखु करपिन्त थः पाखे कायेत हे च्वयेगु धयागु वयकःया विचार खः। वयूकलं हे च्वया दीगु दु–"तमाम राष्ट्रयात हे जिगु विचारे हयेगु उद्देश्य आल्पसें हे तया जिं नाटक च्वयागु खः।"

2 भिंच्यागूगु शताब्दीया अंग्रेजी कवि ब्लेकया नं थ्व हे विचार खः

3 आई. ए. रिचार्डस्या विचार दु – साहित्य व कलाया मूल्य (वा गुण वा सार) फुक्क व्याख्यासिकं अलग व न्ह्यो खः, भाव–सञ्चार बारेया छुं सिद्धान्तं नं साहित्य कलाया मूल्ययात प्रभाव लाइमखु।

4 व 5 आई. ए. रिचार्डस्

काव्य-भाव सञ्चारया उत्कृष्ट रूप

वंगु अध्याये धयाथें छुं छगू अनुभूति बारे झीगु निर्णयया रिकर्ड हे कला खः। विभिन्न युगया ततस्सकं प्रतिभा दुपिसं थःगु अनुभूति ह्लेबेले कना थकूगु दु, दकले च्वय् थ्यंबेले पिजोगु अनुभूति च्वया किया मुंका तःगु धुकू कला खः। शब्दया माध्यमं कना तःगु कला साहित्य खः। चेतना व विवेक दुपिं मनुखं काये बहगु अनुभूतियात रिकर्ड याना अर्थात च्वया तयातःगु धुकू साहित्य खः, अले साहित्यया दक्को सिबे च्वन्ह्यागु प्रकार काव्य खः।

'काव्य' शब्दयात लिकुंका छगू विशेष रूपया रचनायात जक धायेगु चलन दु। झीगु देशे नेपाली भाषाय् संस्कृतया प्रभावे लाना काव्ययात संकुचित अर्थे कायेगु चलन दु। नेपाली भाषाया छह्म प्रसिद्ध समालोचकं[1] काव्यया थुकथं व्याख्या यानादीगु दु—"प्रकृतिया अद्भुत रचना खना उकिं छक्क जुया तन्मय जुया कवितसें छु नुवाइ उकियात 'कविता' धाइ। विषय हना च्वया तःगु कवितातय् समष्टियात 'काव्य' धाइ।' थुकथं सिलसिलाबद्ध कविता पुचःयात काव्य धायेगु चलन संस्कृत साहित्ये दु। तर विश्वया मेमेगु प्राचीन साहित्ये काव्य थ्वयासिकं यक्को तब्या। रूप मखु विषय स्वया साहित्यया छगू प्रकारयात 'काव्य' धायेगु चलन दु। नेपाल भाषाया साहित्य वाङमयया न्हापानिसेंया इतिहास व परम्परा स्वयेबेले संस्कृतया न्ह्याक्को प्रभाव दुसां मुक्कं संस्कृत आधार थ्वया खने मदु, अथे जूगुलिं थौं विश्वया विभिन्न देशया साहित्ये काव्ययात गुगु व्यापक अर्थे कया तःगु दु, नेपाल भाषा साहित्ये नं उगु कथं हे कायेगु लो। थुगु दृष्टिं स्वयेबेले लेखक कलाकारया

मने वोगु अनुभूति प्वंकेत, अभ धार्थें ला मेपिनि मने उगु भाव थना बिइत गुगु अनुभूति गुगुकथं कनेगु दकले लो उकथं कना तःगु अनुभूति-या रिकर्ड(किया च्वया मुंका तःगु)काव्य खः। मनया छुं आवेग उद्वेग वा नुगःया तीव्र कल्पना धार्थे हे भाव सञ्चारयाये मासा कविता च्वइ, मनूया छुं ज्या बारेया अनुभूति कने मासा व हे ज्या प्रतिनिधित्व याये मारु, अले अथे हे च्वंक दबुलिइ ह्वाता वयना स्वइपिनि मने भाव-सञ्चार यायेगु साहित्यया प्रकार नाटकया लँ ज्वने माल, अथे हे समाज तस्सकं क्लिष्ट जुया वना[3] उकिया समस्या नाटके वयने मफिना उपन्यास च्वये माल, थुकथं कविता, नाटक उपन्यास फुक्कं काव्य खः। काव्य धयागु दक्वोसिबे लोगु माध्यमं दकले च्वन्ह्यागु अनुभूति कना तःगु भाव सञ्चारया उत्कृष्ट रूप खः। तर काव्य रूप जक मखु, उत्कृष्ट रूपं कना तक्वो फुक काव्य जुइमखु।

प्राचीन साहित्ये काव्य विषये धारणा छगू निश्चित कथं दये धुंकूगु खः। संस्कृत साहित्ये "उपमायमकादि अलङ्कारं जागु ग्राम्यता-अश्लीलादि दोष मदुगु करूणादि रसात्मक वाक्य[3]" यात काव्य धायेगु चलन दु। थुकथं संस्कृत साहित्ये काव्यया लक्षण गाकेत भाषाय् अलङ्कार दयेमाल, शैलीइ दोष मदये माल, अले रसं जागु वाक्य जुइमा। काव्ययात 'वाक्य' धायेबेले संस्कृत साहित्ये काव्यया लक्षणे कनेगु विषयसिकं अपो कनेगु ढङ्गयात जोड बिया तःगु सिइदु।

रूप पाखें बिचा यासा काव्यया लक्षण थथे खः, तर भीसं विषय नं स्वयेमा। उत्कृष्ट रूपं भाव सञ्चार याना तःगु न्ह्यागु नं बस्तु काव्य जुइ मखु धयागु ध्व सफूया लेखकया विचार दु। ख ला थुकी विवाद वइ। न्हापा न्हापा जक मखु थौंकन्हे नं काव्यया लक्षण छुं कनेगु ढङ्ग अर्थात रूप जक स्वयेगु प्रवृत्ति द हे दनि। भिंगुंगूगु शताब्दीया छह्म तःधंह्म अंग्रेज कवि शेलीं काव्ययात "कल्पनाया अभिव्यक्ति" धया दिल। ललितकला व सौन्दर्ययात समालोचनाया आधार याना दीह्म नीगूगु शताब्दीया प्रसिद्ध इटालियन समालोचक क्रोचेया परिभाषा कथं

काव्य "मनोभावना सफल जुइक कनेगु" खः। तर काव्ययात रूप पाखें जक मखु विषय नं थीक परिभाषा दक्कोसिबे न्हापां बिउह्म निदो दँ न्ह्योया ग्रीसया विद्वान दार्शनिक व समालोचक एरिस्टोटल खः। एरिस्टोटलया विचार कथं फुक्क काव्य अनुकरण (mimesis) खः, अले अनुकरण ज्यां सकसितं आनन्द वइ। थुकथं काव्य अनुकरण खः, छुं ज्याया अनुकरण खः। छुं ज्या याइपिं ला आपा याना मनू हे जुइ, अले ला काव्य मनूया ज्याया अनुकरण जुल। एरिस्टोटलया परिभाषा कथं काव्य व जीवनया सत्तीगु सम्बन्ध दु, अथेसां जीवन हे ला मखु। भीसं ग्रीक भाषां अनुवाद यायेबेले काव्ययात अनुकरण धया, तर एरिस्टोटलं हे धागु शब्द ला 'मिमेसिस' खः। छुं छगू बस्तुया 'मिमेसिस' मतलब व हे बस्तु थें च्वंगु तर व हे धासा मखुगु खः। काव्य नं जीवन मखु जीवन थें च्वंगु जुइमाल।

उगु इलंनिसें थौंतक नं पश्चिमी संसारया फुक्क देशया साहित्ये एरिस्टोटलया धारणाया तस्सकं प्रभाव लात। काव्यका परिभाषा बिइबेले थौंतक नं कि त एरिस्टोटलं धाथें धयाछ्वयेगु कि वकिया विद्रोह याना मेगु धायेगु जुया च्वन, मतलब काव्यबारे छुं धायेत न्हापा लाक एरिस्टोटलया नां न्ह्योने वइ। अथे जूगुलिं एरिस्टोटलया विचार छुं विश्लेषण याना स्वये माली।

एरिस्टोटलं काव्य नं कलाया छगू अङ्ग मानेया। काव्यया विभिन्न रूप महाकाव्य, त्रासदि, कमदि आदि फुक्कं अनुकरण हे खः। एरिस्टोटलया इले ग्रीक साहित्ये स्वंगू प्रकारया काव्य दकले अपो चलित जू—महाकाव्य, त्रासदि व कमदि। एरिस्टोटलया विचारे काव्यया दक्कोसिबे च्वन्ह्यागु दक्कोसिबे बांलागु रूप त्रासदि खः। एरिस्टोटलं च्वया तःगु 'काव्य-शास्त्र'[4] धयागु सफुली त्रासदि[5] या व्याख्या थुकथं याना तल—"मेमेगु काव्य-भेद थें तुं त्रासदि नं छगू अनुकरण खः। त्रासदि उजोगु ज्याया अनुकरण खः, गुगु गम्भीर जू, अले थुकी छगू परिधि दुगुलिं पूर्णता दु ··· ··· अनुकरण वर्णन याना

कनेगु मखु अभिनय याना क्यनेगु खः । थुकी थ्वजोगु घटनां जाया च्वनी गुगुलिं प्याखं स्वइपिनि मने दया व भय पिदना थ्वजोगु भावना यात बिरेचन वा शुद्धिकरण (catharsis) याइ ।" स्वइपिनि मने दया व भय नितां छ्कोलं पिकया उकिं मनूया मनया विरेचन याइगु अथवा मनयात शुद्ध याना बिइगु काव्य त्रासदि खः । एरिस्टोटलया काव्यया परिभाषाय् दकले महत्वपूर्ण खँ अनुकरण सिद्धान्त व विरेचन सिद्धान्त खः, उकियात छगू अलग अध्याये विश्लेषण याये[6] ।

अनुकरण गम्भीर जुइकेत व घटनां दर्शकया मने दया व भय वयेकेत त्रासदिया पात्र सामान्य मनूसिकं च्वयूया स्तरयापिं जुइ माल । अथे धयां हाकनं अपिं मनू हे मखयेक आदर्श थें जक जुइके मजिल । अरिस्टोटलं धया तःकथं त्रासदि सुं नायकया बाखं खः । नायक सामान्यसिकं च्वयूयाह्म जुइ, वया ज्या खना फ्रीगु मने वया प्रति श्रद्धा वइ, उजोह्म श्रद्धा तयाह्म मनूया पतन खनीबेले फ्रीके दया व भय नितां वइ । थुकथं कथानक जक कासा त्रासदि 'नायकया पतनया बाखं' जुल ।

त्रासदि थें पूवंक व्याख्या याना मतःसां कमदिया नं छुं रूप एरिस्टोटलं 'काव्य शास्त्र' सफुली कना तःगु दु । कमदि नं मनूया छुं ज्याया अनुकरण खः, तर त्रासदि थें गम्भिर थ्व मखु । थुकिया पात्रत फ्री थें तुं सामान्य मिज्जं मिसा खः, अमिसं यागु ज्याय् द्वं व त्रुटि क्यना उकिं शिक्षा बिइगु काव्य कमदि ख. । त्रासदिं ख्याना शिक्षा बिउसा कमदिं आनन्द बिया शिक्षा बिइ । शिक्षा बिइगु माध्यम स्वया नाटकयात त्रासदि व कमदि धका वर्गीकरण एरिस्टोटलं यागु खः । कमदिइ ला तप्यंक हे मनोरञ्जन, त्रासदिइ नं आनन्द बिइगु उद्देश्य दु । काव्य हे अनुकरण खः, अनुकरणं सकसितं आनन्द बिइ । थुकथं एरिस्टोटलया बिचार कथं काव्यया छगू मूल उद्देश्य आनन्द बिइगु, बरू आनन्द बिउ बिउं शिक्षानं बिइ फु ।

आनन्द ला काव्य प्रति फ्रीसं चिउता तयेकेत प्रेरणा खः, थ्व

मदुसा मनुखं काव्य हे ब्वनी मखु, स्वइ मखु। आनन्द प्रेरणा खः, काव्यया मूल ज्या भाव सञ्चार खः। छुं छगू उच्च अनुभूतियात भाव-सञ्चार यायेत मनुखं लुइकूगु उत्कृष्ट रूप हे काव्य खः।

1 बाबुराम आचार्य – 'पुराना कवि र कविता' या प्रस्तावनाय्

2 थ्व हे सफूया अध्याय १० स थुकिया पूवंक विश्लेषण दु

3 संस्कृत साहित्ये गुजोगुयात काव्य धाइ धका प्रो. यदुनाथ खनालजुं बिया दीगु परिभाषा थ्व खः।

4 एरिस्टोटलया सफू 'Poetics' विद्यार्थीपिन्त ब्वंकेत च्वया तःगु प्रवचनया टिपोट जक थें खने दु। थ्व सफुली काव्यया रूप व लक्षण न्ह्यथना काव्यया स्वंगू भेद – त्रासदि, महाकाव्य व कमदी क्यना तल। त्रासदि छगूया जक पूवंक व्याख्या व मेगुया छुं भति उल्लेख जक थुकी दु, अथे जूगुलिं सफू पूवंगु खने मदु।

5 संस्कृत साहित्ये नाटकयात संयोगान्त व वियोगान्त धका वर्गीकरण याइ, लिपा क्वय् वना नायक नायिका ल्हने दइगु व बाय् मालीगु स्वया। तर प्राचीन ग्रीक साहित्ये नाटकया वर्गीकरण अन्त स्वया मखु प्रभाव स्वया याना तःगु दु। प्याखं स्वइपिन्त ख्याना मने दया व भय पिकाइगु नाटक त्रासदि व मनोरञ्जनया नाप नापं मनूया द्वं खिना क्यना बिइगु नाटक कमदि खः।

6 अध्याय भिंस्वंगूगु ब्वना दिसँ।

प्याखं (नाटक)—न्हापा व आ

काव्य साहित्यया दक्कोसिबे पुलांगु प्रकारमध्ये छगू प्याखं (नाटक) खः। कविता नापनापं हे बा छुं भति लिउ प्याखं-साहित्यया विकास जूगु खः। प्राचीन ग्रीसे निदोदँ न्ह्यो हे अरिस्टोटलया 'काव्य शास्त्र' सफुलिं ग्रीसया नाटकया विश्लेषण यायेधुंकूगु खः, धायेबेले नाटक वयासिकं पुलां। ग्रीसं होमर थें जोह्म कवि जक पिकागु मखु, एस्काइलस, सोफोल्कस् व युरिपिडिज थें जोपिं नाटककारपिं नं निदोदँ मयाक न्ह्यो हे पिकायेधुंकूगु खः। रोमे नाटक साहित्य विकास जूगु व सेनेका थें जोह्म नाटककार पिहाँ वोगु ग्रीक काल सिकं भचा जक लिपा खः। संस्कृत साहित्ये सोसा आ तके सिउगुली दकले पुलांगु नाटक 'स्वप्नवासवदत्ता' नं भिंगुसः दँ न्ह्योयागु खः। चीने गुबलेसंनिसें प्याखं ह्लिता क्यनेगु चलन वल सिइके थाकु, तर अनया साहित्ये दकले पुलां-पुलांगु प्रकार मध्ये छगू नाटक खः, म्ये व प्याखं नापं वनीगु ओपेरा विश्वे दकले अपो बिकास जूगु व शायद दकले न्हापां पिहाँ वोगु चीने खः। नेपाल भाषा साहित्ये नं प्याखंया परम्परा थुलि दु कि थाय् थासे त्वा त्वाले दबू हे दयेका तःगु हे थुकिया दसु खः।

नेपाल भाषाय् प्याखं शब्दया निगू अर्थ क्यं—संस्कृतया 'नृत्य' व 'नाटक'। थथे निगूयां छगू हे शब्द याना तःगु शब्द मगाना मखु, थ्व नितां नाटक काव्य व नृत्य-कलायात छगू हे कला भापा छगू शब्दं गाका तःगु खः। देव देवीपिनि बाखंया खालि अभिनय जुइगु भाव-नृत्य, अनंलि नृत्यया नापं म्ये नं हाला यंकीगु कवितां जागु गीत नृत्य, अले बुलुहुँ विकास जुया नेपाल भाषाया नाटक साहित्य पिदंगु खः।

थथे धार्मिक नृत्य विकास जुया वना नाटकया रूप कया वंगु नेपाल भाषाय् जक मखु मेमेगु भाषाया साहित्ये नं थथे हे, अंग्रेजी साहित्ये 'मोरा लिटिज्' व धार्मिक नृत्य वना हे लिपा नाटकया रूप काल। तथ्यंक हे मनूया जीवन नाप सम्बन्ध दुगु नाटक प्राचीन युगे विकास जूगु ला ग्रीसे हे जक खः। रोमे तक नं नाटकया विकास धर्म नाप सम्बन्धित।

प्राचीन ग्रीसे त्रासदि व कमदि निगू प्रकारया नाटक विकास जूगु खँ च्वयूया अध्याये वने हे धुंकल। एरिस्टोटलं बिउगु नाटकया परिभाषा 'मनूया ज्याया अनुकरण' छुं आधार मदयेक योथे बिउगु मखु, ग्रीसे प्रचलित नाटक स्वया दयेकूगु खः। ग्रीक नाटककारपिंसं मनूया छुं ज्याया अनुकरण जुइ कथं अभिनय यायेगुयात हे थः नाटकया रूप दयेकल। स्वया न्यना सिइकेगु काव्य नाटक खः। लेखकं क्यनेगु इच्छायात पात्रतय् पाखें दबुली ह्मितका क्यनेगु नाटकया रूप खः। ग्रीक साहित्ये नाटक व जीवनया तस्सकं सत्तीगु स्वापू दु।

एरिस्टोटलया विचार कथं नाटक मध्ये उत्कृष्ट, अफ्न काव्य मध्ये हे दक्कोसिबे च्वन्ह्यागु काव्य त्रासदि खः। ग्रीक साहित्ये त्रासदि छह्म तःधंह्म नमूना धायेबहह्म मनूया बाखं, अले कमदि सामान्य मनूतय् बाखं खः। मनुखं यागु छुं ज्या बा मनूयात जूगु छुं खँ हे नाटकया विषय खः। कमदि ला च्वन्ह्यागु नाटक हे मखुत, त्रासदि नाटके नायकया पतन क्यना प्याखं स्वइपिनि मने दयाया नापं भय नं थने मागुलि नायक सुं छह्म तःधंह्म मनू जुइ माल। एरिस्टोटलया विचार कथं त्रासदिया नायक उजोह्म मनू जुइमा गुह्मसिगु भाग्यलिसे राष्ट्रया हे भाग्य बा आपा मनूया भाग्य स्वाना च्वंगु दयेमा, अले वया पतनं दर्शकयात त्रास वइ। अथे जूगुलिं नायक छह्म जुजु बा सेनापति बा अथे हे तःधंगु पदयाह्म जुइमा धयागु एरिस्टोटलया बिचार। प्राचीन काले ग्रीक साहित्ये जक मखु संस्कृत साहित्ये नं नाटक छह्म विशेष पुरुषया बाखं खः। संस्कृते नं नाटकयात काव्य मध्ये दकले न्ह्याइपुगु (काव्येपु नाटकं रम्यं) धका कया तःगु दु। ग्रीक साहित्ये ला त्रासदिया नायक जक

तःधंह्म मनू जुइमा, तर संस्कृते फुक्क नाटके हे नायक गुणी, धीर, वीर, प्रतापी जुजु जुइमा। अफ आपालं संस्कृत नाटके दनिपिं सिकं सिइधुंकूह्म सुं जुजुया बाखं जुया च्वनी।

नाटक–साहित्ययात ग्रीकतसें जीवनया अनुकरण माने याना तःगु दु। जीवननाप तस्सकं सत्तीगु स्वापू दुगु साहित्य जूगुलिं थुकि-यात स्वयेगु भीगु मिखाय् हे मचायेक संस्कार व परम्पराया प्रभाव थाना च्वने यो। ग्रीसया एरिस्टोटलं व संस्कृत समालोचनाय् साहित्य दर्पणया लेखकं नाटक विषये छुं नियम दयेका बिउगु थःथम्हं खंथे छुं आदेश बिउगु मखु, पिहाँ वया च्वने धुंकूगु नाटक ब्वना उकिया आधारे धारणा दयेकूगु खः। नाटक–सम्बन्धी परिभाषा बिचा यायेबेले भीसं थ्व खँ मतिइ तयेमा। नाटक छुं ज्याया अनुकरण खः, प्रतिनिधित्व खः। जीवनया प्रतिनिधित्व यायेगु नाटकया उद्देश्य खः, उकिं जीवने जुइ फइ थें हे मच्वंगु घटना नाटके क्यनेगु बांमला। अथे धयां हानं नाटक धाथें जीवने जूगु हे जक खँ जुइमा धयागु मदु। धाथें जूगु खँ ला इतिहास जुल, नाटक मखु। नाटक जीवन मखु, जीवनया अनुकरण जक खः, किचः खः। नाटक व जीवनया सम्बन्ध बिचा यायेत छगू उदाहरण काये। भी रेले बा बसे च्वना घौछि निघौ गनं छथाय् वनेबेले खँको बस्तु जीवन खः, मनूत खँ ल्हाना च्वंगु आवाज भीसं ताक्को फुक्कं नं जीवन हे खः, तर व हे फुक्क छथाय् मुंकेवं नाटक जुइ मखु। नाटक छगू काव्य खः, उकिं थ्व कला खः थुकिइ नाटककारं निता कला छ्यलेमा जीवन थें च्वंक थह्मं हे सिर्जना यायेगु अर्थात कल्पना व जीवनया गुजोगु घटना क्यनेगु व गुजोगु मक्यनेगु धका ल्ययेगु कला। नाटके दुथ्याइगु कल्पना बरु स्वाभाविक थें च्वंगु जुइमा। एरिस्टोटलं ला थथे ध्यंक नं धया तल –"स्वयेबेले खः थें मच्वंगु सत्य हे खँ जूसां नाटकया घटना याये मलो, बरु खः थें च्वंक क्यना तःसा जुइ हे मफइगु खँ नं नाटके दुथ्याके जिउ।" थ्व ला अत्युक्ति खः, अथेसां स्वाभाविक जुइक बाखं हना यंकेगु कलाय् जोड

थ्व खः ।

नाटक धयागु सुनानं छुं यागु बा सुयातं छुं जूगुया बाखं खः सा छुं याह्म बा छुं जूह्म मनू पात्र खः, थ्वजोपिं पात्रपिनि बाखं हे नाटकया विषय खः । न्हापा न्हापा पात्र गुलि भिंह्म, गुलि आदर्शह्म व गुलि भीसं अनुकरण यायेबह्ह्म जुल उलि भिं धायेगु विश्वास । अले सामान्य मनूसिकं पाह्म अलौकिक शक्तिपिं नायक नाटके खने दत । थ्वजोपिं नायक महाकाव्ये जक मखु नाटके नं बुलुहुँ दुहाँ वल । रामायणया राम आदर्श खः, मर्यादा पुरुष नं खः, तर धार्थेयाह्म मनूथें मच्वं । प्राचीन ग्रीक साहित्ये त्रासदिया नायक तधंह्म असाधारणह्म जूसां मनू थें सम्म च्वं, तर संस्कृत साहित्ये ला नायकत मनूसिकं 'देवता' थें खने दुपिं हे आपा । नेपाल भाषाय् नं नाटक साहित्यया परम्परा थ्वजोगु हे । श्री ५ महाराजाधिराज राजेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवया "महासत्व" नाटकया नायक नं असाधारण मनू खः । नाटकया पुलांगु धारणाकथं सकभनं थथे हे जू ।

नाटक धयागु दबुली ह्मिता क्यने मागु काव्य जूगुलिं थुकिया प्रभाव दर्शकयात लाय्केत लेखकया जक कुतलं मगा । नाटककारं च्वया तःगु नाटक, नाटकया पात्रतय्गु ज्याया प्रतिनिधित्व कलाकारपिंसं ह्मिता क्यने मागुलिं कलाकारपिनि अभिनय व रङ्गमञ्चया दृष्य स्वतांया ल्वाकज्यागु प्रभाव नाटक-काव्य खः । नाटक स्वया न्यना अनुभव यायेगु काव्य ख । थ्व हे कारणं दबुली क्यने जिउगु व मजिउगु कारणं याना नाटकया विषय सीमित जूगु दु । दबुली क्यने मजिउगु बस्तु, क्यने हे मछिंगु बस्तु, नैतिकताया दृष्टि क्यने मजिउगु बस्तु, संस्कार व परम्पराकथं प्रतिवन्ध दुगु बस्तु फुक्क नाटकया दृष्ये नियन्त्रण खः ।

रङ्गमञ्चे (दबुली) गुजोगु घटना क्यने जिउ गुजोगु मजिउ धयागु खँय् विश्वया प्याखं साहित्ये धारणा पापां वोगु खने दु । न्ह्याथें जोगु घटना नं दबुली क्यने जिउ धयागु सिद्धान्त गुगुं नं युगया प्याखं

साहित्यं कागु मदु। संस्कृत साहित्ये नाटक वियोगान्त याये मजिउ धयागु धारण कातुक्क च्वना च्वंगु खने दु, नायक नायिकापिन्त संकष्ट जूगु क्यने मालिबेले तस्सकं ग्यानापुगु दृष्य ह्मो जक क्यं, विभत्स दृष्य ला क्यँ हे मक्यं। नेपाली भाषाया साहित्ये नं न्हापां ला थुकिया तस्सकं प्रभाव लागु खने दु, पश्चिमी साहित्यया प्रवाहया प्रभावे लाह्म बालकृष्ण समजुं नाटक च्वसेंलि तिनि 'मुटुको व्यथा' व 'अन्धवेग' थें जोगु वियोगान्त नाटक खने दत। नेपाल भाषाया प्याखने न्हापांनिसें हे वियोगान्त नाटक खने दु, 'महासत्व' नेपालया नाटकीय परम्परा कथंया खः, 'अन्धवेग' थें परम्पर तोता वोगु मखु। प्राचीन ग्रीक व रोमन साहित्ये बाखंया अन्ते वियोग नं जुइफु। तर ग्रीक नाटकया त्रासदि नाटके तक नं तस्सकं ग्यानापुगु व वीभत्स दृष्य मक्यं। रोमन साहित्यया नाटके धासा थथे मखु। प्राचीन त्रासदि ब्वनेबेले हत्याया दृश्य व सीह्म प्रेत जुया वया ब्बला सायेत रूवया ख्वया हाला जुइगु तक नं क्यना तइगु वीभत्सता हे खने दु। प्राचीन रोमया नाटककार सेनेकाया प्रभावं लिपा फिंखुगूगु शताब्दीया अंग्रेजी साहित्ये तक नं त्रासदि च्वइबेले हि बा वंगु, मनू स्यागु दृश्यत क्यनेगु खूब चलन जुल।

न्हापा न्हापा थथे तस्सकं ग्यानापुगु व वीभत्स दृश्य दबुली मक्यनेगु चलन जुया च्वंगुली थौंया नीगूगु शताब्दी वया घटना छुं हे दबुली मक्यनेगु चलन वल। थुकथं आ छु दृश्य क्यने जिउ छु मजिउ धयागु समस्या हे मंत। थौंया प्याखंत दबुली घटना क्यनीगु मखु, दबुली ला घटना विषये छलफल जक जुइ। नाटक धयागु छुं ज्या, मनुखं छुं यागुया अनुकरण यागु जुसेंलि दबुली हे छुं याना क्यनेमा धयागु विचार थौं विश्वया फुक्क साहित्ये हे तना वने धुंकल, अले छह्म तःधंह्म मनूया जीवनी क्यना शिक्षा बिइत स्वयेगु नाटकया धारणा नं थौंकन्हे मदये धुंकल। न्हापा थें छह्म तःधंह्म मनूया जीवन चित्रण यायेगु हे नाटक धयागु धारणा आ मंत, थौंकन्हे न्हूगु प्रवाह ला मानव समाजयात थिया च्वंगु समस्याया चित्रण यायेगु हे नाटक

मुख्य विषय जुया वया च्वंगु दु।

नाटकया पात्र ल्यइबेले नं न्हापाया ग्रीक रोमन व संस्कृत प्याखं साहित्ये पात्र आपा याना तःधंपिं मनू। नायक ला संस्कृत पाखे छम्ह जुजु हे जुइ, ग्रीक साहित्ये नं नायक छम्ह जुजु, सामन्त, पःमहाँ (सेनापति) बा उजोम्ह मनू कया तइ, गुम्हसिया भाग्य थइगुँ कुहाँ वनी। थौंया समस्या–नाटके ला नायक नायिकापिं साधारण मनू, बरु छुं मखुम्ह मनू जूसां छगू वर्ग बा छगू समूहया प्रतिनिधि जुइ, अले पात्रया जीवन छम्ह व्यक्तिया हे जक जीवन जूसां उम्ह व्यक्ति वर्ग जाति वा छुं समूहया प्रतिनिधित्व याइ।

नाटके थ्व न्हूगु प्रवाह ह्म मनू नर्वेया इब्सन खः। इब्सनं "कतामरिया छें" धयागु नाटक पिकायेव विश्व नाटक साहित्ये हे क्रान्ति वल। थ्व प्याखने मुख्य पात्र नोरा धयाम्ह छम्ह मिसा दु। नोराया थः भात मयोगु मखु, भातम्हसिनं नं नोरायात तस्सकं माया या। अथे जूसां नोरां खन थौंया समाजे छम्ह बिहा जूम्ह मिसा (छम्ह कलाया) थःगु धयागु हे छुं मदु, मनूयात थें हे व्यवहार मजू। भातं माया याना तःसा कतामरियात बांलाके थें। नाटक शुरु जुइबेले नोरां थ्व समस्याय् भातम्हलिसे छलफल याना च्वंगु खने दइ। नाटकभर छलफल जुया आखिरे नोरां भातलिसे सम्बन्ध हे तोता वनेगु कोछिइ, प्याखं नं सिधइ। थ्व प्याखनं नाटकया पुलांगु धारणा छता हे मल्यंक फुक्कं कोथला बिल। प्याखंया नायक छम्ह महापुरुष ल्यइगु परम्परा तोता छम्ह साधारण मनू ल्यल, अभ साधारण जक नं मखु, छम्ह अबला मिसा। तर नोराया नं कम शक्ति मदु, नोराया भाग्य विश्वया बछि जनसंख्याया भाग्य खः। नोराया समस्या छम्हसिगु जक मखु, विश्वया मिसा धाक्कोसिगु समस्या। हाकनं नोराया व वया भातम्हसिगु समस्या छेँ खा छेँखायागु समस्या खः। थ्व प्याखं ब्वेंकोसिनं थुकी थःगु हे समस्या खनी।

त्रासदि प्याखं स्वइपिनि मने दया व भय नाप नापं पिकाइ

धयागु एरिस्टोटलया उक्तियात कसी याना सोसा भ्रन इब्सनया प्याखनं ति दया व भय पुलांगु प्याखनं पिकाये फइमखु। नोराया समस्या खना वयात सहानुभूति मक्यनीपिं सुं हे दइ मखु हानं व समस्या थःगु हे समस्या थें ताया नोराया भाग्य खनीबेले सकलें ग्याइ। थुकथं "कतामरिया छेँ त्रासदि खया" नं न्हापा न्हापाया छुं हे धारणा नाप जो मला। नाटकया परम्परागत धारणाकथं थ्व छगू छुं याना क्यनीगु साहित्य खः। इब्सन वये धुंका आ थौंकन्हेया नाटके दबुलिं हे घटना लिकया छ्वये धुंकल। थौंकन्हेया नाटकया रूप कना प्रसिद्ध अंग्रेजी लेखक एच्. जी. वेल्सं धया दीगु दु—"दबुली (रङ्गमञ्चे छुं घटना नं जुइ मखु, तर पिने जूगु न्ह्यागु नं घटना विषये छलफल दबुली यायेजिउ।" न्हापा नाटक ह्मिता क्यनीगु जूगुलिं स्वयेगु व न्यनेगु काव्य, थौंकन्हे ग्वयेगु सिकं अपो ब्वनेगु काव्य थ्व जुइ धुंकल।

अथे हे नाटके च्वंगु सङ्घर्षणया रूप नं न्हापा व आ पा। अंग्रेजी नाटककार जर्ज बर्नार्ड शाया धापूकथं 'सङ्घर्ष मंत धासा नाटक हे मंत', परम्परागत नाटके जुइमा बा थौंया समस्या नाटके सङ्घर्ष मदयेकं नाटक हे जुइ मखु। पुलांगु नाटके निगू राष्ट्रया लडाइँ निगू शक्तिया सङ्घर्ष, निह्म मनूया द्वन्द क्यना तइगु, थौंकन्हे धासा नाटके विचार धारा व सिद्धान्तया सङ्घर्ष अपो खने दु। न्ह्यागु हे जूसां सङ्घर्ष खने हे दु। बरू नाटकया सङ्घर्ष न्हापा थें "निगू शक्तिया सङ्घर्ष, धर्म व पापया प्रतिवाद, निगू भावनाया अन्तरद्वन्द" मखुत, बरू "विचार धाराया द्वन्द", अभ्र ''विचार धाराया छलफल, सिद्धान्तया विवाद" जुइ धुंकल। बरू नाटक धयागु हे छलफल जुसेंलि न्हापासिकं दबुली क्यनीगु दृष्य सीमित जूवंसां छलफलया विषय परम्परागत नाटकसिकं यक्को हे व्यापक, छाय् धासां नाटके "न्ह्यागु नं घटना" या छलफल जुइ फु। थौंया समाज नं ला न्हापासिकं यक्को विकसित व क्लिष्ट, समस्या नं आपा दु, नित्तु निउ। गुलि समस्या ला नाटके क्यने हे मछिना उपन्यासया माध्यम ज्वने माले धुंकल (अध्याय १० ब्वना

दिसँ)। समाजया न्ह्यागु नं समस्या आ नाटकया विषय जुइ फु।

थौंया आधुनिक युगया मानव समाजयात पिरे याना च्वंगु समस्यात हे थौंया विश्वया नाटक साहित्यया विषय जुया च्वंगु दु। मनुष्य-हृदय व प्रेम, विवाहया समस्या थें जोगु न्हापानिसें वया च्वंगु मानव समाजया परम्परागत समस्या निसें कया थौंया औद्योगिक समाजया विभिन्न वर्गया स्वार्थया द्वन्द, विभिन्न सिद्धान्तया ल्वापु, न्हू न्हूगु सामाजिक पद्धतिया प्रयोग, विज्ञानया चमत्कारं चायेका क्यंगु विशाल ब्रह्माण्डय् मनूया इमूचा थें जोगु स्थान, फुक्क भिंजांमिजां दंक थुना छ्वइगु युद्धया न्ह्योने दया, प्रेम, मानवता सिना वंगु, युगन युग-निसेंया परम्परागत विश्वास हे कोद् बेले लँ तना आतापाता जुया च्वंह्म मनूया नैराश्य व थ्वजोगु हे मेमेगु समस्या थ्व शताब्दीया नाटक-साहित्यया विषय खः। एशियाया लिपा लाना च्वंगु देशे अनया समाजया दकले तःधना च्वंगु समस्या हे नाटक-साहित्यया विषय जुया च्वंगु दु। सामाजिक कुरीति, कानूनया असमानता, नये त्वनेया समस्या, ल्वय्. दारिद्र्य, अन्धविश्वास, कट्टर अन्धरूढी हे थनया समाजया मूल समस्या खः, अथे जूगुलिं थनया समस्या-नाटकया विषय नं थ्व हे। नेपाली भाषाया साहित्ये गोपालप्रसाद रिमाल, विजय मल्ल पिं व नेपाल भाषा साहित्ये ईश्वरानन्द श्रेष्ठनया प्रवाहे दुने ला। ईश्वरानन्दया नाटक फसं पूगु लपते व 'थः छेँ' जक मखु एकाङ्की नाटके नं समाजे मिसाया स्थिति, समाज व परिवारे दुने मिसाया समस्या, निम्न मध्यम वर्गया आर्थिक स्थिति, समाज छगू स्थितिं मेगु-लिइ वने त्यंबेलेया संक्रमण अवधि (हिला च्वंगु स्थिति) या समस्या कया च्वया तःगु खने दु। नेपाल भाषाया मेह्म नाटककार हेमलाल जोशीया नाटक समस्या नाटक मखु। इतिहास न्ह्यब्वयेगु हे जक जोशी-जुया नाटकया उद्देश्य खः, परम्परागत धारणा कथं नं दयेमागु संघर्षण जोशीजुया नाटके खने मदु। थुकथं स्वयेबेले नेपाल भाषा-साहित्ये नाटक-काव्य न्हापांनिसें गाक्कं विकसित जुइ धुंकूसां न्हूगु समस्या-

मूलक नाटक च्वयेगु प्रवाह नकतिनि दुहाँ वल, छुह्म निह्मसिनं जक ध्व लँ ज्वन। अमिके नं थुकिया क्वातुक्क प्रभाव मलानि।

च्वय् धयाथें न्हूगु समस्या-नाटके पात्रत व्यक्ति जक जूसां अमिगु समस्या सामाजिक जुइ। समस्या-मूलक नाटके पात्रपिनि द्वन्दं हे निगू विचारधाराया विवाद वा निगू सिद्धान्तया ल्वापु क्यना तइ। थथे विचारधाराया द्वन्द पार्वे हे छगू सन्देश प्याखने क्यना तइ।

सैद्धान्तिक वादविवाद व विचारधाराया द्वन्द बा छलफल प्याखनय् क्यनेगु हे 'प्रचारवादी साहित्य' जुल धाइपिं कट्टर समालोचकपिं नं दु। थौंकन्हे प्रचारवादी प्याखं नं पिहाँ मवोगु मखु, अथेसां धार्थे बांबांलागु समस्या मूलक प्याखं प्रचारवादी साहित्यसिकं यक्को हे च्वय् ला। प्याखने छगू विचारधारा प्रचार जुइवं उकियात प्रचारवादी साहित्य धाये मजिउ। प्रचारवादी साहित्यं छगू विचारधाराया विज्ञापन याई, तर समस्या-मूलक नाटक निगू विचारधाराया द्वन्द जुसेंलि थुकी नितां विचारधारा बांलाक क्यना मबिउसा सङ्घर्षण हे दइ मखुत। बांलागु नाटके सङ्घर्ष बांलाक न्ह्यब्वया क्यना तइ, निगू विचारधाराया ल्वापु बांलाक क्यनेत निगुलिं पक्षया बांलाक खँ क्यना बिइमा, अथे जूगुलिं ध्व प्रचार मखु। समस्या मूलक प्याखने छुं सन्देश दु ख , तर सन्देश दयेवं तुं प्रचार धाये मजिउ। होमर व वाल्मिकीपिनि महाकाव्ये अले एसकाइलस, सोफोक्लस्, युरिपिडिज्, सेनेका, कालिदास, भास, शेक्सपियर, रेसिने, गोल्डस्मिथ, गल्सवर्दि सकसियां नाटके नं सन्देश दु। होमर, दांते, गेटे शेक्सपियर सकसिनं नं दया, त्याग व मानवताया सन्देश बिया वंगु हे दु। परम्परागत प्याखनय् प्याखं स्वइपिनि नुगलय् थिया छगू भावना थनेत सनी, थौंकन्हेयापिंसं न्ह्यपुइ ध्वाथुइकेत च्वइ। पागु थुलिं न्हापाया नाटके सन्देश छु धका प्याखं स्वइपिंसं माला स्वयेमा, थौंकन्हेया नाटककारपिंसं जिगु सन्देश ध्व का स्व धका क्यना जुइमा।

छुह्म नाटककारं दबुली हया जीवन क्यनीगु जूगुलिं आपालं खं

लेखकयात चिना तःगु दइ थियटरया अवस्था, प्याखं स्वइपिनि रुचि व थुइकेगु योग्यता प्याखने च्वनीपिं कलाकारपिनि योग्यताया प्रभाव नाटके लाइ। प्याखं स्वइपिं मनूत गबेत च्वनाच्वनी, थियटरया रङ्ग-मञ्च वा दबुली गुलि तापाक तक ताये दयेक हाले फइ, प्याखं सोवोह्म मचां लिउने च्वना ताये गुलि तक दइ धयागु खँ नं प्याखं च्वइह्मसिनं बिचा यायेमा धका जर्ज बर्नार्ड शाजुं धया दीगु दु। थ्व जोगु फुक्क सीमितताय् दुने च्वना दर्शक बा पाठकयात आनन्द बिइगु, प्याखं स्वया च्वँतले नि थ्व हेकतंयागु खः धका मतिइ वंके मबिसे मनूतय् मन सालाकया तयेगु, स्वया न्यना जीवनया हे अनुभवं थें सन्देश दर्शकं काइगु, अले मुख्य ला थ्व संसारया मनू-जीवन स्वया थम्हं नं हाकनं जीवन सिर्जना याइगु कला जूगुलिं नाटक धाथें हे काव्य मध्ये दक्कोसिबे च्वन्ह्यागु खः। थ्व हे कारणं विभिन्न युगे समाजयात मागु आवश्यकता-कथं नाटकया धारणा नं पाना वना च्वंगु खः।

नाटकया न्हूगु रूप—उपन्यास

रूपयात अपो महत्व मबिसे दुनेया सार सोसा उपन्यास नं छगू प्रकारया नाटक खः, अभ थुकथं धाये छिं—उपन्यास कनेगु नाटक खः। अर्थात नाटकं छुं खँ दबुली क्यंसा व हे खँ उपन्यासं कनी। अले मेगु कथं धायेसा उपन्यास थौंया युगया नाटक खः, नाटकया न्हूगु रूप खः। थौंतक नं विश्वे प्रसिद्ध जुया च्वंगु प्राचीन ग्रीसया साहित्ये उपन्यास मदु, निदो दँ सिकं न्ह्यो नाटकया दकले उत्कृष्ट प्रकार त्रासदि पिहाँ वया गाक विकास जूगु ग्रीसे, होमर एस्काइलस व सोफोकल्स् थें जोपिं कवि नाटककारपिं दुगु ग्रीक साहित्ये उपन्यास मदु। थनी भिंगुँसः दँ न्ह्यो 'स्वप्नवासवदत्ता' नाटक पिहाँ वये धुंकूगु संस्कृत साहित्ये उपन्यास मदु। धाथें पुलां पुलांगु भाषाय् उपन्यास धयागु शब्द हे मदु, नेपाल भाषा नं छगू पुलांगु भाषा ख, थुकी नं उपन्यासया थःगु हे भाषाया शब्द मदु।

उपन्यास न्हू विकास जूगु साहित्य प्रकार खः, न्हू कथंया नाटक हे खः। अंग्रेजी साहित्ये निसः दँ न्ह्यो निसेंतिनि उपन्यास साहित्य कातुक दत, यूरोपया फुक्क भाषाय् थ्व हे सछि निसःदँ न्ह्यो निसेंतिनि उपन्यास दत। स्पेनिस भाषाय् प्यसः दँ न्ह्यो पिहाँ वोगु 'डोन किक्जोट-या बाखंनं कोजिक हे उपन्यास धाये थाकु। भारतया भाषातय् साहित्ये थ्व हे शताब्दीनिसें तिनि उपन्यास दत। नेपाले उपन्यास पिहाँ वोगु बासः दँ मदुनि, नेपाल भाषाया उपन्यासया इतिहास ला झन २००७ साल क्रान्ति धुंका तिनि शुरू जुल।

उपन्यास नाटकसिकं यक्को लिपातिनि विकास जूगुया छता

कारण थ्व निगू प्रकारया काव्यया रूप पागुलिं नं खः। ख जा नाटकं व उपन्यासं नितां नं क्यनीगु वा कनीगु छुता हे बरतु खः— व खः मनुखं यागु छुं खँ बा मनूयात जूगु छुं खँ। भीके भी· थेंजोपिं हे मनूया जीवन प्रति चिउता दुगुलिं हे नाटक व उपन्यास स्वयेगु व ब्वनेगु प्रेरणा वइगु, अले नाटककार व उपन्यासकार निखलःसिके नं नाटक व उपन्यास सिर्जना यायेगु प्रेरणा नं व हे मनूया जीवन प्रति चिउता खः। क्यने छिंतले नाटकयात लेखकं थः भाव संचारया माध्यम यात, क्यनां मगाना कने नं मालेव उपन्यासया जन्म जुल। थुकथं स्वयेबेले थथे नं स्पष्ट जू—समाज क्लिष्ट जुया वोलिसे नाटकं मगाना उपन्यास पिदन। थ्व हे कारणं दबुली प्याखं क्यनेगु व स्वयेगु सांस्कृतिक परम्परा दुपिं नेवातय् समाजे उपन्यास लिपा तिनि वल। थ्व हे कारण खः नेपाल भाषाय् नेपालया दकले पुलांगु साहित्य जुया नं उपन्यास लिपा तिनि वल।

नेपाली भाषा व नेपाल भाषाया साहित्य निगू तुलना यायेबेले नं नेपाली भाषा भाषी जनता छथाय् मुना मच्वंसे देशे छरे जुया च्वंगु व नेपाल भाषा भाषीत छथाय् मुना च्वंगुलिं नेपालीसिकं लिपा तिनि नेपाल भाषाय् उपन्यास पिदंगु खः।

प्राचीन ग्रीक साहित्ये उपन्यास ला द हे मदु, तर मेमेगु प्रकारया काव्य ला तस्सकं विकसित जुइ धुंकूगु खः। थनी निदोदँ न्ह्यो हे प्रसिद्ध ग्रीक विद्वान अरिस्टोटलं ग्रीक साहित्ये पिहाँ वये धुंकूगु काव्य (विशेष याना त्रासदि) या अध्ययन याना च्वया दीगु "काव्यशास्त्र (Poetics) धयागु सफुली त्रासदि नाटकयात जीवनया अनुकरण (mimesis) धया तःगु दु। अर्थात जीवन स्वया जीवन थें च्वंक मेगु सिर्जना याइगु नाटक खः। उबले उपन्यास मदुनि, थौंया उपन्यासयात नं शायद अरिस्टोटलं थथे हे धाइगु जुइ। न्ह्यागु जुइमा नाटकं थें तुं उपन्यासं नं जीवन थें तुं च्वंगु छुं सिर्जना याइ। उपन्यास जीवन मखु, जीवनया अनुकरण खः। छुं छुता सिर्जना जूगुलिं थ्व लेखकया कल्प-

नाया उत्पादन खः, तर कल्पनाया नामं आकसे ब्वया वनीगु कल्पना थ्व मखु ।

मेगु खँ नाटके लेखक न्ह्योने वइ मखु, मनूया छुं ज्या दबुली क्यनीगु जूगुलिं प्याखंमोतसें ह्लिता क्यनीगु जूगुलिं लेखकं थह्यं वर्णन याये मछि । अले नाटके अनेक नियमं चिना तःगु दइ, विभिन्न प्रकारया मछिं मजिउया सीमितता लिकुंका तइ । उदाहरण स्वरूप छगू हे बेले निगू थासे निता घटना जूसा निता दबुली क्यने मछि, अथे हे दबुली क्यने मफुगु मनूया आपालं ज्या दु । तर उपन्यासे प्रतिनिधित्वया नाप नापं वर्णन याये जिउगुलिं अर्थात पात्रतय् सम्बाद व परस्पर व्यवहार क्यनेगु व लेखकं नं छुं कने जिउगुलिं थ्वजोगु सीमितता मदु । तर लेखक न्ह्योने वये जिउ धायेवं तुं थः हे मू पात्र जुया छ्वया थः धाये माक्व तप्यंक धया छ्वये मजिउ । लेखकं जीवनया प्रतिविम्व बिइत सनीबेले नाटके क्यने मछिंक यक्व नित्तुनिउगु खँत दत, समाजया वा जीवनया समस्यात तस्सकं क्लिष्ट जुल धायेवं उपन्यासया माध्यम ज्वने माली । उपन्यासे नियमया नियन्त्रण नाटके थें मदुगु अःपुकेत मखु, मयासे मगाना खः । अथे जूगुलिं नियमया नियन्त्रणं उपन्यास-कारयात चिना मतःगुलिं उपन्यासकार भचा स्वच्छन्द खने दुसां उपन्यासं क्यनीगु जीवन नाटकया सिकं भन क्लिष्ट, भन नित्तुनिउगु व भन यक्व तःब्यागु व भन आपालं क्रिया प्रतिक्रिया ल्वाक ज्यागु जुइ । नाटककारयात पात्रया हृदय थुइके फइगु कल्पना अर्थात समवे-दना मा, अले जीवनया ज्ञान मा । उपन्यासकारयात जन-जीवनया ज्ञान दकले अपो मा । विश्वे लिपातक्क मसीकथं प्रसिद्ध जुया वंगु उपन्यासत पात्रतय् जीवन दुनेथ्यंक वाला गथे खः अथे क्यने फुगु व उकिया माध्यमं समाज हे भीगु मिखाया न्ह्योने ब्वया थकूगुलिं खः । लेखकं वर्णन याइगु खालि बाखं न्ह्यज्याकेत जक खः, मेगु फुक्क ला नाटके थें पात्रपिसं हे प्रतिनिधित्व याना क्यने मा । उपन्यासे बाखने थें कनेगु कला मा, तर यइपुक कनेवं तुं न्ह्यागु नं बाखं उपन्यास जुइ

मखु। पात्र धार्थेंयापिं मनू थें मच्वंसा बा उकी वर्णन याना त:गु घटना जीवने जुइ हे मफइगु खने दत धायेव उकियात उपन्यास धाइ मखु।

च्वयू धयाथें मनुखं यागु छुं ज्या वा मनूयात जूगु छुं खँ हे उपन्यासया विषय खः। थुकथं उपन्यास बाखं खः। तर धोंच्वलेया बाखं उपन्यास जुइ फइ मखु, छाय् धासा अरिस्टोटलं त्रासदि–नाटकयात धार्थें तु उपन्यास नं जीवनया 'मिमेसिस' (अनुकरण) खः, अर्थात जीवन थें तु च्वंक लेखकं चित्रण यायेगु बस्तु। मेमेगु बाखं–साहित्ये थें उपन्यासे नं बाखंया घटना च्वंनिसें कथ्यंक सिलसिलाय् लाक्क वनी। उपन्यासया बाखं सुं नायक नायिकापिनि जीवने जुक्को घटनाया वर्णन मखु। थथे छह्म वा निह्म "वीर पुरुष वा महापुरुष वा आदर्श पुरुष महिलापिनि" जीवनी महाकाव्यया विषय जुइ फु, तर उपन्यास जुइ मखु। उपन्यासया विषय ला उकी च्वंपिं "यक्को पात्र, नायक, नायिकापिनि चरित्रया संघर्षण बा पिनेया प्रकृति, भौगोलिक प्रभाव, समाजया आचार विचार नाप अमि संघर्षण खः[1]।" 'सङ्घर्ष मदुसा नाटक हे दइ मखु' धयागु प्रसिद्ध अंग्रेजी नाटककार जर्ज बर्नार्ड शाया धापू उपन्यास बारे नं सत्य खः। सङ्घर्षयात कलात्मक ढङ्गं उपन्यासकारं नं क्यनी। थ्व सङ्घर्ष निह्म मनूया सङ्घर्ष जुइ फु, निगू शक्तिया सङ्घर्ष जुइ फु, निखल:या द्वन्द जुइ फु, निगू विचारधाराया ल्वापु जुइ फु बा छह्म हे मनूया मने दुने च्वंगु निगू विचारया, निगू भावनाया वा निता संस्कारया अन्तरद्वन्द नं जुइ फु। अथे जूगुलिं नायक नायिकापिनि बाखं उपन्यास मखु, थ्व ला उपन्यासया माध्यम जक खः। भिंगुंगूगु शताब्दीया प्रसिद्ध अंग्रेजी कवियत्री कुमारी एमिली ब्रोन्टें च्वयाया दीगु 'वुदरिङ हाइट्स्' विश्व–प्रसिद्ध जुया वन। छह्म मनूया हृदये दुने च्वंगु प्रेम, पीडा, अन्तर्द्वन्द फुक्क गथे खः अथे जुइक पाठकपिनि मने नापं तिक्क भिनीकथं थुकी क्यना बिउगु दु, अले उगु उपन्यासया नायक हेथक्लिफया हृदय हे उला क्यना लेखकं सहानुभूति वा समवेदना वा पात्रया नुगले थें थह्मं अनुभव यायेगु शक्ति क्यना बिल। थ्व शक्ति

कल्पना शक्ति ख:, विभिन्न रूपया कल्पना[2] मध्ये छगू कल्पना थ्व ख: । तस्सकं उच्च कल्पनां याना वुदरिङ हाइटसयात अंग्रेजी भाषाया दकले त:धंगु कविता मध्ये छगू धका धा, अथेसां उपन्यासया दृष्टि उकी छता त्रुटि द हे दनि, थुकी छह्म मनूया जीवन हे जक क्यनेगु सन, छह्म मनूया जीवनी माध्यम याना उगु बेलेया बिलायतया समाज चित्रण यायेगु मसो । कविता व नाटकया क्षेत्रं उपन्यासे फाह्म नेपाल भाषाया कवि, नाटककार व आ उपन्यासकार जुइत सना च्वना दीह्म ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्यया 'ख्वाउँ हि' उपन्यासे नं थ्व हे त्रुटि दु ।

'ख्वाउँ हि' छह्म असाधारण मनोभावनायाह्म पात्रया हृदयया चित्रण ख:, थुकी लेखकं उह्म पात्रया पिने पिनेया अर्थात खने दयेक मनुखं याइगु ज्या (action) क्यनेगुली सीमित मजुसे नायकया नुगले दुहाँ वना वाला स्वया दिल, फाया फोत क्यना दिल । नुग:या खँ क्यना त:गुलिं थुकियात मनोवैज्ञानिक उपन्यास ला धाये हे माल, उलि जक मखु मनूया मनया स्वंगू तह – मनुखं थह्मं चागु विचार, बल्छि जक चागु भावना व पात्रं हे छतिं मचायेक मने च्वना च्वंगु भावना (अर्थात थौंया मनोविज्ञानया अनुसन्धानं खंकूगु 1. Conscious desires or feelings 2. Subconscious instinct व 3. unconscious complex स्वतां वाला स्पष्ट क्यना दीगु दु । थ्व लेखकया कल्पना शक्ति ख:, कवियां व नाटककारया विशेष प्रतिभा ख:, गुगु प्रतिभा उपन्यास च्वयेत नं मदयेक मगा । मनोविज्ञानया दकले न्हू न्हूगु अनुसन्धानं वोगु ज्ञानयात पात्रचित्रणे छ्यलेगु विश्व-साहित्ये वया च्वंगु न्हूगु प्रवाह ईश्वरानन्दजुं नेपाल-भाषा उपन्यास-साहित्ये नं गाक्कं विकास याना दीगुलिं 'ख्वाउँ हि' नेपाल-भाषा-साहित्ययात छगू त:धंगु देन जूगु दु । अथे जुया नं समाजया चित्रण पाखे लेखकं जोड बिउगु खने मदु । ख जा समाजया दुने च्वंह्म छह्म मनूया जीवन ब्वया क्यनेबेले समाज खने द हे दइ, उगु कथं "ख्वाउँ हि" उपन्यासे खने दुगु समाज चित्रण वास्तविक जू, जीवन थें हे च्वं । तर नायक नायिकापिनि

जीवनया माध्यमं समाज ब्वया क्यनेगु पलेसा छुं छगू समाजया पृष्ठ-भूमिइ नायकयात ब्वयेगु ईश्वरानन्दजुया कुतः जूवंगु दु।

च्वय् हे धाये धुन समाज क्लिष्ट जुया वोलिसें, समाजे न्हू न्हूगु समस्या दया वोलिसे समाज दुनेया विभिन्न शक्ति, संस्कारया सङ्घर्षण झन झन सरल मजुया वनी अले उकियात दबुली क्यने मछिंगुलिं हे उपन्यास वइगु खः। थुकथं नाटक व उपन्यासया छगू हे रूप जूसां विकास-क्रम भचा पा। नेपाल भाषा-साहित्ये, अझ नेपालया हे साहित्य जगते सोसां थथे स्वाभाविक विकास-क्रमं उपन्यास वोगु खने मदु, बरू विदेशी भाषाया साहित्ये च्वंगु उपन्यास ब्वना प्रभावित जूपिं झी देशया भाषाप्रेमी व छुं भति समाजया सेवा याये धयागु भावनां प्रेरित जूपिंपाखें नेपाले उपन्यास च्वयेगु चलन वोगु दु। थ्व हे प्रेरणां याना सुब्बा ऋद्धि बहादुर मल्लजुं विदेशी भाषाया उपन्यासत नेपाली भाषाय् अनुवाद याना दिल। अथे हे झी देशया उपन्यास-क्षेत्रे लँ क्यना बिइथें दकले न्हापां पिहाँ वोपिं मध्ये छह्म उपन्यासकार रूद्रराज पाण्डेजुया उपन्यास ब्वनेबेले नं थुगु हे प्रकारया प्रेरणां उपन्यास च्वया दीगु थें सी दु। समाज-चित्रण उपन्यासया छगू विशेष गुण खः, थुगु दृष्टिं पाण्डेजुया उपन्यास आपालं सफल जू, तर दबुली नाटकया रूपे क्यने मफइगु समाजया छुं क्लिष्ट समस्या व विचार वय्कःया उपन्यासे छुं हे खने मदु। थःगु भाषा-साहित्ये उपन्यास तस्सकं अभाव जुल, उकियात पूर्ति याना सेवा याये धयागु भाव व थः छह्म शिक्षित जुसेंलि थः देशया दाजुकिजापिन्त शिक्षा बिइगु जिगु कर्तव्य खः धका उपन्यासयात शिक्षाया माध्यम याना पाण्डेजुं च्वया दिल। थ्व हे कारणं याना वय्कःया 'रूपमती' व ईसप नीतिकथा' या उद्देश्य उत्थं खने दुगु खः। देशीय व जातीय गौरव व उपदेशकया सद्भावना थ्व नितां भावना बांलागु भावना खः, तर थ्व प्रेरणां साहित्यया छुं विशेष प्रकार पिकायेबले असामयिक जू वनी।

नेपाल भाषा साहित्ये ला उपन्यास पिहाँ वोबले नेपालया

समाज छुं भति क्लिष्ट जुइ धुंकल। न्हूगु राजनैतिक विचारधारा जक मखु, न्हू न्हूगु वैज्ञानिक सोचाई व प्रकृति विषयया ज्ञानया तक नं प्रभाव वयेके मबिसे पनेत सना च्वंगु राणा शासनं मुक्त जुइ धुंका, विश्वया नीँगूगु शताब्दीया प्रवाह, समस्या व अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिया चह्ल पह्ल फुक्कया प्रभाव लाये धुंकूगु न्हूगु नेपाले नेपाल भाषाया उपन्यासया जन्म जुल। थुकथं नेपाल भाषा साहित्य ला उपन्यासया निर्म्ति ल्वये धुंकूगु तु खः, अथेसां अभ नं 'अभाव पूर्ति' या प्रेरणां नं उपन्यास क्षेत्रे भी उपन्यासकारपिंत दुकागु खः।

नेपाल भाषाय् छगू हे प्रकारया साहित्य च्वया थःत मुक्क उपन्यासकार हे धका नां कायेका च्वंह्म धूस्वां सायमिजुं च्वया दीगु उपन्यास फुक्कलिसं मदिक्क छगू हे प्रवाह न्ह्याना वंगु दु। थ्व प्रवाह वय्कःया न्हापांया उपन्यासे छुं भति जक व लिपा जूलिसे विकसित व भचा परिष्कृत रूपं व्यक्त जुया वंगु खने दु। थ्व प्रवाह खः मनूया अर्ध चेतन मने च्वंगु भावना (Subconscious instinct) धयनेगु अर्थात सुं पात्रं न्ह्यपुं बिचा याइगु इच्छा, भावना आदि मखु कि थःत हे बुका दुनेंनिसें वइगु तीव्र भावना वा "हिं वइगु विचार" धयनेगु। थुकिया निर्म्ति धूस्वां सायमिया उपन्यासे न्ह्याबलेसं सुं छह्म असाधारण मनस्थितियाह्म वा असाधारण परिस्थितिइ लाना च्वंह्म नायक (अक्सर नायिका) धयनी, अले उह्म पात्रया असाधारण ज्या व प्रतिक्रिया हे सायमिजुया उपन्यासया विषय। थुकथं वय्कलं उपन्यासयात ल्ययो दीगु विषय–वस्तु ला छुं भति क्लिष्ट, गुगु शेक्स्पियर थें जोपिं असाधारण प्रतिभाया लेखक तोता मेपिंसं नाटके धयने थाकु। धूस्वांजुं उपन्यासयात ल्वोगु विषय नं धया दिल, मनूया अर्ध चेतन मनया विश्लेषण यायेगु प्रवाह नं वय्कलं नेपाल भाषा उपन्यासे हया दिल, थ्व भीगु साहित्ययात तःधंगु देन खः, तर गुगु समाजे न्हिन्हि क्लिष्ट जुयावं वंगु विकास दु, समाजे दुने च्वंगु विभिन्न सङ्घर्षण व समस्या वय्कःया उपन्यासे प्रतिविम्ब बांलाक मजू। असाधारण पात्र ल्यये

मजिउगु मखु, तर उझ्र पात्र समाजया छुं सामान्य वा विद्यमान समस्यां पिहाँ वोह्म जुइमा। समाजे च्वंगु छुं समस्यायात छुं भति, अप्ठ गाक्कं तीव्र याना नं उपन्यासे क्यने जिउ, तर व समाजया वास्तविक समस्या जुइमा। उपन्यासे पात्र फुक्कं काल्पनिक जुइ, पात्रतय्सं याइगु ज्या नं काल्पनिक घटना हे खः, तर उपन्यास जीवन थें च्वंके मासेलि उकिया वातावरण, पृष्ठभूमि धार्थंयागु जुइमा। थ्व खँ धूस्वांजुं उलि वास्ता तया दीगु खने मदु। हाकनं वयूकःया पात्रतयूके असाधारण मनस्थिति वइगु अपो याना यौन-सम्बन्धी दु। यौन मनूया छगू तस्सकं तीव्र भावना खः, तर न्ह्याक्को तीव्र जूसां थ्व स्थायी भावना मखु, मनूया मनस्थिति-यात इलेबेले प्रभाव थुकिं याइ, तर थुकिं हे निर्धारण याइगु मखु। असाधारण मनस्थितियापिं पात्र ल्ययेगु व अमिगु तीव्र भावना क्यनेत सनेगु, उपन्यासयात मनोवैज्ञानिक विश्लेषणया रूप बिइगु प्रवाह सायमिजुयाके वोगु स्पष्ट हे सो दयेक विलायतया समर्सेट मअम्, फ्रान्सया जोला व मोपास्सां, इटलिया मोरेभिया व छुं भति रूसया दोस्तोएव्स्कीया ल्वाकज्वाक प्रभाव खः। थुज्वथं पश्चिमी साहित्य ब्वना उकिं गाक्क प्रभावित जुइगु व थःगु भाषाय् उपन्यास मगाना च्वंगु खना 'अभाव-पूर्ति' या भावनां प्रेरित जूगु सायमिजुयाके नं सी दु। तर वयूकःयात सु सु पश्चिमी उपन्यासकारपिनि प्रभाव लागु दु, व फुक्कसियां उपन्यासे पात्रतयूगु चित्रण व अमि जीवनयात माध्यम याना मुख्य उद्देश्य ला समाज प्रतिबिम्बित यायेगु प्रवाह दु, थुकिया धासा कातुक्क प्रभाव सायमिजुयाके लाये अप्ठ नं मगानि। विलायतया क्रान्तिकारी युवक शहीद राल्फ फक्सं धया दी थें तुं जनता व जन-जीवन दकले अप्पो क्यने छिंगु व क्यने मागु साहित्यया प्रकार उपन्यास खः।

विश्वया न्ह्यागु देशया साहित्ये नं शुरुइ कविता हे दना वल, नाटकया माध्यमं उत्कृष्ट कला क्यन, लेखकं जीवन-सम्बन्धी धारणा क्यन। तर थौं नेपालया समाज न्ह्यापाथें सामन्तो अर्थ-व्यवस्था,

सामन्ती शोषण, सामन्ती धर्म, परम्परा व संस्कारया दुने च्वना विश्वं हे अलग, विश्वया छुं हे न्हूगु विचारधारा व सिद्धान्तया प्रभाव मलानीगु सरल समाज मखये धुंकल। अथे जूगुलिं समाजया गुइँ गुइँ निगु समस्या, विश्वया छगू कुने च्वंपिं जनताया सङ्घर्ष भीथाय् प्रभाव लाना च्वनीगु, मनूया मनस्थिति असाधारण जुइकीगु वातावरण उपन्यासं क्यने फयेमा। मेमेगु देशे न्ह्यागु जुइमा भीथाय् उपन्यास-युग शुरु जूगु दु। थ:गु मिखा न्ह्योने च्वँको जक स्वया विश्वे जुया च्वंगु विभिन्न गतिविधि वास्ता मतयेगु, नायक नायिकापिनि बाखने अलमले जुया समाज लोमंकेगु, उपन्यासयात ताहाक:गु बाखं मतिइ तया कनेगु कला बांलाकेगुली जक जोड बिइगु व पश्चिमी गोलार्धया उतर अमेरिका व पश्चिमी यूरोपया छुं देशे, अले उकिया प्रभावे लाना एशियाय् नं छुं भति प्रचार जूगु सनसनी बिइगु, न्हि छ्यायेत हे जक ब्वनीगु, मनूया मने च्वंगु बांमलागु इच्छा व भावनायात सन्तुष्टी बिइगु "उपन्यास" या प्रभावे लायेगु आदि छुं हे कथंया संकुचितताय् मलाक्क न्ह्यज्याये मागु दु[3]। साहित्यया मेगु प्रकार च्वया नां जाये धुंकूपिं लेखकपिं उपन्यास क्षेत्रे दुहाँ वोगुलिं भी उपन्यासकारपिं गाक्कं अनुभव दुपिं ख:। उपन्यास सफल जुइत दकले मागु बस्तु लेखकयाके जीवनया गाक्कं अनुभव। उकिं भीसं धाये फु - नेपाल भाषाया उपन्यासया स्तर थौं न्ह्याथे हे जूसां थुकिया भविष्य बांला, ख:गु लँय् थुकिं पला तये धुंकूगु दु।

1 यदुनाथ खनाल—समालोचनाया सिद्धान्त।

2 कल्पना धका भीसं गोगू अर्थे प्रयोग याना, थुकिया गुलि रूप दु, काव्ये थुकिया छु महत्व दु धयागु खँ स्वया दिसँ थ्व हे सफूया 'कल्पना' अध्याये।

3 थुथाय् लाक नेपाल भाषाया उपन्यासं छता मखुगु प्रवाहं बचे जुइमा। जीवनयात तोफिका आकूसे ब्वइपिं साहित्यिकपिनि खँ ला स्वय् हे धाये

धुन, तर यथार्थवादी धायेका न्ह्वंपिं लेखकपिंके, विशेष याना उपन्यास क्षेत्रे छुं भति गलत धारणा म्हीथाय् मतंनि । समाजे गथे जुया च्वंगु खः अथे हे क्यना बिइ धुसेंलि गात, जिमि कर्तव्य क्वचाल, यथार्थवाद थ्व हे खः धाइगु तथाकथित "यथार्थवादी" धारणा नेपाल भाषाया उपन्यास व मेमेगु बाखं साहित्ये वया च्वंगु दु । थ्व प्रवृति यथार्थवाद (Realism) मखु, प्रकृतिवाद (Naturalism) खः । प्रकृतिवाद कल्पना मदुगुया चिं ख', सिर्जनाया प्रतिभा मदुगुया प्रमाण खः । उपन्यासं जन जीवनया प्रतिविम्ब याइगु जुसेंलि लेखकं जीवनया फोटो जक क्यनेगु मखु, जीवन-यात थन्ह्यं गथे खन व प्रतिक्रिया नं कने मागु दु । जन जीवनया प्रतिविम्ब याइपिंसं जन आकांक्षाया नं प्रतिनिधित्व याये फयेमा । लेखकं थःत जनताया नेता मखु जनतायात थः गुरु भापेमा । जनताया नुगले च्वंगु भावना नुवाना बिइगु हे सच्चा यथार्थवाद खः । अले म्हीत थौं मागु प्रकृतिवाद मखु यथार्थवाद खः ।

महाकाव्य—

प्राचीन ग्रीक व संस्कृत साहित्ये

काव्य धयागु छु, थुकिया मूल सार छु धका भतिचा जक विचार यायेवं हे थुकिया यक्को प्रकार दु धका सिइ दु। काव्यया सिर्जना याइपिं लेखकपिंसं थःथःगु कथं कला छ्यले मागुलिं नं काव्यया तःगू प्रकार दु। नाटक व उपन्यासया छुं भति विवेचना च्वय् याये धुन। आ मेगू छगू निगू विशेष उल्लेख याये बह्गु काव्यया प्रकारया छुं भति विश्लेषण थन याये।

काव्यया प्रकार यक्को दःसां मुख्य ला भीसं काव्यं आनन्द कायेगु स्वया व न्यना खः, थुकिं याना संस्कृत साहित्ये काव्ययात हे दृश्य काव्य (स्वयेगु काव्य) व श्रव्य काव्य (न्यनेगु काव्य) धका वर्गीकरण यात। तर आपालं काव्ये थ्व नितां गुण दया च्वनी। नाटक दृश्य व श्रव्य नितां खः। बरु थौंकन्हे जक नाटके दृश्य काव्यया रूप भन भन मदया वन, थौंया समस्या मूलक नाटक न्यनेगु जक, अभ धाथें ला ब्वनेगु नाटक जुइ धुंकल। प्रेस (आखः थायेगु मेशिन) या विकास जुसां निसें आ श्रव्य (न्यनेगु) काव्य फुक पाठ्य (ब्वनेगु) काव्य जुइ धुंकल।

यक्को न्ह्यो निसें दुगु अर्थात प्राचीन ग्रीक साहित्य, रोमन साहित्य, संस्कृत साहित्य व मेमेगु नं यक्को प्राचीन साहित्ये दुगु छगू प्रकारया काव्य महाकाव्य (इपिक) खः। प्राचीन ग्रीक साहित्ये प्रचलित महाकाव्यया अध्ययन याना एरिस्टोटलं थःगु "काव्यशास्त्र" सफुली

महाकाव्यया नं छुं भति विवेचना याना तःगु दु। त्रासदिया थें एरिस्टोटलं महाकाव्यया परिभाषा बिया थकूगु मदु, अथेसां उगु सफुली थाय् थासे च्वया तःगु वाक्य मुना एरिस्टोटलया महाकाव्य सम्बन्धी धारणा सिइके फु।

एरिस्टोटलया विचारकथं महाकाव्य व त्रासदि यक्को हे जो ला। "महाकाव्ये नं यक्को च्वयूया तगिया पात्रतय् अनुकृति दइ, गुगु अनुकृति पद्ये चिना त गु जुइ।" एरिस्टोटलया धारणा ला काव्य धयागु हे अनुकृति खः, मनूया छुं ज्या स्वया व थें च्वंक मेगु दयेका क्यनेगु, अथे जूगुलिं महाकाव्य नं अनुकरण हे जुइ माल। महाकाव्यया "रूप समाख्यान (कनेगु) जुइ, अले थुकी छगू छन्द जक छ्यला तइ"। नाटके अनुकरण पात्रतसें दबुली ह्मिता जक याये छिं, तर महाकाव्ये लेखकं कनी, उकिं थुकियात एरिस्टोटलं 'समाख्यान काव्य' धया तल। थुकथं स्वयेबेले महाकाव्य नाटक थें दबुली ह्मिता क्यनेगु काव्य मखु, थौंकन्हेया उपन्यास थें लेखकं कनीगु काव्य खः। थ्व कारणं "महाकाव्ये छगू त धंगु विशेष क्षमता दु थः लागा तब्याका यंकेगु"। प्याखने ला दबुली ह्मिता क्यने मागुलिं छगू हे इले निगू थासे निता घटना जूसा क्यने मछिं, अले थ्व विषय ळोगु जूसा थुकिं याना काव्य तस्सकं सेह्ला व भयातुसे च्वनी[1]"। एरिस्टोटलं बिया तःगु थुलि वर्णनं हे महाकाव्य छु प्रकारया काव्य खः धकाः सिइ दु। नाटक थें दृश्य काव्य थ्व मखु, थ्व छगू कनेगु काव्य खः, गुगुली च्वन्ह्यापिं मनूतय् वर्णन दइ, अले बाखं तस्सकं स्यह्लागु व दुकुलुगु जुइ।

कथा बस्तु (बाखं) स्वयेबेले प्राचीन ग्रीक महकाव्य त्रासदि थें हे च्वं। त्रासदिइ थें थुकी ततःधंपिं मनूतय् हे चित्रण जुइ। थुकिया पात्र नं धाथें हे इतिहासया मनूत मखु, हाकनं पूरा काल्पनिक नं मखु। इतिहास व महाकाव्य गुलि पा धका एरिस्टोटलं हे कना तःगु दु, "इतिहासं ला छगू ज्या मखु छगू ईया अले उगु ईया छह्म बा यक्को मनूतय् नाप सम्बन्ध दुगु घटना क्ष्रीगु न्ह्योने तये हइ, थ्व घटनाय् छगू व मेगुया

स्वापू नं मदये फु।" तर महाकाव्ये फुक्क घटना क्यनी मखु, परस्पर स्वापू दुगु व छगू परिणाम वइगु घटना जक ल्यइ।

मेमेगु खँय् नं महाकाव्य आपालं हे त्रासदि नाप जो ला। थुकिया बाखंया रचना नाटकया थें हे। एरिस्टोटलया कथं महाकाव्यया "आधार शुरु, दथु व अन्त्य दुगु छधी जुया च्वंगु व थः हे पूर्णगु जुइ, अले थुकिं छम्ह जीवित प्राणी थें च्वना थःगु हे कथं आनन्द बिइ।" महाकाव्य त्रासदि नाप पाइगु थुकिया आकार व छन्द खः।

प्राचीन संस्कृत साहित्ये नं महाकाव्यया तःधंगु स्थान दु। ग्रीक साहित्ये ला त्रासदि धुंका तिनि महाकाव्ययात महत्व बिइ, तर संस्कृत पाखे महाकाव्यया महत्व नाटकसिकं कम मखु। संस्कृत साहित्ये महाकाव्यया धारणा ग्रीक साहित्यया इपिक (महाकाव्य) नाप भचा पा। ग्रीकतसें महाकाव्यया पात्रत इतिहासयापिं हे मका, धार्थेयापिं मखु बकियासिकं भिंपिं, बरु आदर्श पात्र नं जुइ फु। संस्कृत महाकाव्ये नं थ्वजोपिं पात्र खने मदुगु मखु, तर समालोचकपिंसं अपो जोड बिइगु सत्य पाखे। पात्र आदर्श जुइ फु, तर महाकाव्यया बाखं "इतिहासं वोगु व सत्ये लिधना च्वंगु जुइमा"[2]। एरिस्टोटलं महाकाव्ये त्रासदिया थें जोगु हे वस्तु-संगठनया फुक्क गुण व प्रमुख अंग दयेमा धया तल, मतलब थुकिया नायक त्रासदियाम्ह थें छम्ह तःधंम्ह मनू, अभ त्रासदि-सिकं नं आदर्श (अर्थात यथार्थे जोड मबिइगु) जूसां जिउ। संस्कृत साहित्ये महाकाव्यया नायक "धीर, उदात्त, गुणी, भिंगु कुले जन्म जूम्ह क्षत्रीय छम्ह जक नायक बा छगू हे वंशयापिं कुलीन जुजु फुक्क नायक जू[3]।" त्रासदि थें महाकाव्ये नं ग्रीक साहित्ये नायक तःधंम्ह जुइमा धयागु जक दु, तर संस्कृत पाखे जुजु हे धया तल।

ग्रीक साहित्ये महाकाव्यया प्रभाव व प्रयोजन त्रासदि थें हे धयागु धारणा दु। एरिस्टोटलया विचारे ला महाकाव्यं नं त्रासदिं थें मनोवेगया विरेचन[4] याइ अथे जुइबेले थुकी संस्कृत साहित्ये करुण व भयानक धाइगु निगू प्रकारया रसं जक अपो जाया च्वनी, तर संस्कृत

साहित्यया धारणा कथं महाकाव्ये "शृङ्गार, वीर, शान्त मध्ये छगू रस मुख्य दयेमा, अले मेमेगु रस नं थायथासे दुथ्यायेमा[5] ।" ग्रीक साहित्ये महाकाव्ये "छगू हे जक छन्द छ्यलां तयेमा[6]", तर संस्कृत साहित्यया महाकाव्ये "गुगुं छगू सर्ग अलग अलग छन्दयागु जूसां मेगु प्रत्येक सर्ग छगू हे छन्दयागु जुइमा[7] ।" ग्रीक साहित्ये थें संस्कृत साहित्ये नाटकया एकता खने मदु । संस्कृत साहित्ये महाकाव्य श्वजोगु हे जुइमा धका आपालं नियमं चिनातःगु दु—नायक श्वजोह्म हे जुइमा, रस थुकथं हे जुइमा, महाकाव्यया यक्को सर्ग दयेमा, च्यागू सर्गसिकं म्हो जुइ मजिउ । विभिन्न सर्गया विषय नं नियमं चिना तःगु दु—"न्हापां नमस्कार, आशिर्वाद, वस्तु निर्देश, मूर्खतयगु निन्दा व सज्जनया गुण-कीर्तन थुकी दयेमा" ।

प्राचीन ग्रीक समालोचक एरिस्टोटलं त्रासदिसिकं महाकाव्यया स्वता खँय् अपो महत्व दु धका कयना तःगु दु—महाकाव्यया लागा तव्या, उपाख्यान यक्को दयेफु व थुकिया प्रभाव तञो । तर महाकाव्य-यात एरिस्टोटलं न्ह्याको महत्व बिउसां त्रासदिया स्तरे महाकाव्ययात मतः । त्रासदियात काव्यया दकले भिंगु रूप धका एरिस्टोटलं धयातल । संस्कृतया प्राचीन साहित्ये नं नाटकया परिधी थुलि तव्या याना कयना तल—"व ज्ञान हे मखु, व शिल्प हे मखु, व विद्या हे मखु, व कला हे मखु, व योग हे मखु, व कर्म मखु गुगु नाटके कयना तःगु मदु[8]" संस्कृत साहित्ये काव्यया आत्मा हे रस माने याइगु जूगुलिं "काव्येषु नाटकं रम्यं (दकले आनन्द बिइगु काव्य हे नाटक) धयागु धारणा च्वन । एरिस्टोटलं मनूया मनया विरेचन अर्थात मभिंगु आवेग फुक्क चुइके यनीगुयात मुख्य उद्देश्य माने यागु व काव्यया मनोवैज्ञा-निक प्रभावयात जक अपो ध्यान बिइगुलिं त्रासदियात दकले च्वय्यागु काव्य धका धाल ।

तर 'अनुकरणं हे आनन्द वइ' धयागु एरिस्टोटलया धारणा माने यायेबेले नं महाकाव्य नाटकसिकं कम अनुकृति मखु ।

महाकाव्य नाटक थें मुक्कं दबुली जक ह्लिता कयनेगु काव्य मखु, थुकी लेखकं कनेगु नं ज्या या, अथेसां कविं थः हे मीगु न्ह्योने बराबर पिहाँ वया फुक्क खँ थह्म' कना च्वनीगु मखु। होमर थें सःह्म कविं ला 'प्रस्तावना थें जक छत्वा नित्वा खँ नुवाना तुरन्त हे सु' मिसा मिजं बा मेपिं पात्रयात दबुली पित हई।" थुकथं महाकाव्य नं छगू अनुकृति हे खः, त्रासदि व थुकिया लक्ष्य मपा। बरू भन महाकाव्यया लागा तब्या। त्रासदिं बरू निगू विपरित (उल्टा) वृत्ति (मनया भावना) यात ल्वाकछ्याना समंजन याई [10], तर महाकाव्यं मानव मनया फुक्क भिंगु-मभिंगु वृत्तियात हे समंजित याई। महाकाव्यं हइगु सामञ्जस्य भन स्थायी जुई, त्रासदिसिकं नं पूर्ण धयागु धारणा थौंकन्हेया समालोचकपिंसं कया हया च्वंगु खनेदु।

नेपाल भाषा साहित्ये न्हापा महाकाव्य सिकं नाटके अपो महत्व बिइगु परम्परा दु। ततःधंपिं कविपिनि मनं तुनीगु आकांक्षा हे छगू सेह्लागु नाटक च्वयेगु—उजोगु नाटक, गुगुली नृत्य, म्ये व सम्वाद स्वतां दुथ्या। थुकथं साहित्य व कला नितां दुथ्यागु, अले स्वयेगु व न्यनेगु नितां गुण ल्वाकज्यागु काव्य च्वयेगु हे इमि इच्छा। मल्ल शासनकाले जुजुपिनि नापं थः नां प्रसिद्ध यायेत छगू नाटक च्वयेगु इच्छा याइगु। सिद्धिनरसिंह मल्लया 'नृसिंह अवतार', जय प्रकाश मल्लया 'रत्नेश्वर प्रादुर्भाव' थ्व हे प्रेरणां पिहाँ वोगु खः। थ्व परम्परा कथं शाह जुजु राजेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवं 'महासत्व' नाटक पिकागु खः, गुगु महासत्व प्राचीन ग्रीकया 'त्रासदि' नाप आपा हे जो ला। नाटके अपो जोड बिइगु परम्परां याना नेपाल भाषा साहित्ये न्हापा महाकाव्य आपा खने मदु। राणा शासनकाले राणा-विरोधी जन आन्दोलन लिसेलिसे नेपाल भाषा साहित्यया पुनरुत्थान नं जुसेंलि नेपाल भाषाय् संस्कृत साहित्य व अंग्रेजी साहित्यया प्रभाव वल। नेपाल भाषाय् महाकाव्यं संस्कृत पाखेया प्रवाह ज्वन। थ्व हे प्रवाहं नेपाल भाषा साहित्ये चित्तधर 'हृदय' या 'सुगत सौरभ' थेंजोगु उत्कृष्ट महा-

काव्य पिदन। लिपा धर्मरत्न 'यमि' या 'अर्हतनन्द', सत्यमोहन जोशीया 'जुजु जय प्रकाश'' पिहाँ वल, थ्व निगुलिं संस्कृत महाकाव्यया हे प्रवाहया दुने ला।

1 थ्व प्याराग्राफे " ··· ··· " दुने उद्धृत याना तयागु शब्द फुक्क प्राचीन ग्रीसया प्रसिद्ध समालोचक एरिस्टोटलयागु खः।

2 दण्डी

3 'साहित्य दर्पण'—विश्वनाथ

4 फ्किस्वंगूगु अध्यायस थुकिया विश्लेषण ब्वना दिसँ

5 साहित्य दर्पण—विश्वनाथ

6 काव्य शास्त्र—एरिस्टोटल

7 विश्वनाथ

8 'नाट्यशास्त्र'—भरत

9 एरिस्टोटल

10 त्रासदिइ नायकया पतन खना प्याखं स्वइपिनि मने दया व भय दना वई, अले थ्व निगू भावना ल्वाकज्याना प्रभाव याइबेले मनूया मने च्वंगु मनोवेगया शुद्धीकरण जुइ धका एरिस्टोटलं धया तःगु दु। दया व भयं गुकथं मनोवेगया शुद्धीकरण जुई धका मनोवैज्ञानिक विश्लेषण अंग्रेजी समालोचक आइ. ए. रिचार्डसं याना तःगु दु। रिचार्डसया विश्लेषणया छुं उल्लेख थ्व सफूया फ्किस्वंगूगु अध्याये दु।

काव्यया मेगु छुं प्रकार

च्वय् विभिन्न अध्याये विवेचना याये धुंगु नाटक उपन्यास व महाकाव्य धुंका नं मेगु यक्को काव्यया प्रकार दु। थ्वयां न्ह्योया अध्याये हे धाये धुन, काव्य नं मनूया छगू प्रकारया अभिव्यक्ति जूगुलिं लेखकपिनि थः थः अभिव्यक्तिया ढङ्ग पाना च्वनी, उकिं काव्यया यक्को प्रकार दई। काव्यया फुक्क प्रकारया विवेचना याना च्वनेगु भीत ज्या मदु, अले थ्व सफूया विषय नं मखु, समालोचनाया सैद्धान्तिक पक्ष बिचा यायेबेले खँ पिहाँ वये फुगुलिं सम्म काव्यया छुं भेदया विवेचना यानागु खः। काव्यया मेमेगु प्रकारमध्ये साहित्ये गाक्क चलन जुइ धुंकूगु व विशेष याना नेपाल भाषा साहित्ये नां काये बह जुइक लेखकपिंसं छ्यले धुंकूगु काव्य-प्रकार जक आ छोटकरीं उल्लेख याये।

प्राचीन संस्कृत साहित्ये तस्सकं प्रचलित छगू प्रकारया काव्य खण्ड-काव्य खः, अले नेपाल भाषा साहित्ये मध्ययुगे (मल्ल शासनकाले) मैथिली भाषाया साहित्य व उकिया माध्यमं संस्कृत साहित्यया नं गाक्क प्रभाव लाबेले नेपाल भाषा साहित्ये नं संस्कृते थें हे काव्य भेद जुया वन। महाकाव्ये ला सन्ध्या, सूर्य, चन्द्र, चा, सुथ, बान्हि, शिकार, पहाड, ॠतु बन, समुद्र, सम्भोग, लडाई, बिहा आदि जिउथाय् थाय् थासे वर्णन जुइमा धयागु धारणा संस्कृत साहित्ययागु खः। महाकाव्यया यक्को विषयमध्ये छगू जक विषयया वर्णन याना तःगु काव्य खण्ड-काव्य[1] खः। नीँगूगु शताब्दीया शुरुइ नेपाल भाषा साहित्ये बोगु जागरण व विद्रोहया युगे आपालं खण्ड काव्य पिहाँ वल। थुगु युगया नेपाल भाषाया कविपिनि दकले उत्कृष्ट रचना खण्ड-काव्य हे खने दु।

कवि सिद्धिदासया "सत्यसती" खण्ड-काव्य खः, महाकाव्ये वर्णन याये मागु यक्को विषयमध्ये थुकी छगू जक विषय—विवाह सम्बन्धया आदर्श व दम्पतीया परस्पर कर्तव्य—या विवेचन दु, अले थुकी ऋतुया[2] जक वर्णन दु। ईश्वरानन्दया 'सन्देश' नं खण्ड-काव्य खः। कवि योग वीर सिंहया "रानी मन्दिराया विलाप" व धर्मरत्न 'यमि' या "सँदेया लिसः" नं संस्कृत साहित्ये खने दुगु थें जोगु खण्ड-काव्य खः। कवि सिद्धिचरणया 'उत्तराया विलाप' यात नं खण्ड-काव्य धायेगु चलन दु, तर थ्व कविता संस्कृतया खण्ड-काव्य सिकं पश्चिमी साहित्यया 'ड्रामाटिक प्वेट्रि' (नाटकीय कविता) नाप सत्ती।

महाकाव्यया सम्बन्धे प्राचीन ग्रीक व रोमन साहित्ये व थौंकन्हेया पश्चिमी साहित्ये नं धारणा संस्कृत साहित्य नाप पागुलिं संस्कृतया खण्ड-काव्य जोगु कविता पश्चिमी साहित्ये मदु। अथे हे पश्चिमी साहित्ये कवितायात 'ड्रामाटिक प्वेट्रि' व 'लिरिकल प्वेट्रि' धका याइगु विभाजन नं संस्कृत साहित्ये खने मदु। कविं थम्हं हे नुमवासे, हानं थःगु भाव नं प्वंकेगु मयासे सुं छम्ह पात्रयात हृदयया खँ नुवाका तःगु कविता 'ड्रामाटिक प्वेट्रि' खः, अर्थात कविं करपिनि नुगले दुहाँ वनेगु कल्पना अर्थात 'सहानुभूति' छ्यला तःगु कविता 'ड्रामाटिक प्वेट्रि' खः। कविं थःगु हे मनया खँ प्वंका तःगु कविता 'लिरिकल प्वेट्रि' खः। 'लिरिकल प्वेट्रि' अन्तर्गत दकले उत्कृष्ट काव्यया छगू प्रकार 'लिरिक' खः। पश्चिमी साहित्यया 'लिरिक' थेंजोगु छुं काव्य संस्कृते मदु, उकिं थुकिया ठीक शब्द नं मदु। नेपाल भाषाय् 'म्ये' शब्दयात हे 'लिरिक' नाप सत्तीगु शब्द धाये फु। भीगु भाषाय् 'लिरिक' या ठीक शब्द हे मदुसां नं अंग्रेजी साहित्यया प्रभावं याना नीँगूगु शताब्दीइ नेपाल भाषाया कविपिसं नं यक्को लिरिक च्वया तःगु दु। कविया थःगु विचार भावना, अभ थः हे प्वंका तःगु, व नं कविया मनोभाव तस्सकं उत्तेजित जुया च्वंबेले नुगले बिलिबिलि जागु भावना प्वंका तःगु कविता लिरिक खः। थौंया शताब्दी जक मखु, थनी निसःदँ न्ह्यो च्वया तःगु

जुजु रणजीत मल्लया 'हाय हाय राम' कविता धायेंया लिरिक खः। थुकी "थम्हं तोता वने मागु देयात लोमंकां लोमंके मफया 'हाय हाय राम राम गथे मलुमने नेपाल' धया नुगः द्यां तज्ज्याना वागु विरह-वेदना प्वंका थकूगु जुया च्वन³"। लिरिक चिकिचा हाकः जुया नं कविया नुगःया पूर्ण अनुभव प्वंका तई, कविया उत्तेजित मन प्वंका तःगु जूगुलिं थुकी म्ये थें लय् तये छिनी। कवि चित्तधर 'हृदय' या 'हृदय कुसुम" व 'पद्यनिकुञ्ज' या आपालं कविता लिरिक खः। कवि सिद्धिचरणया 'सीस्वां' व फूस्वां' संग्रहया आपालं कविता लिरिक ख। नेपाल भाषा साहित्य हे 'लिरिक' कवितायू तःमि जुइका बिउपिं कवि सिद्धिचरण व दुर्गालाल खः। दुर्गालालजुयात ला भीसं मुक्कं 'लिरिक' कवि हे धया छ्वये मा।

'लिरिक' कविताया यक्वो प्रकार दु। प्रकृतिया छुं छगू सौन्दर्य, छुं बस्तुकं कवियात तस्सकं प्रभावित याइबेले कविया उत्तेजित मने च्वंगु गम्भीर अनुभव प्वंका तःगु कवितायात 'ओड' (ode) धाई। पश्चिमी साहित्यया प्रभावं नेपाल भाषा साहित्ये नं यक्वो ओड पिहाँ वोगु दु। 'ओड' गम्भीर भावनाया लिरिक खः। आपा याना थुकी कवियात प्रेरणा बिउगु बस्तु बा मनूयात हे सम्बोधन याना तई। भैरव गोपालया 'असमय वारिद छाय् छ वया', सिद्धिचरणया गंगु खुसि', 'श्रद्धाञ्जली', 'गेंड़ा' रत्नध्वजया 'या वरषा वारिद' फुक्क वोड खः

वोडया हे छगू विशेष रूपया कविता 'सनेट' धका नं पश्चिमी साहित्ये तस्सकं प्रचलित। पश्चिमी साहित्ये छन्द संस्कृते थें कविताया भो छभोलंया ल्याखं काइगु मखु, छगु 'फूट' (चरण) या ल्याखं काइ। झिप्यभो जक दुगु 'वोड' जुया नं पूवंगु, मेमेगु वोड थें तस्सकं गम्भीर मनोभाव पिकाइगु भो पत्तिकं न्यागू 'फूट' (चरण) दुगु, 'इयाम्बिक्' छन्दया चरण, राइम् (अन्त्य अनुप्रास) या छगू विशेष नियम दुगु कविता सनेट खः। थुकथं सनेट छगू विशेष प्रकारया वोड खः, लिरिक खः। दकले न्हापां इटलिया कवि पेट्राकं 'सनेट' च्वयेगु शुरु यागु खः,

बिलायतया कवि शेक्सपियरं थुकी छुं भति हीकल, अंग्रेजी साहित्यया माध्यमं हे 'सनेट' या प्रभाव नेपाले वोगु खः। नेपालया साहित्ये नेपाली भाषाय् सन्नेट च्वयेगु चलन वोगु मदु, कारण नेपाली भाषां छन्द नियम आदिया खँय् संस्कृतया नियम अपो ज्वन। नेपाल भाषाय् 'सनेट च्वयेगु प्रयोग न्हापा लाक्क कवि केदारमान 'व्यथितं' याना दिल। ख जा 'व्यथित' जुया 'छ्वास' कविता पूरा पश्चिमया 'सनेट' थें हे मखु, तर इटालिया पेट्रार्कया सनेट छुं भति हिला अंग्रेजी सनेट जुइ फुसा, 'व्यथित' जुया छ्वास' कविता संग्रहयात नेपाली सनेट धाये फु। गथे शेक्सपियरया फुक्क नाटक ब्वना नं ह्मसीके मफुह्म कवि शेक्सपियरया व्यक्तित्व वया सनेट ब्वना सिइके फु, अथे हे केदारमान 'व्यथित' या व्यक्तित्व अर्थात कवि गुजोगु विचारयाह्म धका सिइकेत 'व्यथित' जुया 'सनेट' ब्वने मा। थुकिया कारण 'व्यथित' जुं सनेटे थःगु दुनेया खँ प्वंका तःगु दु।

'व्यथित' जु धुंका रेवती रमणानन्द स्यस्यजुं 'सनेट' या माध्यम छ्यला थः अभिव्यक्ति यायेगु स्वया दिल। वयूकःया 'मलख' कविता संग्रहं ति वयूकःयात ह्मसीके फइगु मेगु कृति मदु।

पश्चिमी साहित्ये प्रचलित लिरिकल (वा कविं थः भाव प्वंकीगु) कविताया मेगु छगू प्रकार ख—एलिजी। सुं छह्म सीह्म मनूया स्मृतिइ उह्म मनूया गुण नं फुक्क खने दयेक, अले व सीबेले कविया शोकं जागु नुगःया भावना नं प्वंका तःगु कविता एलिजी खः। पश्चिमी देशतय् साहित्ये एलिजी निगू रूपं च्वयेगु चलन दु. छता "ड्रामाटिक" अर्थात लेखकं सीह्म मनूया स्मृतिइ सुं छह्म पात्रयात ख्वयेका नुवाका पात्र पाखें थःगु भावना प्वंकीगु, मेगु 'लिरिकल' अर्थात कविं हे तप्यंक नुवाइगु। अंग्रेजी साहित्ये दकले बांलागु स्वंगू एलिजी—मिल्टनया 'लिसिडास', शेलीया 'एडोनायस' व टेन्निसनया 'इन मेमोरियम' मध्ये न्हापाया निगू ड्रामाटिक', मेगु छगू 'लिरिकल'। नेपाले नं न्हापा सीह्म मनूया स्मृतिइ कविता च्वयेगु चलन दु, थुकियात "रामायण" धायेगु चलन दु,

तर थ्व ला सीह्मसिया जीवनी व गुणकीर्तन जक, थुकी लेखकया मनोवेग प्वंका मतः। अंग्रेजी साहित्यया प्रभाव दुहाँ वयेव पश्चिमी साहित्यया हे रूपया ऐलिजी नं नेपाल भाषाय् पिहाँ वल। थुकथं सीह्मसिगु स्मृतिइ च्वयातःगु 'ओड' अर्थात एलिजी वल। नेपाल भाषा साहित्ये नं "स्वर्गीय कवि सिद्धिदास" थंजोगु उत्कृष्ट एलिजी पिहाँ वल, गुगु एलिजी कवि सिद्धिचरणया दक्को कविता मध्ये हे दकले बांला।

1 विश्वनाथ

2 'सत्यसती' खण्डकाव्ये नायक शंखज्योतिं छह्म विधवा मिसा सत्यसतीयात धूबधू ऋतु पतिकं बिहा यायेगु प्रस्ताव बिया लमि छ्वया च्वनी। थुकथं थ्व काव्ये नेपालया फुक्क ऋतुया वर्णन दु।

3 "सिद्धिदासया साहित्ये प्रवाह" नांया प्रो. सुन्दर कृष्णया लेखं (प्रथम ऐतिहासिक नेपाल भाषा सेमिनारं स्वीकृत) उद्धृत।

4 अंग्रेजी साहित्ये ड्रामाटिक एलिजीइ सुं छह्म फैभ्रवायात थः पासा सिइगुली तुगः दाया खवया च्वंथें क्यनेगु चलन दु। फैभ्रवातय्गु जीवन व फैं भ्रयेगु मैदानया प्राकृतिक दृश्य वर्णन दुगुलिं थुकियात 'पास्टोरल' एलिजी नं धा।

एरिस्टोटलया अनुकरण व विरेचन सिद्धान्त

एरिस्टोटलया अनुकरण व विरेचन सिद्धान्तया उल्लेख च्वय् वंगु निगू स्वंगू अध्याये जुइ धुंकूगु दु। उकिया छुं भति विवेचना यायेगु उचित जुइ। च्वय् हे धाये धुन एरिस्टोटलं काव्ययात नं छगू प्रकारया कला माने यागु दु। "काव्यशास्त्र" सफुली एरिस्टोटलं धया तःगु दु—"चित्रकार बा मेपिं कलाकारपिं थें तुं कवि नं अनुकरण याइम्ह खः।" अले हानं "महाकाव्य, त्रासदि, कमदि, तुतः व पुइगु व किइगु बाजंया संगीत विभिन्न प्रकारया अनुकरण खः।" थुकथं एरिस्टोटलं काव्ययात नं कला भापा मेमेगु कलां थें काव्यया ज्या नं अनुकरण यायेगु धका कया तल, थ्व हे अनुकरणं सकसितं आनन्द बिइगु जूगुलिं काव्यं मनूयात आनन्द बिइगु खः।

एरिस्टोटलं हे प्रयोग यागु शब्द खः 'मिमेसिस' (mimesis), गुगुयात भ्रीसं संस्कृतया 'अनुकरण' शब्द तया। अंग्रेजी व मेमेगु थौंकन्हेया यूरोपीय भाषाय् 'काव्यशास्त्र' या अनुवाद जुइबेले 'इमिटेशन' शब्द च्वयेगु चलन दु। तर 'मिमेसिस' या अर्थ सामान्य 'नक्कल' यायेगु जक मखु। ग्रीक शब्द 'मिमेसिस' बा लाटिनया 'मिमिकर' शब्दया ठीक अर्थ थुकथं नक्कल यायेगु कि गुगु बस्तुया नक्कल यागु खः उगु बस्तु हे दयेकेगु मखु, तर उगु हे थें च्वंक मेगु सिर्जना यायेगु खः। 'मिमेसिस' शब्द गुगु अर्थे एरिस्टोटलं प्रयोग यात धयागु खँय् मतभेद दुगुलिं एरिस्टोटलया सिद्धान्त कया अनेक तर्क वितर्क वया च्वंगु खः। काव्य-

यात 'मिमेसिस' धयागु शब्द दकले न्हापां एरिस्टोटलं प्रयोग यागु नं मखु, वयां न्ह्यो हे मेह्म ग्रीक विद्वान प्लेटो पाखें नं थ्व शब्द प्रयोग जुइ धुंकूगु खः, बरु काव्यया निन्दा यायेत। प्लेटो छह्म आदर्शवादी, अथे जूगुलिं वं विश्वे सत्य छगू हे जक स्थायी बस्तु खन, थ्व जगते च्वंगु भौतिक बस्तु फुक्क प्लेटोया विचारकथं सत्यया 'मिमेसिस' जक, अले कवि धयाह्म ला भौतिक जगतया तिनि 'मिमेसिस' न्ह्योने ब्वइह्म; धायेबेले काव्य धयागु ला 'मिमेसिसया नं मिमेसिस' तिनि। थ्व हे कारणं प्लेटोया 'रिपब्लिक' नांया सफुली वया इच्छाया आदर्श राज्ये कवितयृत व काव्ययात थाय् हे मदु। थुकथं मिमेसिसयात नक्कल बा प्रकृतियात गथे खः अथे लह्मया कायेगु जक प्लेटों खन। एरिस्टोटलं थुकियात सूक्ष्म रूपं अर्थ बिल। मिमेसिस बा अनुकरण गथे खः अथे जुइक लह्मया कायेगु ज्या मखु, कल्पना शक्ति मदुगु नक्कल थ्व मखु, थ्व ला मूल-बस्तु थें च्वंक न्हूगु बस्तु सिर्जना यायेगु खः।

एरिस्टोटलया अर्थकथं काव्य जीवनया मिमेसिस खः, उकिं काव्यं जीवन थें च्वंगु मेगु छुं सिर्जना याई। एरिस्टोटलया मिमेसिस अर्थ स्पष्ट जुइकथं छह्म अंग्रेजी समालोचक एबरक्रोम्बीया व्याख्या थथे —"काव्य धयागु गणितशास्त्रया प्याराबोला थें, थ्व न्ह्याबलें जीवनया लिउ लिउ वना च्वनी, तर गबलेसं जीवनयात लिलाकः वनी मखु।" मेह्म छह्म समालोचक बुचरया व्याख्याकथं एरिस्टोटलं कला कृतियात' मिमेसिस धागुया अर्थ 'मूल बस्तु हाकनं दयेकेगु, गथे खः अथे मखु, बरु इन्द्रियतसें गथे ताल उगु कथं दयेका क्यनेगु खः"। एरिस्टोटलया इले ग्रीक साहित्ये कविपिंसं अनुकरण याइगु गथे खः अथे मखु। 'ट्राय शहर कोदःगु" सफू च्वयातःह्म लेखकं धार्थंयागु बा इतिहासे जूकथंया ट्राय शहर कोदःगु घटना क्यना तःगु मदु। थ्व खँ क्यना दीह्म समालोचक प्रो. गिल्बर्ट मरेजुं धया दीकथं एरिस्टोटलया इले ग्रीक भाषाय् कवियात "पोयेतस" धाइगु, थुकिया अर्थ हे छुं बस्तुया अनुकरण याइह्म, तर अनुकरणया मतलब छुं थम्हं मदयेकुसे लह्मया जक काइह्म

मखु । अथे जूगुलि एरिस्टोटलया काव्यशास्त्रे धया तःगु मिमेसिसया अभिप्राय "कल्पना छ्यला जीवनयात हाकनं दयेका क्यनेगु[1]" खः ।

एरिस्टोटलं हे कवि याइगु अनुकरण स्वताय् छ्ता जुइ फु धया तःगु दु—"व गथे च्वं, उकियात गथे धयातःगु दु, अले व गथे जुइ मागु खः ।" अर्थात काव्ये स्वंगू प्रकारं अनुकरण जुइ फु— छगूगु, कवि खं कथं; निगूगु, गथे जुइ फुगु खः अर्थात गथे सम्भव जू अथे; अले स्वंगूगु, गथे जुइ मागु खः अर्थात आदर्श रूप मागु । थ्व स्वंगू मध्ये न्ह्यागु प्रकारया अनुकरण यासां कवि कल्पना छ्यले हे मा । फोटोग्राफरं क्यामरां तसबीर काइगु अनुकरण बा कार्बन पेपरं ल्ह्वया काइ थें जोगु अनुकरण एरिस्टोटलया अनुकरण मखु[2] । कल्पना शक्ति मछ्यसे काव्य हे जुइ फइ मखु ।

एरिस्पोटलं कवियात मेमेपिंनाप तुलना याना च्वया तःगु वाक्यं थ्व खँ भन स्पष्ट जुई । काव्य-शास्त्रे एरिस्टोटलं धयातल—"कवि व इतिहासकारय् पागु छु धासा छ्ह्मसिनं पद्ये च्वइ, मेह्मसिनं गद्ये ...... छन्द दु व मदुगुलि पाइगु मखु । धाथें हे पागु ला छ्ह्मसिनं उजोगुया वर्णन याइ गुगु जुइ धुंकूगु, अले मेह्मसिनं उजोगुया वर्णन याइ गुगु जुइ फुगु । अथे जूगुलि काव्ये दर्शनया तत्व अपो दइ ।" कल्पना मदुगु वर्णन, गथे खः अथे ल्ह्वया कया तःगु वर्णन इतिहास जुइ फु, काव्य मखु ।

प्राचीन साहित्ये ग्रीसे जक मखु मेथाय् नं अनुकरणया धारणा दु । भारतया संस्कृत साहित्ये नं फुक्क काव्ये मखुसां नाटके नं अनुकरणया विचार दु । भरतं थःगु नाट्य शास्त्रे "लोक स्वभावया अनुकरण यायेगु नाट्यया सत्व" धया तःगु दु । तर संस्कृत साहित्यया समालोचकपिनि विचारकथं नाटके गुगु अनुकरण दु "व नट कर्म खः, कवि कर्म मखु[3]" धयागु धारणा दु । उकिं हे अनुकरणया विचार नाटके जक ह्या मेमेगु काव्ये ह्या मतः ।

थौंकन्हेयाह्म सौन्दर्य शास्त्रया विशेषज्ञ इटालीया प्रसिद्ध

समालोचक क्रोचेया मेगु हे सिद्धान्त दु। क्रोचेया विचारकथं कला मुख्य ला "सहज अनुभूति खः, ध्व अभिव्यक्ति अलग जुइ फइ मखु।" कलाकारया मने थिइगु गुगु बस्तु दु उकियात क्यनेगु कला खः। क्रोचेया विचारकथं सहज अनुभूति अर्थात मने दुनेया प्रक्रिया क्यनेगु खः, प्रक्रिया वयेकीगु स्रोत बा बस्तुया चित्र बिइगु मखु। थह्नं खंगु बस्तु क्यनेगु मखु, बस्तुं थःगु मने ह:गु प्रतिक्रिया कन्ति क्यनी।

मेगु खँ एरिस्टोटलं 'अनुकरणं सकसितं आनन्द वइ' धका गुगु धया दिल उकिं एरिस्टोटलया धारणा काव्यया मूल उद्देश्य आनन्द बिइगु धयागु खने दु। ख जा काव्यया दकले उत्कृष्ट रूप धका एरिस्टोटलं कया त:गु त्रासदिइ मनूया मनोवेगया विरेचन याइगु खँ धया त:गु नं दु। कमदीं मनूया द्वं खिना क्यना शिक्षा बिइ। थुकथं काव्यया शिक्षा बिइगु उद्देश्य नं मदुगु ला मखु, तर मूल उद्देश्य छुं विशिष्ट आनन्द बिइगु खः। काव्य शास्त्रे च्वया त:गु दु –"प्रत्येक कलां छुं संजोगं वइगु मखु बरु छुं विशिष्ट आनन्द सृष्टि याइगु खः।" काव्यया नैतिकतानाप छु सम्बन्ध दु धयागु खँ समालोचना शास्त्रया छगू मौलिक प्रश्न खः। एरिस्टोटलं नं नैतिक पक्ष तोते मफु, अथेसां काव्यया मूल्य बा मूल सार नैतिकता मखु, आनन्द खः धयागु वया विचार। अथे जूगुलिं काव्यया दकले बांलागु रूप त्रासदिं ला फ्गन अपो आनन्द बिइ फयेमा। त्रासदिया विवेचना यासे एरिस्टोटलं उकी सुं त:धंह्म फोसं भिंह्म नमुना धाइह्म मनूया पतन क्यने मा धया तल। नैतिक भावना थनेगु हे जक काव्यया उद्देश्य खःसा मभिंह्म मनूया पतन क्यंसां जिउगु खः। तर एरिस्टोटलं धया तल—"सुं छह्म तस्सकं मभिंह्म मनूया पतन क्यनेगु ठीक मजू – ध्व जोगु कथानक कायेबेले नैतिक भावना थनेगु ज्या जक जुइ; तर करुणा बा त्रास पिकाये फइ मखु।"

काव्यया मूल उद्देश्य नैतिक मखयेफु। अथे धका हाकनं काव्यं बिइगु विशेष आनन्द अनैतिक फ्गन जुइ मजिउ। समाजयात स्यंकीगु, जनतायात काइगु, मखुगु लँ क्यनीगु साहित्ये कला गुलि ग्यसु ला:त,

गुलि आनन्द बिइ फइगु व प्रभाव लाके फुगु जुल, उगु साहित्य भ्मन उलि हे ग्यानापु। नैतिक दृष्टि तस्सकं मभिंगु कलाकृतिइ नं आनन्द बिइगु कलात्मक गुण दये फु। छु कला वा साहित्यया कृतिया "खँ गुलि गुलि अपो प्रतिक्रियावादी जुया नापं तुं कलात्मक गुण यक्वो च्वन्ह्यात उकिं उलि अपो जनतायात विषाक्त याई, थ्वजोगु कृतियात भ्मीसं तोते मागु भ्मन आवश्यक[4]।" काव्यया आनन्द अनैतिक जुइ मजिउ धयागु धारणा एरिस्टोटलया नं खः। एरिस्टोटलं काव्य शास्त्रे धया तःकथं त्रासदिइ "सुं दुष्ट पात्रयात विपत्ति सम्पत्तिइ थहाँ वंगु चित्रण नं तये मजिउ। छाय् धासां त्रासदिया आत्मायात थुकिंसिकं अपो प्रतिकूल मेगु छुं हे स्थिति दये फइ मखु ··· ··· थुकिं न नैतिक भावनायात थने फई, न करुणा व त्रास हे पिकाये फई।" थुकिं क्यं भिंगु काव्यया प्रभाव नैतिक भावना थकायेगु नं जुइमा, बरु प्रत्यक्ष हे मखुसां, धयागु विचार एरिस्टोटलया खने दु। एरिस्टोटलं काव्यया नैतिक उद्देश्य हे मदु धागु मखु, खालि नैतिकतायात मूल उद्देश्य हे जक मधागु खः। "कला कलाया निम्ति" धयागु सिद्धान्तया समर्थक एरिस्टोटल मखु। एरिस्टोटलं नैतिक पक्षयात कया विशेष जोड मबिउगुलिं एरिस्टोटलया धारणा "कला कलाया निम्ति धयागु खः" धाइपिं समालोचकपिसं एरिस्टोटलयात बांलाक मथूगु हे जक खः[5]।

× × ×

काव्ययात अनुकरण माने याना उकिया मूल उद्देश्य आनन्द बिइगु धका एरिस्टोटलं धया तःगुलिं छता प्रश्न वइगु जुल। त्रासदि ला दर्शकपिनि मने दया व त्रास हइगु काव्य खः, अर्थात थुकिं हइगु मुख्य भाव करुण रस खः। दया व त्रास नितां दर्शकयात दुःखः मछिंका बिइगु भावना खः, अले थ्वजोगु भावनां गथे आनन्द बिइ? हानं त्रासदि 'दकले उत्कृष्ट काव्य" जूगुलिं थुकिं भ्मन विशिष्ट आनन्द बिइ माल। थ्व गुकथं सम्भव जुइ? थुकिया लिसले एरिस्टोटलं थःगु प्रसिद्ध विरेचन-सिद्धान्त बिउगु खः।

एरिस्टोटलं क्यना तःकथं त्रासदिइ मनूया छुं ज्याया अनुकरण क्यना तइ, उकिया कथानके सुं छह्म नायकया पतन क्यनी। दर्शकं प्रशंसा याइह्म ययेकीह्म मनूया कष्ट खना अमि मने करुणा दना वई। थः जोपिनि वा थः सिकं बमलापिनि कष्ट खनीबेले मनूया मने करुणा बा दया जक वइ, तर थह्मं श्रद्धा यानाह्म मनुखं कष्ट सिउगु खनीबेले त्रास नं वइ, थपायधंह्मसिया थ्व गति जूसा जि छु जुइ धका छगू त्रासया भावना छत्थुं दना वइ। करुणा व त्रास निगू भावना छकोलं नाप नापं वइबेले थ्व मनोविकारया विरेचन जुइ। गुकथं गथे 'विरेचन' जुइगु खः उकिया व्याख्या एरिस्टोटलं याना तःगु मदु, छगू हे जक वाक्ये थ्व खँ च्वया तल—"त्रासदि छुं गम्भीर, थः हे पूर्णगु··· ···छुं ज्याया अनुकृति खः ··· ··· गुगुलिं करुणा व त्रास पिकया थ्व मनोवेगया विरेचन याई।" एरिस्टोटलं हे प्रयोग यागु ग्रीक शब्द क्याथार्सिस् (catharsis) खः गुगुयात भीसं 'विरेचन' धका अनुवाद याना।

'क्याथार्सिस्' शब्द एरिस्टोटल सिकं न्ह्यो नं ग्रीक भाषाय् प्रयोग जू, तर साहित्यिक समालोचनाय् न्हापालाक्क थ्व हःह्म एरिस्टोटल हे। गुगु अर्थे थ्व शब्द छ्यला तःगु खः धका सीकेत एरिस्टोटलं थ्व हे शब्द मेमेथाय् नं प्रयोग याना तःगु नं स्वये बह जू। मेगु छगू सफुली छु छु उद्देश्य सिद्ध यायेत संगीत स्यनेमा धका नां कया हःबेले छता थ्व हे 'क्याथार्सिस' या निर्मित धया तल। उगु वाक्य बांलाक स्वनेबेले सिइ दु क्याथार्सिसं वइगु आनन्द 'मनोविनोद'[1] मखु। एरिस्टोटलं छुं विशेष अर्थे थ्व शब्द प्रयोग यात, तर सामान्य अर्थे ग्रीक भाषाय् चिकित्सा शास्त्रे (वैद्य शास्त्रे थ्व शब्द यक्को प्रयोग जू, अन 'क्याथार्सिस' या अर्थ अंग्रेजीया पर्गेशन् थें हे अर्थात छुं वासः नया शरीरया मभिंगु पदार्थ वांछ्या शरीर-व्यवस्थायात शुद्ध व स्वस्थ तया तयेगु।

एरिस्टोटलं 'क्याथार्सिस' शब्द प्रयोग यागुया अर्थ छु धका अनेक अनुमान, अनेक तर्कवितर्क पिहाँ वल। छता विचार दु[2]—'करुणा व त्रासया भाव थना' विरेचन हइगु जुसेलि थुकिया अर्थ पिनें उत्तेजना

ह्या लिपा उकियात शमन याना ह्गु आत्माया शुद्धि व शान्ति । छुं धार्मिक प्रायश्चित याना आत्माया शुद्धीकरण यायेगु थेंजोगु अर्थ ख: ।

विरेचनया अर्थ अथे पापमोचन यायेकथं यागु जूसा मनूत विरेचनया निंतिं प्याखं सो वयेमागु छाय्? छुं मन्दिर, तीर्थ स्थल वंसा जिउ, कि त प्याखं क्यनेगु दबूयात हे सुं देव देवीया मन्दिर धाये माल। अथे जूगुलिं विरेचनयात पूरा धार्मिक अर्थ बिइ मछि । हानं पाप मोचन हे उद्देश्य कायेबेले काव्यया मूल उद्देश्य कलात्मक मजुसे धार्मिक जू वनी ।

मेह्म छह्म समालोचकं[3] एरिस्टोटलया वाक्यत विवेचना याना विरेचन धयागु नैतिक विरेचन ख: धका धया तल । मनया विकारतयृत मदयेका बिइगु विरेचन ख: धयागु उह्म समालोचकया विचार ख: । करुणा व भय नितां थ्वजोगु मनोवेग ख: गुगुलिं नुग: मछिंकी । त्रासदिइ दबुली क्यनीगु दृश्यतय् पाखें दर्शकया मने च्वंगु विकारयात उत्तेजित याना अले हाकनं शमन याई, अले थुकिं वइगु मनया शान्ति व सामंजस्य हे विरेचनया फल ख: । मने च्वंगु मनोविकारयात मस्यंकीगु माध्यमं समंजन यायेगु हे विरेचन ख:[4] ।

मेगु छगू विचार दु, एरिस्टोटलं काव्यया मूल उद्देश्य आनन्द बिइगु धयात:गु दु, अले हानं काव्यया दकले उत्कृष्ट प्रकार त्रासदिइ लाभन विशिष्ट आनन्द बिइ माल । कलात्मक सन्तुष्टि बिया आनन्द बिइगु काव्यं त्रासदिया विरेचनयात नं कलात्मक व्याख्या बिइ मा । 'क्याथार्सिस' शब्द चिकित्सा शास्त्रं वं गु जुइवं उगु हे अर्थ जक विरेचनया व्याख्या यायेगु एरिस्टोटलया अभिप्राय मथूगु ख: । एरिस्टोटलया विचारकथं काव्यया उद्देश्य नैतिक नं ख:सां मूल उद्देश्य नैतिक मखु धका च्वय् हे थ्व अध्याये भीसं विवेचना यानागु ख: । एरिस्टोटलया विरेचन सिद्धान्तयात कलात्मक व्याख्या हे बिइमा, धार्मिक व नैतिक मखु । प्रो. बुचरं धया दीकथं विरेचन "खालि मनोविज्ञान अथवा निदान-शास्त्रया छगू तथ्यया जक बाचक मखु, छगू कला सिद्धान्तया

अभिव्यंजक थ्व खः।" विरेचन कलात्मक सन्तुष्टि बिइगु खः। मनया आवेगयात उत्तेजित याना अले उकियात शमन यायेबेले मने शान्ति वई। थ्व हे विरेचनया मूल सार खः। विरेचनं भावनाया शुद्धि व परिष्करण यायेगु ज्या नं याई, तर विरेचनया मूल सार मने शान्ति हयेगु खः, कलात्मक सन्तुष्टि बिइगु खः। मनोविकारयात थना बिया अले लिपा हानं उकियात शमन यायेबेले वइगु मनया शान्ति हे जकयात विरेचन धका एरिस्टोटलं धागु खने दु।

करुणा व त्रास निगू भावनां गथे मनोविकारया विरेचन याई धयागु खँया मनोवैज्ञानिक विश्लेषण व व्याख्या प्रसिद्ध समालोचक आई. ए. रिचार्डसं याना दीगु दु[5]। परस्पर विपरीत प्रवृतिया समन्वय व सन्तुलनं भीत छगू छुं निश्चित आवेगं सिकं अपो संका बिउ। त्रासदिं हइगु मुख्य निगू भावना बा प्रेरणा, अर्थात करुण रस व त्रास ठीक अःखःगु प्रवृत्ति खः। गुगु बस्तुं बा मनुखं भींके करुणा थना बिइगु खः करुणां भीत उगु बस्तु बा मनू पाखे साळा काइ, त्रास व भयं भीत तापाक छ्वइ। करुणां आकर्षण याइ, भयं विकर्षण। थ्व निगू प्रेरणाया संयोग विरेचन खः। करुणा व त्रास ठीक उल्टा प्रवृत्ति खः। करुणाया थासे दुःख तःसां बा त्रासया थासे भयावह बा विभत्स तःसां ठीक उल्टा जुइ मखु। निता उल्टा प्रवृत्तिं निखे सालीबेले ताल्जुइ निखे निगू शक्ति सालीथें जुई, थ्व निगूया तौल उतिकं जुल धायेव पूरा सन्तुलन जुइ। ताल्जु छतिं मसंसे स्थिर च्वनी थें करुणा व त्रासया प्रभावं सन्तुलन वई, समंजन वई। अन्तर्वृत्तिया थ्व समञ्जन हे विरेचन खः।

1 स्कट जेम्स् — दि मेकिङ्ग अफ लिटरेचर

2 एरिस्टोटलं प्रयोग यागु 'मिमेसिस' शब्दया अर्थ गथे खः अथे अनुकरण यायेगु धयागु गलत अर्थ बिया एरिस्टोलं धाकथंया अनुकरण कल्पना मदुगु अनुकरण धाइपिं समालोचकपिं नं दु। प्रो० यदुनाथ खनालजुं "समालोचनाको सिद्धान्त" धयागु सफुली एरिस्टोटलया परिभाषा-

यात आलोचना याना च्वया दिल— " अनुकरणयात हे काव्य अथवा कला धायेगु जूसा चित्रकारं च्वइगु भिगु चित्रसिकं हे फोटोग्राफरं कोगु फोटोग्राफे मौलिक वस्तुया विशेष अनुकरण दई। "

3 डा० नगेन्द्र— अरस्तूका काव्य शास्त्र।

4 माओ चे-तुङ— येनाने जूगु साहित्य–कला गोष्टीइ भाषण.

5 थ्वजोकथं एरिस्टोटलया गलत अर्थ प्रो० यदुनाथ खनालं नं याना दीगु दु। " समालोचनाको सिद्धान्त " सफुली वय्‌कलं च्वया दिल— 'कला कलाया निम्ति' धयागु सिद्धान्तया पक्ष काइम्ह प्लेटोया शिष्य एरिस्टोटल नं छम्ह खः

× × ×

1 एरिस्टोटलं 'पोलिटिक्स्' नांया सफुली थथे च्वया तल—"संगीत छगू जक मखु अनेक उद्देश्यया सिद्धि लाकेत स्यनेमा- छता शिक्षाया निम्ति, मेगु क्याथार्सिस् (विरेचन बा शुद्धीकरण) या निंतिं, अले हानं संगीतं ··· ··· आनन्द नं बिउ, थुकिं परिश्रम धुंका मनोविनोद बिइ। थुकथं स्पष्ट जू एरिस्टोटलं धागु क्याथार्सिसं वइगु आनन्द मनोविनोद मखु, छाय् धासा मनोविनोदयात अलग हे हाकनं न्ह्यथना तःगु दु।

2 थुगु विचार प्रो. गिल्बर्ट मरेयागु खः

3 जर्मन विद्वान वारनेज

4 प्रसिद्ध अंग्रेजी नाटककार जर्ज बर्नार्ड शाया विचारकथं त्रासदि जक मखु फुक्क नाटकं हे दर्शकयात शिक्षा बिइ। थम्हं यानागु पाप व अपराध दबुली पात्रतसें ह्लिता क्यंगु खनीबेले मनया विरेचन जुई। थेटर इःले दर्शकत पाप याना तःपिसं थ:गु पापया वर्णन जुइबेले थें ग्याग्यां स्वया च्वनी।

छता बिचा यायेमागु खँ–शाया विचार गुलितक ठीक जू? थःत ख्याका न्वाका शिक्षा कायेत मनुखं प्याखं स्वइगु मखु, आनन्द कायेत खः!

5 आई. ए. रिचार्ड्स्— साहित्यिक समालोचनाया सिद्धान्त

कला कलाया निर्मित ?

साहित्यया समालोचनाय्, विशेष याना पश्चिमी साहित्ये[1] काव्यया उद्देश्य छु धयागु खँय् निगू मत पिहाँ वया छुं समय तस्सकं वादविवाद जूगु खः। छगू विचार कथं काव्य धयागु उपदेश बिइगु बा शिक्षा बिइगु बा छुं कथं मानव समाजयात हित याइगु वस्तु खः। अले मेगु छगू मत दु काव्य नं छगू कला खः, काव्य निसें कया दक्को कलाया उद्देश्य आनन्द बिइगु जक खः, कलाया नैतिक बा शैक्षिक पक्ष स्वये मजिउ। छुं छगू कला कृतिया मूल्याङ्कन यायेबेले "पिनेया नियम हये मजिउ" धाइपिं समालोचकपिं नं दु। साहित्य व कलाय् "पिनेया नियम"-या विरोध याइगु ला थौंकन्हे छगू फेशन (चलन) हे जुइ धुंकल, तर रिचार्डसं धया दीथें[2] "ततःधंगु समालोचनाया सिद्धान्त मध्ये आपायो धारणाय् कलायात 'नैतिक' सिद्धान्तया दुने लाका तः।" थुकथं स्वयेबेले ला "कला कलाया निंतिं" धयागु सिद्धान्त छुं गलत धारणाकथं हे जक पिहाँ वोगु खने दु।

"कला कलाया निंतिं" धाइपिनि धारणाकथं कविया अनुभवे दुने छगू विशेष गुण दु, उकिं याना कविता ब्वने बह जुइ। काव्यया धार्थेया गुण बा कवित्व धयागु थ्व हे। छुं काव्य व कलाकृतिया समालोचना यायेत उकिया काव्यात्मक बा कलात्मक गुण जक स्वयेमा, अर्थात थुकिं बिइगु सन्तुष्टी व आनन्द जक स्वयेमा, छुं नैतिक, शैक्षिक, राजनैतिक कसीइ चुला स्वये मजिउ। यूरोपया साहित्यया विभिन्न युगे थ्व धारणा खने दु, रोमान्टिक[3] कविपिं आपासिनं कविताया कल्पना पक्षे जक अपो जोड बिल, उकियां उपयोगिताय् कम। तर छता बिचा

याये मागु खँ दु—कलाया गुण वा मूल्य नं मेगु मूल्य थें जाँचे याना स्वये फइ मखु धका ला सुनां नं धाये मफु। समालोचनाया इतिहास पाखे छको सररर मिखा ब्वया सोसा थ्व खँ सिइ दइ।

ग्रीक दार्शनिक प्लेटोया धारणा काव्यया विरोधे ला अले भचा पूर्वाग्रह वा मिखा तिस्सिना छुं खँ धया छ्वयेगु प्रवृति खने दु। अथेसां कविताया विरोध यायेले समाजयात उपयोगी खः ला कि मखु धयागु खँयात हे कसी माने यात। एरिस्टोटलं काव्यया मूल उद्देश्य विशिष्ट आनन्द बिइगु धका धासां नं नैतिक उद्देश्यं स्वये हे मजिउ धागु मदु[4]। अथे हे होरेस्, दांते, स्पेन्सर व मिल्टनपिसं नैतिक गुणयात हे कविताया मूल सार माने यात। इटालीया महान कवि धका धयातःम्ह दांते व विलायतया दकले तःधंपिं कवि मध्ये छम्ह धका ल्याखे दम्ह मिल्टनं धर्मशास्त्र व काव्यया मूल उद्देश्य छता हे खन। कलात्मक ढङ्गं धर्मोपदेश बिया तःगु हे अमि कविता खः। झिच्यागूगु शताब्दीया क्लासिकल[5] युगे ला फुक्क धयाथें समालोचकपिसं साहित्य व कलाया मुख्य उद्देश्य हे शिक्षा बिइगु धयागु मत ज्वन। झिगुंगूगु शताब्दीइ बिलायते[6] क्लासिकल धारणा कोदला रोमान्टिक विचारधारा बल्लाना वनेव सुं सुं रोमान्टिक कविपिंके "कला कलाया निम्ति" धयागु धारणां ज्वन, विशेष याना पेटरं थःगु आपालं समालोचनात्मक लेखे थ्व विचार प्रचार यात। कल्पनाया अनुभूतियात दुने अन्तस्करणं जाँचे याये मा, छुं नियमया कसीइ चुला वा ल्हना स्वयेगु मखु धयागु पेटरया धारणा। तर रोमान्टिक कविपिनि व अभ्र पेटरं तक नं कलाया गुण मेमेगु गुण थें परीक्षा याना स्वये हे फइ मखु धाये मफु, अथे याना स्वयेगु ठीक मजू जक धाल। कलाया महत्व मेगु फुक्क खं अलग तया जाँचे याये मा धयागु विचार "कला कलाया निम्ति धाइपिनिगु खः। थ्व धारणा छुं समय तक ला तस्सकं प्रचार हे जूगु खः। थौंकन्हे कला-यात थथे अलग तया स्वये मा धाइगु धारणाया प्रभाव तस्सकं हे म्हो जुइ धुंकूसां थ्व नं छगू विशेष दर्शन, विचारधारा, तर्क फुक्क दुगु मत

जूगुलिं थुकिया छको विश्लेषण याये बह जू।

आ खँ वइ, कलाया महत्व धाथें हे मेगु फुक्क बस्तुं अलग तया जाँच याये फइगु खः ला ? रूप व विषयया भेद क्यना, विषय व च्वयेगु ढङ्गयात अलग अलग याना फाया स्वइपिसं कलाया महत्व नं अलग हे जाँचे याये फु धाइगु खः। "कला कलाया हे निर्मिति" धयागु सिद्धान्त दुने च्वना 'कविता कविताया हे निर्मिति धाइपिसं'[7] हइगु मुख्य मुख्य तर्क थथे—काव्यया विषय छखे तया मुक्कं काव्यया हे जक अनुभूतिया नं अलग अस्तित्व व अलग मूल्य दु, थुकिया काव्यात्मक मूल्य नं मेगु नाप पाई। काव्यया अनुभूतियात दुने अन्तस्करणं स्वये मा। तर विषयं अलग मुक्कं कविताया हे गुण धयागु छु ? कवितां संस्कृति, धर्म, शिक्षा ब्वलंकी, मनया उत्तेजना शमन याइ, भिंगु ज्या-यात थकाइ धका धायेबेले नं ला थ्व फुक्क बस्तु काव्यात्मक अनुभूति जक मखु। छुं छगू अनुभूतिया मूल्य छु धका स्वयेबेले थ्व फुक्क खँ विचार याये हे मा। हानं अनुभूतियात दुने अन्तस्करणं स्वयेमा धाइगु धारणा नं भ्रम जक खः। आई. ए. रिचार्डसजुं धया दीथें तुं "भीसं थुकिया जाँच दुने अन्तस्करणं मखु, पिने स्मृतिं याइ। कविताया मूल्य विचार यायेबेले मनूया जीवने थुकिया स्थान गबलेसं लोमंके मजिउ।"

'कला कलाया निर्मिति' धाइपिसं छता खँ थथे नं धा—"मेगु पिनेयागु लक्ष बा उद्देश्य कया च्वयेगु यासा काव्यात्मक मूल्य बा महत्व हे ह्मो जू वनी[8]।" अथे खःसा थ्व 'पिनेया उद्देश्य' धयागु छु ? पिनेया उद्देश्य दुगु कविता हे यक्को दु। बाइबलया न्यू टेस्टामेन्ट् व भद्भगवद्-गीता निसें कया दांते, मिल्टनया कवितात, स्विफ्ट्, भोल्टायर व बाइरन्या व्यङ्ग कविता, शेलीया क्रान्ति कवितात, अथे हे भीगु भाषाय् नं 'सिद्धि रामायण', 'सत्यसती', 'सुगत सौरभ', सिद्धिचरण व दुर्गालाल-पिनि लिरिक कविता, केदारमान 'व्यथित' या 'छ्वास' तक फुक्कलिसं कविपिसं सिर्जना यागु मुक्कं काव्यात्मक प्रेरणां जक मखु, मेगु नं प्रेरणां कविता पिदंगु खः। धार्मिक, नैतिक, राजनैतिक अनेक प्रेरणां कविपित

कविता च्वके बिउगु दु । बरु पिनेया उद्देश्य दुगु व मदुगु निगू प्रकारया कविता दये फु । "पिनेया छुं उद्देश्य तये मजिउ धायेगुया मतलब ला छगू प्रकारया जक कवितायात मान्यता बिइगु जुइ [१] ।"

कला कलाया निम्ति धयागु सिद्धान्तया समर्थक थौंकन्हेया समालोचक ब्राड्लेया छगू धापू दु । ब्राड्लें धया दिल—"कविताया रूप धाथेंयागु विश्वया नक्कल नं मखु, उकिया हिस्सा नं मखु, तर थ्व थः हे स्वतन्त्र व छगू पूर्वंगु विश्व थुकिया दु । कविताया विश्व कायेत उकी हे दुहाँ वने मा, उकिया हे नियम माने याये मा, छुं क्षण जक जूसां वास्तविक विश्वया विश्वास, मान्यता व उद्देश्य लोमंके मा ।" थ्व विचारकथं कविताया जीवन सांसारिक जीवनं एकदम फरक । साहित्य जगतया आदर्श धाथेंया आदर्शसिकं एकदम पा, थुकिया मनूतय् मन भावना नं धाथेंया मनूतय् धारणासिकं पा ।

थ्व सिद्धान्तं ला कविता व जीवनयात पूरा हे फाया बिल । बांलाक बिचा याना सोसा सिइ दु कविता छगू अनुभूति, कविया मने लाइगु छगू अनुभूति । कवि छह्म मनू खः, थ्व हे जगते च्वंह्म । थनया मनूतय् अनुभूति धयागु हे थः च्वनागु समाजे मेपिं मनूनाप न्हिन्हिं यानागु व्यवहार, समाजया प्रभाव, अले समाजे व थः चाकःलि च्वंगु बस्तु खंगु, न्यनागु व सीका कयागु फुक्कया ल्वाक ज्यागु प्रभाव हे थ्व अनुभूति । थ्व हे अनुभूतिया प्रतिक्रिया कविं प्वंकीगु हे कविया भावना खः । थुकथं कविता धयागु कविया मने दुनेया भावना खःसा नं कविया अनुभूति धयागु हे थ्व हे जगतया कविया मिखां खंगु तसबीरया चित्रण खः । कविता थ्व हे जगत मखये फु, तर थ्व हे जगतयात कविया मिखां गथे खन व किपा कविता खः । साधारण अनुभूतिसिकं कविया अनुभूति पाये फु, तर कविताय् च्वंगु अनुभूति वास्तविक जगतं एकदम हे पागु मेगु हे जगत जुइ फइ मखु । काव्यया अनुभूतियात जीवन व जीवनया महत्व व मान्यतां अलग तयेगु संकीर्णता खः, कल्पनाय् च्वया वनेगु खः ।

कला कलाया निर्मित धयागु सिद्धान्तया विरोधे प्रसिद्ध अंग्रेजी नाटककार जर्ज बर्नार्ड शाया प्रसिद्ध उक्ति थन उद्धृत याये बह जू— "जि ला फुक्क राष्ट्रयात हे थःगु बिचारे हये धयागु अभिप्राय आलपसं हे कया जिगु नाटक च्वयागु खः। कला कलाया निर्मित जक जूसा जि छभो तक च्वयेगु नं कष्ट याये मखु।" कला छुकिया निर्मित धयागु प्रश्नयात शाया लिसः थथे—"कला जिगु निर्मित"।

बरु कला कलाया निर्मित धाइगिनिगु तर्कया छता खँ माने याये बह जू। काव्ययात उकिया सन्देश, उकिया विषय जक स्वया मूल्याङ्कन याये मजिउ। भीसं कलात्मक पक्ष नं मस्वसे मजिउ। धाथें हे काव्ययात मूल्याङ्कन यायेत भीसं निगू कसीइ चुला स्वयेमा- कलाया कसीइ व राजनैतिक कसीइ। "राजनैतिक दृष्टि स्वयेबेले ··· ··· जनतायात छगू हृदय छगू मन याइगु अवनतियात विरोध याना प्रगति न्ह्यज्याकीगु जुक्को भिं, अले जनताय् ल्वापु व फूट हइगु व प्रगतिया विरोध याना जनतायात लिकथं न्यासिकीगु जुक्को मभिं। ··· ··· कलात्मक दृष्टि स्वयेबेले, उच्च कलात्मक स्तरया फुक्क कृति भिं, अले कलाया स्तर क्वय् लागु कृति फुक्क मभिं[10]।" भीसं निगुलिं दृष्टि कृतिया मूल्याङ्कन यायेमा। विषय व सन्देश जक बांलाना कला हे मदुगु कृति बांला धाये फइ मखु. हानं कलाया हे जक स्तर थहाँ वंगु तर जनतायात मभिंगु प्रभाव लाकीगु कृति ला भन मभिं। उजोगु ला जि हे मजिउ।

1 पूर्वया साहित्ये वा एशियाया ततस्सकं विकसित जुगु पुलां पुलांगु साहित्ये छम्ह निम्ह तोता ओपालं समालोचकपिंसं काव्ययात उपदेश बिइगु साधन धका कया तःगु दु। संस्कृत साहित्ये धर्मशास्त्र, वेद, पुराण, काव्य फुक्क उपदेश बिइगु माध्यम माने याना तःगु दु। अथे जूगुलिं पूर्वीय साहित्ये कलाया उद्देश्य छु धका उलि वादविवाद खने मदु।

2 रिचार्डस्—"साहित्यिक समालोचनाया सिद्धान्त" सफूया "कविता कविताया निर्मित" धयागु अध्यायं।

3, 5 मु छम्ह लेखक कलाकारया बा छुं छगू कृतिया उत्कृष्ट गुण दुगुलिं

अमर जुया वंगु वयात 'क्लासिक्' धाइ, अले साहित्यिक व कलाकारपिंसं थः कृति सिर्जना यायेत क्लासिकयात नमूना मानेयाना उकिं निर्देश काये कथं च्वयेमा धयागु विचारयात क्लासिकल सिद्धान्त धाइ। आपा लेखक-पिंके क्लासिकल धारणा दुगु युगयात साहित्यया क्लासिकल युग धागु खः।

'क्लासिकल' या ठीक अःखः मेगु प्रवाह रोमान्टिक खः। थ्व मतकथं छुं नियन्त्रण दत धायेव साहित्य कला थहाँ वने फइ मखु। स्वतन्त्र वातावरणे कृति भन भन बांलाना वनी। अथे जुगुलि लेखक कलाकारपिंसं स्वतन्त्र कल्पना व अनियन्त्रित आवेग काये दये मा। न्ह्याथे भिंगु बांलागु 'क्लासिक' जूसां उकियात हे नमूना याये मा धायेब्रेले 'क्लासिक' या नक्कल यायेगु प्रवृति वइ, मौलिकता दइ मखु।

4 अध्याय १३ स थुकिया विवेचना जुगु दु।

6 यूरोप महाद्विपे विलायतं सत्तीगु मेमेगु देशे, विशेष याना जर्मनी व फ्रान्से रोमान्टिक प्रवाह बिलायतसिकं छुं भति दँ न्ह्यो हे वल।

7 अंग्रेजी साहित्यया प्रसिद्ध समालोचक ब्राड्ले थ्व हे मतया छम्ह संरक्षक खः। ब्राड्लेया अनुयायीपिं 'कला कलाया निर्मित' धयागु सिद्धान्तया पक्षे अमिगु हे कथंया विस्तृत दर्शन, विचारधारा व तर्क ज्वना वया च्वंगु दु।

8 थ्व धापू ब्राड्लेयागु खः।

9 आई. ए. रिचार्डस्

10 माओ चे तुङ

सौन्दर्यवाद—छपुलु

वगु अध्याये 'कला कलाया निर्मित' धयागु विचारया विवेचना व आलोचना यानागु खः। थ्व मत कयाच्वंपिनि तर्क ठीक मखु धका आलोचना भ्रोसं याना। तर 'कला कलाया निर्मित' धयागु धारणाया नं छगू इतिहास दु, ताहाकःगु परम्परा दु। थ्व धारणा गुकथं पिहाँ वल, थुकिं साहित्य व समालोचनाय् गथे प्रभाव यात धयागु खँ पाखे छको मिखा ब्वये लो। हानं न्ह्यागु नं सिद्धान्त बा मतया आलोचना यायेबेले उगु सिद्धान्त बा उगु पक्षया नं खँ न्ययेने मा।

वंगु अध्याये हे धाये धुंथें तुं संस्कृत समालोचनाय् साहित्य व कलाकृतिया रूपसिकं सन्देश पाखे अपो जोड बिइगु परम्परा दु। अथे जूगुलिं प्राचीन साहित्यनिसें थौंतकया इतिहास सोसां 'कला कलाया निर्मित' धयागु धारणा पश्चिमया साहित्यं वोगु खने दु। छुं कृतिया रूप पाखे अपो जोड बिइगु बा सन्देश व नैतिक पक्ष तोता कलाया रस कायेगु खँय् जोड बिइपिं समालोचकपिं न्हापा न्हापा नं खने दुसां मुक्कं सौन्दर्यवादया सिद्धान्त व "कला कलाया हे निर्ति" धयागु नारा पिदंगु भिंगुंगूगु शताब्दीया यूरोपे खः।

जर्मनीया रोमान्टिक लेखक समालोचकपिसं भिंगुंगूगु शताब्दीइ कवितायात च्वछाया स्वतन्त्र कल्पनाया नारा बिइगु व कल्पना हे फुक्क खः धका कल्पनायात दुनें वइगु प्रेरणा धका कायेगु यागु खः। थुकिया प्रभाव यूरोप न्यंक लात। विलायतया शेली व कार्लाइलपिनि 'रोमान्टिक' सिद्धान्त, आर्नल्ड्या 'क्लासिकल' आदर्शवाद व यूरोपया महाद्विपे, विशेष याना जर्मनी, रूस व फ्रान्स स्वथाय्, प्रचार जूगु

'यथार्थवादी' आन्दोलन फुक्कलिसं जर्मनीया रोमान्टिक प्रवाहया छुं छु प्रभाव दु, अथेसां थ्व स्वंगुलिं आन्दोलने कवितायात सन्देश बिइगु माध्यम हे याना त गु तिनि ।

थुथाय् लाक्क जर्मन दार्शनिक कान्टया सिद्धान्त वल । साहित्य व कलाया मुक्कं कलात्मक उद्देश्य जक नं दये फु, कलाया मूल्यांकन कलाया दृष्टिं जक जुइमा धयागु विचारया छगू सैद्धान्तिक आधार कान्टया बिचारं बिल । कान्टया प्रभाव तुरन्त हे फ्रान्सया साहित्यिक क्षेत्रे ला वन, अले फ्रान्सया समालोचना क्षेत्रे "कान्टया सौन्दर्यवाद", "स्वतन्त्रता", "निर्लिप्तता", "मुक्कं कला" आदि आदि शब्द व "कला कलाया निम्ति" धयागु नारा नं पिहाँ वल । सन १८३२ स गौती (Gautier) धयाह्म छह्म समालोचकं साहित्ये सन्देशयात महत्व बिइगु फुक्क प्रकारया सिद्धान्तया विरोध यात, साहित्य व कलाया उद्देश्य सौन्दर्य बिइगु जक हे खः धया बिल । तर थ्वया दछिं लिपातिनि 'कला कलाया निंतिं' धयागु नारा पिहाँ वल ।

थुकथं 'कला कलाया निम्ति' धयागु नारा फ्रान्सं पिहाँ वोगु खः, तर थ्व सिद्धान्तया जन्म हे फ्रान्से जूगु धाये मजिउ । प्राचीन कालनिसें छुं भति थ्व विचार दु, एरिस्टोटलया चेलातसें हे नं एरिस्टोटलया 'काव्यं आनन्द बिइ' धयागु छता खँय् जक जोड बिउबेले सौन्दर्यवादया लँ ज्वं वन । यूरोपया पुनर्जागरण युगे पुलांगु क्लासिकल ग्रन्थत ब्वना उकिं अर्थ छ्याबेले समालोचनाय् कला पक्षयात जोड बिइगु प्रवृति वल । फ्रान्से 'कला कलायो निम्ति' धका नारा पिदंगु युगे वातावरण हे उजोगु, पश्चिमी संसार भर हे थ्व लहर वोगु खः । अमेरिकाय् थ्यंक नं थ्व हे प्रवाह वल, न्हूगु बाखं (कहानी) साहित्यया जन्म बिउह्म अमेरिकी लेखक एडगार आलन पोयाके नं थ्व हे विचार दु ।

जर्मनीइ रोमान्टिक समालोचकपिंसं व विलायतया प्रसिद्ध समालोचक कलरीजं थुगु हे इले कविता धयागु हे सिर्जक शक्ति[1] धका व्याख्या यासेंलि कला व प्रकृतिया स्वापू विषये न्हूगु धारणा वल ।

कलाय् व काव्ये कल्पना दु, कल्पनाया 'जादु' थ्व जोगु शक्ति खः गुगुलिं छगू जगत सिर्जना याये फु। कलरीजया विचार कथं कला प्रकृतिया नक्कल जक मखु, कला नक्कली बस्तु मखु। कला प्रकृति खः, प्रकृतिसिकं नं आदर्श बस्तु। कलाकारं प्रकृतिया अनुकरण याइगु मतलब प्रकृतिया पिने च्वंगु रूपया नक्कल याइगु मखु, छुं प्रतीकयात माध्यम याना प्रकृतिया आत्मा भीत बिइत स्वइगु खः। कलरीजं "काव्य वा कला" लेखे काव्यया रूपया सौन्दर्य-सम्बन्धी एकता नं दु धयातल। कलरीजया कल्पना-सिद्धान्त[2] व सौन्दर्य-सिद्धान्त समालोचना साहित्ये छगू तःधंगु देन जूगु दु। कलरीजं थह्यं हे ला 'कला कलाया निम्ति मधा, विषय वास्ता मतसें रूप लिउ लिउ जक वनीपिं न्हू-क्लासिकल समालोचकपिंथें कलरीज मखु, कलरीजं रूप व विषयया सामञ्जस्य हयेत सन। अथेसां समालोचनाय् अर्थात साहित्य व कलाया मूल्याङ्कने सौन्दर्यया महत्व क्यना बिल। थुकिं याना मुक्कं सौन्दर्ये जक ध्यान बिइपिं समालोचकपिं बिलायते पिहाँ वल।

बिलायते कलरीजथें उगु युगे फ्रान्से बाउदेलायूरे (Bauedelaire) या सिद्धान्तं कला व साहित्ये सौन्दर्यया स्थान क्यन। बाउदेलायूरेया प्रकृति बारेया विचार कलरीज नाप पा। 'कला कलाया निम्ति' धयागु बिचार वं नं समर्थन मया[3]। वया प्रभावं फ्रान्से 'कला कलाया निम्ति' धयागु विचार झिगुंगूगु शताब्दीया बछि वँसांनिसें तना हे वन, अले लिपा थ्व विचारं न्हूगु छेँ लुइकल — बिलायत। बिलायते ला भन तस्सकं जोडतोडं थ्व विचार न्ह्यज्यात।

बिलायते नं सौन्दर्यवाद छत्थुं न्हूगु वोगु मखु। झिगुंगूगु शताब्दीया शुरुनिसें कीट्सया सौन्दर्य-सिद्धान्त, अनंलि टेनिसन व रोजेट्टीपिनि प्रवाह न्ह्यान्ह्यां वना स्विनबर्नया कविताय् वया कलाकारयात मध्यमवर्गया नैतिकतां चिइ मजिउ धयागु धारणा वल। लिपा सुइदँया दुने पेटर, ह्विस्टलर व वाइल्ड स्वह्म लेखक पिहाँ वल, थमिसं कला कलाया निंति धयागु सिद्धान्तयात जोडतोडं न्ह्यज्याकूगु खः।

थ्व स्वह्मसिया लेख मध्ये अस्कर वाइल्ड्या "इन्टेन्सन्स्" धयागु निबन्ध संग्रह (सन १८९१ स प्रकाशित) थ्व विचारधाराया दकले कातुगु सैद्धान्तिक सफू खः।

वाइल्ड्या विचारकथं "सौन्दर्य" तस्सकं पवित्र बस्तु, थ्व मेगु फुक्क नाप पा। अथे हे कला नं। "सौन्दर्य प्रतीकया नं प्रतीक खः। सौन्दर्यं ला फुक्कं स्पष्ट क्यना बिइ छाय् धासा थुकिं छुं हे अभिव्यक्ति याइ मखु।" ... ... "कला धयागु ला छुकिंया नं उपयोगिता दइ हे मखु।" थ्वजोगु हे विचार ह्विस्लरया नं दु। ह्विस्लरं धागु दु—"कलाया थःगु हे जक पूर्णता कायेगु स्वार्थ दु। थ्वया शिक्षा बिइगु नं इच्छा दइ मखु। कलां ला न्ह्यागु स्थितिइ नं न्ह्याबले नं थः हे जक बांलाकेत सना च्वनी।"

अस्कर वाइल्डं जीवन व कलाया उद्देश्य हे यक्को पागु खन। आवेग जीवन व कला निगुलिंयात मा, तर "कलाया उद्देश्य आवेग आवेगया हे निंतिं जक, अले जीवने धासा आवेग फुक्क छुं क्रिया (ज्या) या निंतिं। रस्किनया नैतिकतावाद्या विरोधे वाइल्डं लिसः बिल— "कला धाक्को हे अनैतिक जुइ।" अझ स्पष्ट जुया वाइल्डं धाल—

"बांला धयागु बस्तु हे भीत चिउता मदुगु जक। भीसं ज्या व्यले जिउगु व भीत मागु बस्तु बा भीत सुख बा दुःख बिइगु बस्तु धाक्को कलाया क्षेत्रं पिने ला। कलाया विषय हे भीसं अपो ह्मो चिउता मतसें च्वनेफुगु जक।" पेटरं नं कला धयागु "सौन्दर्य व आश्चर्य ल्वाक ज्यागु बस्तु" धका धाल।

"कला कलाया निम्ति" धयागु धारणां लिपा वना मुक्कं "रूप" या सौन्दर्य पाखे जक जोड बिल। कलाय् "रूप हे फुक्कं खः, जीवनया रहस्य हे थ्व खः" धका वाइल्डं धया छ्वत। कला व प्रकृतिया भेद क्यना वाइल्डं धाल—"कला भीसं अध्ययन या लिसे प्रकृति मयया वनी। कलां भीत क्यना बिइगु खँ हे प्रकृतिइ व्यवस्था मदु, नियमितता मदु धका खः।"

1 अध्याय १९ स्वया दिसँ

2 अध्याय १८ स्वया दिसँ

3 बाउदेलायरें धागु दु—"कला कलाया निम्तिं धाइपिनिगु नैतिकतायात वास्ता मतइगु मचातय् थेंजोगु कल्पनां ल्येँ थ्वये फइ मखु। कला कलाया निम्तिं धयागु धारणा मानव प्रकृतिया हकाहक अःखः वनेगु खः।

अनुभूति—छ्यलेगु व कायेगु

साहित्य व कलाय् भाव-सञ्चारया प्रक्रिया व थुकिया महत्वया खँ भीसं न्ह्यूगृगु अध्याये विश्लेषण याये धुन। अले च्यागूगु अध्याये नं विवेचना यान'गु खः काव्य धयागु हे भाव सञ्चार धका। मनूया मन हे थ्वजोगु कि न्ह्याह्मसिनं नं भाव सञ्चार याइ, थःगु अनुभव करपिंत कनेत सनी। अथे खःसा न्ह्याह्म मनू नं कवि छाय् मजुल? अनुभवयात छ्यला भाव-सञ्चार यायेगु विशेष शक्ति कवियाके छु दु? थ्व प्रश्नया लिसः बांलाक थुइकेत भाव सञ्चार काव्ययात ल्वयेक यायेत छु छु गुण मा सिइकेमा। च्इय् वंगु निगू स्वंगू अध्याये भीसं निता खँया विश्लेषण याये धुन—छता, काव्य च्वइह्म कवियाके थःगु अनुभव करपिन्त संचार यायेगु शक्ति दयेमा, अले संचार यागु खँ ब्वनीपिंसं काये बहगु जुइमा।

कविया अनुभव सामान्य मनूया अनुभवसिकं यक्को हे क्लिष्ट जुइ, अथे जूगुलिं थ्वजोगु अनुभव पाठकयात बिइत कवियाके विशेष शक्ति दये मा। थह्मं मचाबेलेनिसें खनागु, ल्यायह्म जुइथे च्वंबेले सिउगु व प्रौढ जुइ धुंका खना स्वया मुंकागु ज्ञान फुक्क कविया स्मृतिइ मुना च्वनी, थ्व फुक्क कवियात 'कोरा पदार्थ' थें खः। कारखानां कोरा माल छ्यला छुं बस्तु उत्पादन याइथें तुं थःगु दक्को अनुभव न्ह्यपुइ दुने मुनाच्वंगु मालीबेले मागु छ्यले फइगु शक्ति कवियाके दइ। थुकिया मतलब गुलि अपो अनुभव दत मनू उलि कवि जुया वनी धयागु मखु। कविया कृति लोकं ययेकेत जनजीवनया अनु-भव गाक्क दये मा, थ्व तु खः, अथेसां मूळ गुण अनुभूति छ्यलेगु शक्ति

खः । छु खँ कनीह्मसित नं अनुभूति छ्यलेगु शक्ति मा, कवियाके विशेष थ्व हे शक्ति मा । व खः थःके च्वंगु विभिन्न अनुभूतिमध्ये जो लागु तत्व लुइका उकियात छ्यलेगु शक्ति । छह्म कवि बा कलाकार व साधारण मनूया मुख्य फरक हे थ:गु अनुभवया विभिन्न तत्वया स्वापू क्यने फुगु गुण दइगु व मदइगु खः । नेपाले च्वंह्म न्ह्याह्म मनुखं नं हिमालय खं, चिकुलाया पुगागु खं, अथे हे सुथया सूर्य नं अमिनिंतिं सामान्य घटना । तर सिद्धिचरणं थ्व फुक्कलिसं छगू समानता खन, धार्थे ला कविं स्वापू तया बिउगु । सुथया खसुयात कविं खन—कवि सिद्धिदास सिइगु दु खं सूर्यं तुयिक खसु न्यया स्वइगु हिमालयया च्वकाया च्वापु कवि सिद्धिदास सिइगुलिं च्वापुया ब्यतालिं चिना च्वंगु दू मब्यंनिया चिं, अले पुगागु ला कयवया स्वांमां सिमां कविवर लुमंका बखिं च्वंगु । "सुकापू मलूह्म सुइकाया हिइ मिइ" व थ:गु जीवनया असन्तुष्टीइ समानता कवि पूर्णबहादुर वैद्यं खं । सामान्य मनुखं छुं स्वापू मदु थ्व निता ला असमान धाइगु निता बस्तुकय् कविं समानता खनी, स्वापू क्यनी । टी. एस्. इलिएटं धया दीकथं 'टाइपराइटरं आखः छापे याना च्वंगु सः व भुतुली ला दायेका त:गु नँ निता'—छता आवाज व छता गन्ध निता निगू थें च्वं, तर छह्म कविं थुकी स्वापू खनी । हानं न्हापा न्हापा कया तयागु पुलांगु अनुभव थःके तयातयेगु जक मखु माबेले पिकया छ्यले फइगु शक्ति हे कवि कलाकारयाके दइ, संचार यायेत स्वइह्म मनूयात दकले मागु गुण थ्व हे ।

थथे थःगु अनुभवया धुकू योबेले माबेले छ्यले फयेकेत छुं भति लुमंका तये फइगु शक्ति मा, अथेसां नुगः दइगु हे दकले मागु मखु । नुगः दइगु (अर्थात लुमंका तयेगु) शक्ति जक मगा, अपो ला लुमंगु छ्यलेगु शक्ति मा । हाकनं न्हापाया अनुभव गथे खः अथे लुमंकेगु शक्ति भाव-संचारयात मागु मदु, थथे लुमंकेगु नं मखु । जिं थ्वब्रेले थन वनाबेले थ्वजोंथाय् थ्व खना धका कविं लुमंका च्वने म्वा । छुं छगू बस्तु खनी-बेले बा छता जुइबेले कविया मने छगू अनुभूति वल, अले लिपा व

अनुभूति नाप समान छुं मेगु अनुभूति वं काल; कविं अनुभूति छ्यली-बेले थ्व निता अनुभूतिया स्वापू क्यने मासेंलि थ्व निता अनुभूति गुबेले गथे वल धका लुमंके मागु मदु, खालि थ्व नितां अनुभूति कावेलेया मनस्थिति दःसा गा। न्हापाया मनस्थिति हाकनं वयेकेत न्हापाया प्रेरक-शक्ति हाकनं वयेव गा। बरु सुं कविया नं थःगु पुलांगु अनुभूति फुक्क लुमनी मखु, न्हापाया थें प्रेरणा दइबेले न्हापाया थेंजोगु मनस्थिति कविया वइ, थुकियात मालीबेले छ्यलेफुह्म कवि खः, कलाकार खः। काव्ये कविं थःगु अनुभव संचार याइगु व कविया अनुभव सामान्य मनूया-सिकं क्लिष्ट जुइगुलिं पाठकं नं कविं कंगु अनुभव थुइकेगु कुतः यायेमा। कविं संचार यागु अनुभूति ज्वना काये फयेकेत पाठकं थःके च्वंगु अनु-भूति छ्यले माल। अथे जूगुलिं स्वापू मदुगु खँ चिइका छ्येगु शक्ति व कविं संकेत यागु खँ थुइका कायेगु शक्ति अनुभूति काइह्मसिके दयेमा।

न्हाचःया हे उदाहरण हाकनं छको काये। कवि सिद्धिदास सीगु लुमनिबेले कवि सिद्धिचरणया मने वोगु आवेग खालि सिद्धिदासया महानता कना बिइगु व उजोह्म थौं मंत जक धयां पाठकया मतिइ वइ मखु। कविया मनया आवेग कविया निगू स्वंगू अनुभूतिनाप (च्यापुगुं दुखं च्वंगु, स्वांमा सिमां बर्खी च्वंगु, तुयुगु गां न्यया सूर्य खोगु) स्वापू क्यंबेले पाठकया मने नं सुं छह्म सीबेले गां न्यया ख्वइगु, तुयू ब्यतालिं चिना दुखं च्वनीगु, ह्म छह्मं तुइक वसः पुना बर्खि च्वनीगु फुक्क लुमनी। च्यापुगुँ, पु गागु क्यब व खसुं तोपुया तःगु सूर्य खनीबेलेया अनुभूति पाठकयाके नं दु. बरु बह्नि मचायेक च्वना च्वंगु दइ, पाठकया मतिइ च्वंगु ग्यना च्वंगु अनुभूतियात उत्तेजना बिया थना बिइमा। धाथेंया सफल कविं पाठकया मने थःगु हे अनुभव न्ह्याकेत लोगु प्रेरक उत्तेजना बिइ। छह्मसिया मने च्वंगु अनुभूति मेह्मसिके न्ह्याकेत अनुभव प्वंकीह्म व काइह्म निह्मसिकें छुं गुण दयेमा। "साहस, उद्योग, सद्भावना, अहंकारहीनता, इमान्दारी, दया, विनम्रता आदि गुण भाव संचारयात तस्सकं लोगु स्थिति खः। कविं बिउगु अनुभव काइह्म पाठकयाके थ्व

गुण दःसा तस्सकं उत्तम, तर संचार याइह्म कवियाके ला मदयेक मगा। [1]"

थःगु अनुभव संचार मनुखं गथे याइ धयागु विषये थौंकन्हे मनोविज्ञानया अनुसन्धान गाक्कं च्वन्ह्याये धुंकूगुलिं न्हापासिकं आ थ्व विषये ज्ञान गाक्कं दये धुंकल। छुं छता वस्तु खनीबेले मनूया मने जुइगु प्रतिक्रिया विश्लेषण यासे समालोचक आई. ए. रिचार्डसं मन चागु व मचागु स्थिति पाइगु खँ क्यना तल। थना च्वंह्म व न्ह्यलं चाह्म मनूया व्यवहार पाइ, भतिचा थौंकाह्म सामान्य मनू व छुं हे मचाये धुंकूह्मसिया प्रतिक्रिया पाइ, ज्वरं ल्हाना च्वंह्म मनू व ह्मं मफुह्म मनूया प्रतिक्रिया पाइ। मन गाक्कं चासा उगु मनया प्रतिक्रिया भो लाक्क व्यवस्थित जुइ, गाक्क मचासा बा छुं मचाइबेले प्रतिक्रिया नं लालाथे जुइ, व्यवस्थित जुइ मखु। कविया मन साधारण मनसिकं चा, कविया मन जागरुक, अथे जूगुलिं कविया मनया प्रतिक्रिया व्यवस्थित कथं जुइ, कविं पुलांगु अनुभव विशेष छ्यले फइ, पुलांगु मनस्थिति व पुलांगु अनुभूति हाकनं थना हये फइ। थ्व हे कारणं छह्म सामान्य मनुखं थःगु मनस्थिति स्थिर तयेत यक्को कुतः यायेमा, मनया प्रेरक-तत्व (impulse) पने फःसा जक भावना (attitude) थातं तये फइ, तर छह्म कविं छुं हे घाराघुरु मजुइक थःगु प्रेरक तत्व मुंका तये फइ। अथे जूगुलिं हे कविं थःके च्वंगु विभिन्न अनुभव छ्यला छगू व मेगुया समानता क्यने फइगु खः।

छुं छगू वस्तुं मनूया मने हइगु अनुभूतिया तरङ्ग यक्को दइ, सामान्य मनूयाके व्यवस्थित मजुसे ल्वाकज्वाक जुइ, कविं थुकियात व्यवस्थित यायेत विरोधी तरङ्ग फुक्क हुया छ्वया अनुभव संचार यायेत सनी। योयोथाय् न्ह्याना च्वंगु खुसिया लः छगू धलं न्ह्याका यंके थें नियमित व व्यवस्थित यायेगु व मागु जक कया म्वागु तोता छ्वयेगु हे कविं अनुभव छ्यलीगु खः। थ्व हे ल्वाकज्वाकगु अनुभवयात नियमित यायेत हे छु यायेमा धयागु खं कविना विषये विभिन्न धारणा [2] वोगु खः।

1 आई. ए. रिचार्डस्

2 थ्व ल्याकव्याकगु क्लिष्ट अनुभूतियात सरल याना रस याना क्यने फु धयागु धारणा संस्कृत समालोचकपिनि दु। "विभाव, अनुभाव, आलम्बन, उद्दीपन, संचारक आदिया विवरण यासा थ्व अनुभव अथवा रस न्ह्याके फु धयागु विचार संस्कृत समालोचकपिनि दु" (यदुनाथ खनाल)। तर पश्चिमी समालोचनाया दृष्टिकोणकथं कविं क्लिष्ट अनुभूतियात सरल याइगु मखु व्यवस्थित जक याइगु खः।

कल्पना—थुकिया विभिन्न अर्थ

साहित्य व कलाकृतिया समालोचना यायेबेले 'कल्पना' शब्द आपालं प्रयोग जू। प्राचीन साहित्ये समालोचना याइबेले 'कल्पना' शब्द न्हिथना मतः, उलि जक मखु काव्ये कल्पनाया महत्वया विवेचना जुया च्वंगु नं खने मदु। अथे जूगुलिं संस्कृत समालोचनाय् कल्पनाया विश्लेषण विवेचना छुं खने मदु। यूरोपया समालोचना साहित्ये झिन्ह्यगूगु शताब्दीनिसें कल्पनाया महत्वया खँ पिहाँ वल, तर अभ नं कल्पनायात अपो महत्व मबिउनि। ख जा ध्वयासिकं न्ह्यो झिखुगूगु शताब्दीया अन्तपाखे हे विलायतया दकले तःधंह्म कवि शेक्सपियरं थह्मं तय्कं मखुसां छह्म पात्रयात नुवाका कविता विषये थथे धया तल—

"मसिउ मसिउगु बस्तुया प्रकार कल्पनां पिकाइबेले कविया कलमं उकियात आकार बिइ, अले छुं मदुगु फसे बस्ती खँना नं नां छुना बिइ।" थुकथं थःगु हे संसारया सिर्जना कविं याना बिइ, अथे याइगु शक्ति कल्पना शक्ति खः।

शेक्सपियरं व मेमेपिं कविपिंसं थथे कल्पनाया खँ न्ह्यथने धुंकूगु व कल्पना थःथः कविताय् छ्यले धुंकूसां कल्पना छु खः धयागु खँ व कल्पनायात कविताया समालोचनाया आधार यायेगु पाखे मनूतय् कुतः मजूनि। यूरोपया रोमान्टिक कवि व समालोचकपिंसं हे कल्पनायात च्वछाया बिउगु खः। झिच्यागूगु शताब्दीया विलायतया रोमान्टिक कवि विलियम ब्लेकं नं कविताया आत्मा कल्पना हे खः धयागु विचार काल। कविताया प्रेरणावादी सिद्धान्त अर्थात कविया दुनेया प्रेरणां

कविता वइ धयागु विचार ब्लेकया खः। "पाइपिङ डाउन् दि वायूलीज् वाइल्ड" धयागु कविताय् ब्लेकं थःगु छगू अनुभव कना तःगु दु। छन्हु सुं मनू मदुगु गाले (उपत्यकाय्) बय् पुपुं वना च्वंबेले कविं सुपाचय् मचा छह्म खन। मचां कवियात फैचिया बाखं पुया न्यंकि धाल. कविं व हे लय् पुया क्यन। अले मचां आ व हे म्ये छको हाला न्यंकि धाल, कविं हाल। अनंलि व मचां आम म्ये मेपिं मचातय् निम्ति च्वया बिउ धका धया सुपाचय् तुं लुकुंबित। कविं व हे च्वत। ब्लेकया थ्व कविताय् रहस्यवाद व प्रतीकवाद दु, भीथाय् राणाकालया छायावादी कविताय् थें। ब्लेकया थ्व कविताय् कविता बारे कविया विचार दु। मचा "च्वयूया प्रेरणा खः", फैचा "सृष्टिया प्रतीक"। च्वयूया प्रेरणा कया कविं सिर्जना याइगु हे कविता खः, अले हानं पुइगु संगीत व हालेगु संगीत थें तुं च्वयातःगु संगीत कविता खः धयागु विचार थ्व कविताय् ब्लेकं कना तःगु खः।

शेक्सपियर व ब्लेकं थःगु कविताय् जक कल्पनाया महत्व थथे न्ह्यथन, कल्पनायात महत्व बिया। अभ उकियात हे आधार याना समालोचना यायेगु ज्या न्हापालाक छुना बिउह्म भिच्यागूगु शताब्दीया समालोचक एडिसन् खः। उबेलेनिसें समालोचनाय् कल्पनायात महत्व बिइगु चलन वल। लिपा वर्डस्वर्थ् व कलरिजं ला कल्पना सम्बन्धी सिद्धान्त हे बिया वन। कलरीजं कल्पनाया गुगु व्याख्या बिया थकल[1], समालोचनाया सिद्धान्तय् कलरीजया दकले तधंगु देन थ्व खः, अले थुकिं याना कलरीजया नां विश्वे दकले नांजापिं समालोचक[2] मध्ये छह्म जुल। 'फायन्सी' व 'इमाजिनेशन् निगू शब्द भिन्हयूगूगु शताब्दीइ प्रयोग जूबेले निगूया अर्थ मपा, अभ छगूया थासे मेगु तये नं जिउ। निगूया नं अर्थ कल्पना खः, कलरीजं निगूया भेद क्यना बिउगु खः। लिपा जोन रस्किनं 'इमाजिनेशन' या नं त गू प्रकारया भेद क्यना बिल।

कल्पनाया महत्व व कलरीजया कल्पना सिद्धान्त ला अलग

अलग हे अध्याये विवेचना याये। थन आ 'कल्पना' शब्द भीसं साहित्यिक व समालोचनात्मक लेखे छु छु अर्थे प्रयोग याना धका वाला स्वये। अंग्रेजी भाषाय् ला 'इमाजिनेशन्' शब्द खुगू अर्थे प्रयोग जू धका आई. ए. रिचार्डसं क्यना तःगु दु। भीसं छको नं बिचा याये।

कवि रुद्रबहादुरया "वृद्ध पान्थ"[3] कविता ब्वनेबेले थ्व कवितायू कल्पना च्वन्ह्या धका भीसं धया। थन कल्पनाया मतलब दृष्य आकृति अर्थात छुं छगू चित्र भीगु न्ह्योने हयेगु खः। छम्ह चित्रकारं ब्रुशं बा कलमं किपा च्वइथें कवि थःगु कलमं किपा च्वये फु। थ्व कल्पना-शक्ति बा तसबीर न्ह्योने हयेगु कल्पना कवियाके जक मखु, गद्य-लेखकयाके नं दये फु।

ह्रानं उपमा, मेटाफर आदि अलंकारयात नं भीसं कल्पना धया। छुं छता बस्तु वर्णन यायेबेले व जोगु मेगु बस्तुया उदाहरण बिइगु कल्पना खः। उपमाया सामान्य उदाहरण भी न्हिन्हिया भाषाय् नं दु। लँय् तस्सकं ध्याचः दु, चुलु धायेत "न्या (ङा) या ह्मय् पला तये थें" धायेगु, तस्सकं तान्नो धायेत "मिइ दुहाँ वने थें' धायेगु, अथे हे 'मुलुं सू थें', 'कालखं लुइ थें' आदि फुक्क सामान्य उपमा खः। उपमा थें तुं निगूया तुलना, तर भचा तप्यंक मखु, यायेगु मेटाफर[4]। थ्व भीगु सामान्य खँ ल्हायेगुली उलि खने मदुसां नेपाल भाषाया साहित्ये, विशेष याना कवितायू तस्सकं प्रयोग जू, शायद थौंकन्हे मेमेगु भाषाया कवितायूसिकं नेपाल भाषायू मेटाफर अपो खने दु। न्ह्यागु नं छगू कविता न्ह्योने हयेबेले गोगू मछि मेटाफर अन दये धुंकी। छगू उदाहरण काये :—

फत्तेबहादुर सिंहया 'गय् याय्' (गथे याये) कविताया प्यंगू स्टान्जा ब्वनेबेले 'समय-खुसी', 'जीवन-द्यां', 'पीर व्यथाया गा' स्वंगू मेटाफर वो। अभ भगवती प्रसादया 'सीगु' ब्वनेबेले भन भो भो पतिकं मेटाफर दु।[5] उपमा, मेटाफर ला सामान्य भाषायू नं दु, तर कवितायू थुकिया विशेष महत्व दु, एकदम भिन्न भिन्न थें जोगु बस्तुया समानता क्यना छगू सूत्रे थुकिं चिना बिइ। थथे उपमा, मेटाफर,

अत्युक्ति आदि अनेक अलंकारं छायेपा छुं बस्तु बांलाक कनेगु शक्तियात नं भीसं 'कल्पना शक्ति' धया ।

प्याखं-साहित्य व नाटक-साहित्ये पात्रया चित्रण याइबेले पात्रया नुगः थ्यंक दुहाँ वना नुगःया खँ गुलि क्यने फत उलि बांलाइ । पात्रया पिने पिनेया वर्णन यायेगु खालि वसः बयान याये थें जक जुइ, धाथें हे मनूया चित्रण वया नुगः चित्रण याये फःसा जक जुइ । तःधंह्म नाटककारं थः पात्रया नुगः ह्मसिइके फु । नाटककारयाके मनोविज्ञान-विशेषज्ञया गुण दयेमा । पात्रया नुगःया सजीव-चित्रण बिया तःपिं उपन्यासकार व नाटककारपिन्त भीसं कल्पना-शक्ति गाक्क दुपिं धया । थथे धायेबेले ला कल्पनाया अर्थ ला करपिनि मन बांलाक थुइका बांलाक क्यना बिइगु शक्ति, अर्थात छगू कथंया 'सहानुभूति' जुल । थुकियात नं भीसं कल्पना धका धया ।

मेगु छगू अर्थे नं भीसं कल्पना शब्द प्रयोग याना । उदाहरण छगू काये । भीसं सुं छह्म मनूयाके मौलिकता मदु धाये मासा 'व मनू खालि बिउगु ज्या जक याये सः, थम्हं स्वया छुं याये मफु, कल्पना वयाके मदु'—थथे धायेबेले छुं लुइकेगु खंकेगु शक्ति कल्पना खः । थुकथं बिचा यायेबेले कल्पना धयागु लेखक, कवि, कलाकारयाके जक दइगु शक्ति मखु । छुं न्हूगु खँ सिइकीह्म बा न्हूगु लुइकीह्म, न्हूगु दयेकीह्म दार्शनिक, वैज्ञानिकयाके नं कल्पना दु । थ्व कल्पना छ्यला वैज्ञानिकं न्हूगु बस्तु लुइकी बा दयेकी, लेखक कलाकारं सम्बन्ध हे मदुगु बस्तु-यात छथाय् हया बिइ । थथे स्वापू मदुगु बस्तुयात कविया कल्पनां छधी याना बिइ । तर थ्व शक्ति व्यवस्थित जुइमा, अर्थात छुं सिर्जना यायेत, निगू बस्तुयात स्वाना बिया छुं काव्यात्मक अर्थ बिइत । नत्र छुं व्यवस्था मदुगु योयोथे निता असम्बन्धित बस्तु छथाय् हया बिइगु शक्ति 'कल्पना' मखु । थ्वजोगुयात कल्पना धायेगु जूसा वँयूयाके दकले अपो कल्पना दइ[6] ।

हानं छुं हे स्वापू मदुगु मखु कि सामान्य मनुखं स्वापू मख-

नीगु, तर छुं स्वापू दुगु बस्तुया समानता खंकेगु शक्तियात नं फ्रीसं कल्पना हे धया। साधारण मनुखं मखंगु निगू भिन्न बस्तुया दथुइ स्वापू कविं खनी, व निगू बस्तु स्वाना बिइ। ल्यासेह्म लुसिया हिसिइ ल्वहँ कापिइ ह्वया च्वंगु स्वां व याक:चा थिना च्वंगु नगुया हिसिनाप स्वाइह्म वर्डस्वर्थ, खिउँक वा फय् वये त्यंबेलेया ह्याकु-सुपाँयूयात म्येनाड् (दैत्य-ल्यासे) या छ्यँले थँपियात:गु सँ खनीह्म शेली, असारं ध्याच: जुइबेले यँया सडके ल्हा ब्वयेकु ब्वयेकुं न्यासि वने मागुयात 'तेन्जिङ जुया न्यासि वनेगु' धाइह्म बालकृष्ण सम, आयु फुना थ: सीगु व चिकं फुना मत सीगु अले ह्यानं काल वया थ: प्वाक्क सीगु व फय् वया मत प्वाक्क सीगु उत्थें खनीह्म सिद्धिचरण, मनू सिनावं वनोगूयात 'समय-खुसीं चुइक: यनीगु' खनीह्म फत्तेबहादुर सिंह, समुद्रया ल: हा जुया वंगु सुपाँयूयात थ:छेँ वंह्म मिसानाप तुलना याइह्म चित्तधर 'हृदय' फुक्क-सिनं कल्पना-शक्ति छ्यला च्वंगु ख:।

अले अंग्रेजी साहित्यया समालोचक सामुएल टायलर कलरीजं गुगु कथं व्याख्या याना दिल उगु कल्पनायात नं फ्रीसं कल्पना धया। "स्वाना बिइगु जादु-शक्ति, गुगुयात फ्रीसं कल्पना-शक्ति धया, उकिं एकदम पागु अफ अ:ख:गु गुणयात समन्वय बा सन्तुलन ह्या बिइ।" थ्व शक्तियात कलरीजं कल्पना धाल। एरिस्टोटलं त्रासदिइ दया व भय निता विपरीत आवेगं विरेचन हइ धयात:गुयात नं थौंकन्हे समालो-चकपिसं कलरीजया कल्पना-सिद्धान्तकथं निगू विपरीत गुण, दया व भयया सन्तुलनं वइगु आनन्द धका व्याख्या या। कलरीजया व्याख्या मेगु अध्याये पूवंक हे विश्लेषण याये।

थ्व ला जुल इमाजिनेशन' शब्दं क्यंगु कल्पनाया खुगू प्रकारया अर्थ। समालोचना-साहित्ये, विशेष याना पश्चिमी समालोचनाय्, कल्पना शब्दया प्रयोग थ्व खुगू अर्थे जू। सामान्य खँल्हा-बल्हाय् ला कल्पना मेमेगु अर्थे नं प्रयोग जू। धाथेंयागु मखु हेकथंयागु धायेत नं फ्रीसं 'वास्तविक मखु कल्पना जक' धका धया, अथे हे भ्रान्ति धायेत नं

भीसं 'कल्पना' धया, अभ मतिइ छु छु तुना तयागु खः उकियात नं भीसं मनया 'कल्पना' धका 'कल्पना' शब्द प्रयोग याना। तर समालोचना-साहित्ये भीसं 'कल्पना' शब्द प्रयोग यायेगु छुं अवास्तविक बस्तु, भ्रान्ति, सपना छुं नं अर्थे मखु। 'कल्पना' या अर्थ छगू बस्तु मखु छगू गुण छगू शक्ति खः, लेखक कलाकारया छगू शक्ति गुगुलिं छुं सिर्जना याइ।

1 थुकियात छगू अलग हे अध्याय (अध्याय १८) स विवेचना यानागु दु

2 अंग्रेजी समालोचना व पश्चिमी समालोचना साहित्ये जक मखु विश्वया ततःधंपिं समालोचकमध्ये हे कलरीजया नां दु। कलरीज छह्म कवियासिकं समालोचकया नामं प्रसिद्ध। भिंगुंगूगु शताब्दीया विलायतया ला दकले तःधंह्म समालोचक कलरीज्। सेन्ट्सबरिं विश्वया दकले तःधंपिं समालोचक स्वह्म 'अरिस्टोटल, लन्जिनस् व कलरीज्' खः धयातल। आर्थर सीमन्सं कलरीजया 'बायोग्राफीया लिटरारिया' यात "अंग्रेजी समालोचना साहित्ये दकले तःधंगु सफू" धया तःगु दु।

3 'वृद्ध पान्थ' कविताया निम्हो थन उद्धृत याये :—

"चःतिं प्यागु जाकि ह्मिचा कृतज्ञतां तिल रे
मेघाच्छन्न व वदने ह्वलसा त्वल रे"

थ्व निम्होले छपा किपा हे चित्रण जूगु दु। बुढाह्म त्यानुचाह्म पथिक खिउँसे च्वंबेले वना च्वन, कपालं चःति वो, आकास नं खिउँसे च्वं, पान्थया ख्वा नं खिउँ, जाकि ह्मिचा छपो दु। उबेले लाक आकासे ह्वलसा त्वल, बुढाया ख्वाले जः खल।

4 थुकियात नं उपमा हे धायेगु चलन दु

5 "जीवन-पथया लँजुवा-आयु
रोग-छुफि हाना दल थौं रे"
भगवती प्रसादजुया "सीगु" नांया कविताया च्वय् च्वंगु थ्व निम्होले 'जीवन पथ', 'लँजुवा-आयु' व 'रोग-छुफि' स्वंगू मेटाफर दु।

6 शेक्स्पियरं कवि व वँय्‌या ह्वता समानता दु धया दिल, व खः निह्मसिकें सामान्य मनू नाप पागु कल्पना दइ ।

अथे हे कवि ड्राइडेनं थःगु क्वगू आलोचना कविताय् धयादीकथं तगो न्ह्यपुह्म विद्वान व वँय्‌या कल्पना भतिचा जो ला ।

कलरीजया "कल्पना सिद्धान्त"

विश्वया समालोचना साहित्ये छुं देन बिया थकूपिं धका समालोचकपिनि नां लया च्वयाबेले बिलायतया कवि व समालोचक सामुएल टाइलर कलरीजया नां नं वइ। कलरीजया सिद्धान्तया छगू समये समालोचना साहित्ये गुलि प्रभाव दुगु खः थौं उलि मदये धुंकल, व मेगु हे खँ, तर कलरीजया 'कल्पना सिद्धान्त' व 'सौन्दर्य सिद्धान्त' या खँ विश्वया समालोचना साहित्यया इतिहास च्वयेबेले नां मकासे गाइ मखु। जर्ज सेन्टस्बरीं ला विश्वया दकले नांजापिं स्वह्म समालोचकपिं धका एरिस्टोटल, लञ्जिनस् धुनेव हे कलरीजया नां कया दी। अन थ्यंक मधासां अंग्रेजी साहित्यया दकले ततःधंपिं समालोचक मध्ये छह्म नि कलरीज खः।

थ्वया न्ह्योया अध्याये धाये धुन, यूरोपया समालोचना साहित्ये भिन्हय्गूगु शताब्दीनिसें हे कल्पनाया अर्थे "इमाजिनेशन" व "फायन्सी" निगू शब्द प्रयोग जू. तर छगू व मेगु शब्दया अर्थ मपाकुसें। कलरीजया इले तकं ला सामान्य प्रयोगं पापां वना 'इमाजिनेशन' शब्दया अर्थ 'फायन्सी' सिकं च्वन्ह्यागु कल्पना जुइ धुंकूगु खः। वर्डस्वर्थं थ्व निगू शब्दया भेद व्याख्या यायेत स्वन, तर बांलाक स्पष्ट जुइक कलरीजं निगू शब्दया भेद क्यना व्याख्या याना बिल। अंग्रेजी समालोचना साहित्ये कलरीजया व्याख्याकथं हे थ्व निगू शब्दया अर्थ पाना वन। अले इमाजिनेशनयात नं निगू प्रकारया याना स्वंगू प्रकारया कल्पना कलरीजं व्याख्या यात। सामान्य 'फायन्सी' छगू कथं लुमंकेगु शक्ति जक थें, विचारधारात मुंकेगु व स्वापू तयेगु शक्ति जक।

इमाजिनेशन (प्राथमिक) अर्थात सामान्य रूप, आपासिके दइगु कल्पना मनूया चेतनां याना मानव मनयात थःगु हे संसार प्रस्तुत याना बिइगु, अले मेगु कल्पना बा कलाकारया च्वन्ह्यागु कल्पनां थ्व पिनेया संसारया पूरा प्रकृति बांलाक क्यना बिइगु, आत्मानाप हे सत्तिक क्यनेगु[1] । थ्व निगूगु 'कल्पना' कवियाा कल्पना खः । थ्व विचार कथं मनू खालि पिनेया प्रेरणा बा प्रभाव फया काइगु थल जक मखु । मनूया आत्मा व प्रकृतिया सतीगु स्वापू दु । थ्व विश्वे फुक्क प्रकृतिया आधार व स्रोत छगू "अनन्त" खः । कलरीजया समालोचना सिद्धान्ते थुकथं दर्शनया आधार दु, अले कलरीजया दर्शन जर्मन दार्शनिक स्केलिङया दर्शन खः । थ्व कारणं याना कलरीजयात करक्रिया दर्शन खुया काइह्म धका आलोचना याइपिं नं दु ।

कलरीजं जर्मन दर्शनकथं प्रकृतिइ आदर्श व प्रतीक दुगु अर्थ खन । थ्व वास्तविक संसारे लिकुना तःगु आत्मां बन्धन चफ्फुना पिहाँ वनेत कवियात कल्पना मा । प्रकृति व थ गु आत्माय् जो लागु छुं बस्तु खनीगुलिं हे कलाकारं थःगु आदर्शकथं प्रकृतिया रूप दयेकी । कविया मिखां खंगु व न्हायूपनं तागु प्रकृति ला सीमित प्रकृति खः, इन्द्रियं चागु बस्तु जक खः; तर फुक्क प्रकृति अनन्त प्रकृति खः, छगू 'अनन्त' या प्रतिविम्ब खः । अले मनूया मनं, कल्पना मदइबेले, खालि सीगु, म्हिँमाँय् दंगु प्रकृति जक खनी, अपो खंसा तिनि "फायून्सि" क्यनीगु जीव मदुगु प्रकृति खनी । विधिया कल्पनां प्रकृति वल, प्रकृति विधिया कला खः, मनूया सजीव कल्पनां उकियात हाकनं हाकनं न्हूकथं सिर्जना याना यंकी । थ्व हे कारणं याना, कलरीजया बिचारकथं कल्पना खालि छुं बस्तुयात "ल्ह्यया जक कया" सन्तुष्ट जुइ मखु । कल्पनाया ज्या सकभनं भुना, विलीन याना हाकनं सिर्जना यायेगु खः । कलात्मक सिर्जना धयागु प्रकृतियात ल्ह्यया कायेगु मखु, प्रकृति स्वया व थें च्वंक मेगु दयेकेगु खः । प्रकृति दैवी कला खः, थ्व दैबी कला स्वया प्रेरणा कया उजोगु हे सिर्जना यायेत स्वयेगु मनूया कला खः । कविता च्वइह्म

कवि खः, अले कवि धयाह्म कल्पनाया ज्यासः खः।

थुकथं म्हीसं खन कलरीजया नं ब्लेकया थें तु कविता दैवी प्रेरणां वइ धयागु विचार। कलरीजया छपु बांलागु कविता "कुबला खां" रोमान्टिक कल्पनाया नमूना धका प्रसिद्ध जूगु दु, कविं ह्मगसे खंगु कल्पना थुकी दुथ्याका तःगु धका थुकियात "स्वप्न-कविता" धायेगु चलन नं दु। थ्व सफूया लेखकया विचारकथं "कुबला खां" कवितायू कलरीजं थःगु कविता सम्बन्धी विचार प्वंका तःगु थें च्वं। अथे जूगुलिं थ्व कविताया छुं भति विवेचना थन यायेगु बांलाइ। थ्व कवितायू कविं थह्म खंगु निगू म्हगस न्ह्यथना तःगु दु। न्हापांया खः—बास्सा (बादशाह) कुबला खांया हुकुम, जनादु धयागु थासे पवित्र खुसि अल्फया सिथे आनन्द भवन बुर्जा दयेकेगु। अले कविं बांलागु बुर्जा खन, खुसिया लखे व बुर्जाया किपा नं। कविया मेगु म्हगस खः न्हापा हे खंगु पत्ती। उबेले अबिसिनियाया छह्म ल्यासें बाजं थाथां अबोरा पर्वतया म्ये हाला च्वंगु। थ्व निगू म्हगसया खँ कने धुनेव कविं धाइ— 'व ल्यासेया थेंजोगु संगीतया शक्ति जिके हानं हये फःसा जिं नं कुबला खांया बुर्जा छुं मदुगु आकासे दयेका बिइ"। थ्व कविता छायावादी खने दु, अथेसां अर्थ छ्याये थाकु मजू। कवितायू च्वंनिसें कथ्यंक न्यंक खुसि धाक्को पत्तिकं पवित्र धका व बुर्जा न्ह्यथन कि आनन्द-बुर्जा धया तःगु दु। बुर्जाया किपा खुसिया लखे खने दुगुया अर्थ खः पवित्र व आनन्द ल्वाक ज्यागु। अले हानं व ल्यासेया संगीत शक्ति हाकनं इच्छा यागुया अर्थ कविताया कल्पना-शक्ति हाकनं थःके थनेगु इच्छा यागु खः। कविता नं छगू संगीत खः, थ्व संगीतं धाथें हे 'फसे छेँ दने फु", "पवित्रता व आनन्दया बुर्जा"। अर्थात कविता पवित्र खः, छायू धासां दैवी प्रेरणां कविता पिहाँ वइ, अले कविताया लक्ष आनन्द खः धयागु विचार कलरीजयागु। मेगु छगू कवितायू कलरीजं कवितायात "रूप बिइगु जिगु कल्पना-शक्ति" धका व "सौन्दर्य व सौन्दर्य-दयेकीगु शक्ति" धका धया तःगु दु।

कल्पनां कविया आत्मायात प्रकृति नाप छ्यी याना बिइ, अले "पिने च्वंगुयात दुनेयागु जुइका छ्येगु, दुनेयागुयात पिनेयागु यायेगु, प्रकृतियात विचार व विचारयात प्रकृति जुइका छ्येगु—कलाया रहस्य हे थ्व।" कलरीजया विचारकथं प्रकृतियात कल्पनां जागु दृष्टि स्वयेगु हे चेतना खः।

कलरीजया सिद्धान्तकथं कल्पना थ्वजोगु शक्ति खः गुगुलिं परस्पर अःखःगु बस्तुतयूत स्वाना बिइ, अःखःगु बस्तुतय् दुने जो लागु बा नापं ह्वने छिंगु बस्तु लुइका बिइ। थथे अःखःगु बस्तुयात स्वाना बिइगु शक्तियात कलरीजं न्हूगु हे छगू शब्द दयेकल "एसेम्प्लास्टिक" (स्वाना बिइगु) शक्ति। कलां इइगु "नापं ह्वनेगु शक्ति" या खँ कलरीजं थुकथं कना तल।

"कल्पना शक्ति स्वाना बिइगु उगु जादु-शक्ति खः, थ्व अःखःगु बा पागु गुणया सन्तुलन हयेगु बा नापं ह्वना बिइगु ज्याय्, व हे जोगु-यात पागुनाप, सामान्ययात ठोसनाप, विचारयात मूर्तिनाप, व्यक्ति-यात प्रतिनिधिनाप ह्वना बिइगु ज्याय् प्रकट जुइ. अले पुलांगु सिउगु बस्तुनाप न्हूगु व ताजा ताइगु भावना स्वाना बिइ; न्हापा लिपासिकं न्ह्यलं चागु स्थितियात न्हापा लिपासिकं अपो व्यवस्थित याना बिइ··· ··· थथे प्राकृतिक (धार्थयागु) व कृत्रिम (प्रकृतिया नक्कल याना तःगु) स्वाना नापं ह्वना बिउसां नं अभ नं कला प्रकृतिसिकं क्य् हे तइ[2]······"

अले ह्वानं कलरीजया हे शब्दकथं कल्पनायात "अनेकयात एक (यक्कोयात छगू) याये फुगु शक्ति व अनेक विचार-क्रमयात छगू मुख्य चिन्तने हया मुंके इइगु संगीतं जागु आनन्दया भावना" धया तःगु दु। अथे जूगुलिं कवितां मनूया आत्मायात हे संका बिइ।

"अनुभूति छ्यलेगु" अध्याये (अध्याय १६) कीसं न्ह्यथने धुंथें तुं छह्म साधारण मनूया अनुभूतिया आपालं प्रवृत्ति (प्रेरक-शक्ति) छ्यले खनी मखु, तर छह्म कविं छ्यले फइ। थथे जूगुया कारण समा-लोचक आई. ए. रिचार्डस्या विचारकथं कवियाके कल्पना शक्ति

दुगुलिं : परस्पर अ:खःगु छगुलिं मेगुयात तोपुइत सनीगु प्रवृत्ति (impulse) नं फुक्कसित स्वाना स्थिर जुइक ह्वंके फइ। छगू व मेगु आपालं पागु यक्को प्रवृत्तितयत छपु लँ लिका छगू हे प्रतिक्रियायू हइगु शक्ति कल्पना खः। "कल्पना हे संगीतं जागु आनन्दया भावना खः"। त्रासदिइ दर्शकयाके मने वइगु दया व भयया आवेगं विरेचन वइ धका एरिस्टोटलं धया तःगु खँयात आई. ए. रिचार्डसं कलरीजया 'कल्पना सिद्धान्त' कथं व्याख्या यागु दु। दया व भय निगू अ:खःगु उद्वेगया सन्तुलन[3] हइगु हे त्रासदि-लेखकया कल्पना शक्ति खः।

कल्पना-शक्ति थथे परस्पर अ:खः प्रवृतिया समन्वय व सन्तुलन हया बिइगुलिं भीत छु मनोवैज्ञानिक प्रभाव लाइ धका व्याख्या याना आई. ए. रिचार्डसं कयना तःगु दु। थथे परस्पर अ:खः प्रवृत्तियात स्वाना ह्वना बिइबेले भीगु व्यक्तित्वयात छुं छगू जक आं गया अनुभूति सिकं अपो संका बिइ। भी छखेर जक ब्वं वनी मखु, मनया आपालं पक्ष खने दया वइ, बस्तुया आपालं पक्षं भीत प्रभाव याइ। अले हानं भीगु व्यक्तित्व नं अपो सनीगु जूगुलिं मेगु फुक्क बस्तुया नं स्वतन्त्र अस्तित्व भन खने दइ। अले भीसं छुं छगू बस्तुयात छगू विशेष स्वार्थ व विशेष धारणा ज्वना स्वइ मखु, भीगु दृष्टि एकदम निर्लिप्त व निरपेक्ष जूवनी। अले बस्तुया दुने थ्यंक वना भीसं यथार्थता स्वये फइ, थ्व कल्पना शक्तिया प्रभाव खः। कलरीजया 'कल्पना सिद्धान्त' यात थथे रिचार्डसं मनोवैज्ञानिक आधार कया व्याख्या व समर्थन याना तल।

समालोचनाया आधार कल्पना यायेमा ला कि याये मजिउ धयागु खं विश्वया हे समालोचना साहित्ये विवाद पिकया बिल। कलरीज समालोचक जुया पिदंगु सछिदँ दये धुंका नं वया आपालं खँ मनूतयसं थौंतक मथूनि। तर छता खँयू धासा स्पष्ट जू। "अंग्रेजी समालोचना साहित्यया इतिहास" धयागु सफुली जर्ज सेन्टसूबरीजुं कयना दी थें तुं कलरीजं हे कविताया समालोचनायू कल्पनायात छगू कसौया रूपे दुत हया बिल।

1 सन १८०२ स साउथेयात च्वयातःगु छपु पतिइ कलरीजं थथे धया तःगु दु—"कविया गुणः व बुद्धि प्रकृतिया महान रूपलिसे छपा जुइमा, प्यपुंक हे स्वायेमा, छधी हे जुया छ्वयेमा।"

2 कलरीजया सफू "बायोग्राफिया लिटरारिया" या थ्व प्रसिद्ध वाक्यत दकले न्हापां सन् १९२१ स उद्धृत याह्म एलिस् डी. स्नीडर खः। लिपा थुकिया महत्व खना थ्व हे वाक्यत टी. एस्. इलिएट व आई. ए. रिचार्डस्‌पिसं नं उद्धृत यात। थ्व वाक्यत थ्व सफुली उद्धृत यानाबेले ब्राय्केट् (   ) दुनेया शब्द जक व्याख्या यायेत तनागु खः।

3 थ्व सन्तुलनं गथे मनोवेग विरेचन जुइ धका रिचार्ड्सं धया तःगु खँ च्वय् अध्याय १३ या दकले क्वय्या पाय्‌रा स्वया दिसँ।

कविता व कल्पना

थ्वया न्ह्योया निगू अध्याये (१७ व १८ स) समालोचना साहित्ये कल्पनाया महत्वया छुं भति विवेचना याये धुन, अले कल्पना छु छु अर्थे प्रयोग जू धका व कलरीजं कल्पनाया गुकथं व्याख्या यात धका नं बिचा याना स्वये धुन। थौंकन्हे साहित्ये गुलि प्रकार दु—अर्थात कविता, नाटक, कहानी, निवन्ध आदि---उकी कल्पनाया छु स्थान दु धका छको आ स्वये। विश्वया फुक्क धयार्थे प्राचीन साहित्ये समालोचना याइबेले 'कल्पना' धयागु शब्द प्रयोग मजू, कल्पनायात हे कसी याना स्वयेगु थ्यंक चलन मदु। अथेसां उबेले विकास जुइ धुंकूगु साहित्य-प्रकारे नं कल्पना गाक्क च्वन्ह्याये धुंकल। भिंगुँ सःदँ पुलांगु कवि भासया 'स्वप्न वासवदत्ता' या प्याखने नायकं थम्हं सित धका मतिइ तया तःह्म कला खंबेले दुने नुगलं निसें पिहाँ वोगु उद्गार चरित्र-चित्रणे उच्च कल्पनाया उदाहरण खः। किपा न्ह्योने ब्वये हयेगु शक्ति (दृष्य आकृति), उपमा आदि अलंकार, पात्रया नुगले दुहाँ वने फुगु शक्ति (सहानुभूति) गुगुयात रस्किनं "इमाजिनेशन पेनेट्रेटिव्" धाल, वा निगू बस्तुइ जो लागु गुण खंकेगु शक्ति (संयोजन) न्ह्यागुयात कल्पना धासां संस्कृत कवि कालिदास वा ग्रीक कवि होमर, ग्रीक नाटककार एस्किलस, सफो-कल्स्, संस्कृतया नाटककार भास, अंग्रेजी कवि चाउसर व इटालिया दांतेपिंके गाक्क कल्पना दु। कल्पनाया प्रकार पाइ, कल्पनाया मात्रा पाइ, तर न्ह्यागु प्रकारया साहित्ये नं लेखकं कल्पना छ्यले हे मा। कल्पना मदयेक छुं हे साहित्यिक व कलात्मक कृति सिर्जना याये हे फइ मखु। बरु साहित्ये कल्पना हे जक स्वया मूल्यांकन याये मजिउ,

थ्व मेगु हे खँ, तर कल्पनाया महत्व नं ह्मो मजू (तर थनथाय् लाक्क
क्मीसं मतिइ तये मागु खँ दु कल्पनायात संकुचित अर्थे काये मजिउ।)

विश्वे पुलां पुलांगु साहित्ये दुगु प्रकार अर्थात न्ह्यागु नं साहित्ये दकले न्हापां विकास जूगु काव्यया प्रकार नाटक, महाकाव्य, कविता आदिया विचार याये। नाटकया विषये प्रचलित न्ह्यागु हे धारणा कासां उकी कल्पना मद्येकं मगा। एरिस्टोटलया "मिमेसिस' सिद्धान्त माने यासां नाटकयात मनूया ज्याया अनुकरणया रूपे क्यनेबेले नाटककारं धार्थे जूगु घटना ल्ह्ययाकाइ मखु, धार्थेयागु थें च्वंक थम्हं हे सिर्जना याना क्यनी, थुकी कल्पना-शक्ति छ्यले मा। हानं जीवने जुइ फइगु न्ह्यागु नं घटना प्याखने क्यनी मखु, उकी नाटककारं स्वया ल्यया जक निगू प्यंगू घटनां नाटक न्ह्यज्याके मा, थथे ल्ययेगु शक्तियात नं कल्पना मा। पात्रया चित्रण यायेत पात्रया नुगले दुहाँ वने फुगु कल्पना (सहानुभूति) मद्येकं मगा। थुकथं नाटकयात लेखकं निता स्वता प्रकारया कल्पना छ्यलेमा। महाकाव्य व कहानी साहित्ययात नं थ्वजोगु कल्पना मद्येक मगा।

निवन्धयात व्यक्तिगत साहित्य धाइ, लेखकं थुकी थःगु व्यक्तिगत विचार बा मत बा छुं व्यक्तिगत अनुभव कनी, थथे व्यक्तिगत खँ कनेत न्ह्याइपुक्क धाये सयेके मा। थुकथं स्वयेबेले निवन्ध छताय् ला कल्पनासिकं कनेगु कला अपो मा, अथेसां निवन्धयात नं गाक्कं कल्पना मा। गुकथं कने फःसा पाठकपिसं ययेकी धका थुइकेत कल्पना मा। बांबांलागु निवन्धे थायूथासे कविताय् थें हे कल्पना दुगु यक्को अंश दइ। विशेष याना विश्व साहित्यया थौंकन्हेया निवन्धे कविताया गुण गाक्कं दुथ्याके धुंकल। उपन्यासे थायूथासे वर्णन याइबेले कविता धाये लोगु अंशत दइ। नेपाल भाषा साहित्ये प्रेमबहादुर कंसकारं निवन्धय् कविताय् थें कल्पना दुथ्याकेगु प्रवाह ज्वना च्वंगु दु। थौंया न्हूपिं निवन्ध लेखकपिंके निवन्धे कविताय् थें हे कल्पना दु। ईश्वरानन्दया 'ख्वाउँ हि' उपन्यासे थायूथासे वर्णन याना तःगु किपा कविताय

थें हे दृष्य आकृति कल्पना दु, अले सिद्धिचरणया 'नारी हृदय' धयागु कहानीइ उपमात कविता थें भ्रीसं ता।

अले कविता ला दक्के कल्पना दुगु साहित्य जुल। कविता छु खः धयागु विषये गुलि धारणा दु फुक्कसिनं कल्पनायात महत्व बिया हे च्वंगु दु। बरु गुगुं विचारं कविताया कल्पनायात छुं रूप व नियमं चिना बिल, गुगुं धारणाय् कविताया सार हे कल्पना माने यात, गुगुं विचारं कविताय् भाषा व अलङ्कारयात अपो जोड बिल, गुगुं विचारं थ्व फुक्क तोता कल्पनाय् जक ब्वाकल। प्राचीन साहित्ये कविताया सार "कल्पना" हे खः धका कल्पना शब्द हे प्रयोग याना मतःसां रोमान्टिक कविपिनि थें हे च्वन्ह्यागु कल्पना दुपिं कवि दु, उलि जक मखु समालोचनाय् कल्पनायात व.सी मयासां कल्पनायात महत्व बिइपिं समालोचकपिं दु। संस्कृत समालोचना साहित्ये थनी दोछिदँ मयाक न्ह्यो आनन्दवर्धनं कवियात छह्म स्रष्टा (छुं सिर्जना याइह्म) माने याना कविया मने दना वइगु 'सृष्टि इच्छा' कथं हे कला सृष्टि जुइ धका धाये धुंकल। थ्व 'सृष्टि इच्छा' रोमान्टिक कविपिंसं धाइगु कल्पना खः। आनन्दवर्धनसिकं नं स्वसः प्यसदँ न्ह्यो ग्रीसया समालोचक लोन्जिनसं साहित्ये 'पाठकयात भाव थना बिइ फइगु शक्ति" मा धका धागु दु।

कविताय् कल्पना मा, कल्पना मदयेक मगा, अभ कविताया छगू सार कल्पना खः। बरु कल्पना हे जक फुक्क खः ला कि मखु धयागु खँ वये फु। थुकिं हे क्लासिकल व रोमान्टिक कविपिनि मतभेद वोगु खः।

कवि शेक्सपियर, ब्लेक व कलरीजपिंसं कविताय् कल्पनायात गुलि महत्व बिउ धयागु खँ च्वय् वने धुंकल। न्हापां रोमान्टिक कविपिनि धारणा छुं भति विवेचना याना स्वये। शेक्सपियरं "छुं मदुगु फसे बस्ती तया बिया नां नापं छुना बिइगु" थात कविता धाल, ब्लेकं कविता धयागु हे दैवीप्रेरणा कया संगीत थें च्वंक छुं सिर्जना

याना बिइगु। कलरीजं कवितायात "कल्पनां रूप बिइगु जिगु शक्ति" धका व "संगीतं जागु आनन्द" धागु नं शेक्सपियर व ब्लेकपिनि परम्पराय् हे ला। कविताया उद्देश्य आनन्द बिइगु ला कि शिक्षा बिइगु धयागुली[1] मतभेद दु, अथे हे कल्पना गुगु सीमा तक वने जिउ, युक्ति गुलि तक चिना[2] तयेमा धका नं मतभेद दु, तर कविताय् कल्पना मदयेक मगागु बस्तु खः धका सकसिनं माने या।

प्राचीन संस्कृत धारणा कथं ला "प्रकृतिया अद्भुत रचना खना छक्क चाह्म लेखकं तन्मय जुया नुवागु हे कविता खः[3]"। कवि धयाह्म भावुक जुइ, भावुकतां कविया मने कल्पना थना बिइ, अले व हे कल्पना कविताय् पिदनी। अथे जूगुलिं प्रसिद्ध अंग्रेजी कवि शेलीं कविता धयागु हे "कल्पनाया अभिव्यक्ति" धया बिल। कवि शेलीं कविताया विश्लेषण याना उकिया विस्तृत व्याख्या याना तःगु छगू लेखे थथे धया दिल —

"मनया ज्याया निगू प्रकारः युक्ति व कल्पना निता मध्ये··· ··· छता पोयेसिम् बा स्वाना बिइगु सिद्धान्त खः, थुकिं ज्वनीगु रुजोगु रूप खः गुगु विश्व प्रकृति व अस्तित्वय् हे मंका खः ··· ··· युक्ति ला भीसं सिइ धुंकूगु बस्तुया परिमाण ल्याख्याइ, कल्पनां थ्व परिमाण खंकी। युक्ति भेद खनी, कल्पनां बस्तुया समानता खनी।"

थुकथं विभिन्न बस्तुया स्वापू लुइकेगु शक्ति हे शेलीया विचार कथं कल्पना खः, अले कविता "कल्पनाया अभिव्यक्ति" खः। बस्तुइ दुने थ्यंक खंकेगु शक्ति कल्पना खः, अथे जूगुलिं कविं 'थौंयात जक कथीक स्वया उकिया नियम खनीगु जक मखु, बरु थौंया दुने वं कन्हे खंके फु, अले वया विचार स्वांया पुसाथें, दकले लिपाया समयया फल थें[4]।" थुकथं बस्तुया प्रकृति थ्यंक खंकेगु शक्तियात कल्पना धाइह्म व कल्पना हे कविताया सार धाइह्म जूगुलिं शेलीं गद्य व कविता धका विभाजन मया। छन्द दुगु भाषां च्वयातःगु रचना पद्य खः कविता जुइमा धयागु मदु।

कवितायू छ्यला तइगु कल्पनाया छुं उदाहरण काये ।

"ब्वीँ ब्वीँ नर्तन याय्‌मा कृषकं, विपिने ह्ययूखा मुना ह्जार
भ्ररनां नर्तन याय्‌मा गिरिया मुले ह्वला सौन्दर्य अपार ।"[5]

श्री रत्नध्वज जोशीया थ्व निभ्रोले वा वइबेलेया छपा किपा न्ह्योने ब्वये ह:गु दु, थ्व दृष्य आकृतिया कल्पना जुल, कविताया छगू सरल कल्पना ।

"ह्मित्यत पासा स्वप्न अबले, पीरया खापा मचा
कैगु खः न्है सार जगया मां, जुया जिं छं मचा ।"[6]

सिद्धिचरणया थ्व निभ्रोले मेटाफर आदि अंलकार (पीरया खापा, पासा स्वप्न आदि) प्रयोग यायेगु कल्पना छ्यला त'गु दु । थ्व नं कविताया छगू सरल कल्पना ।

"तर ... ...
फुइ धुंकूगु मैनमत कसं
शहीदया हिथें
छफुति, निफुति मैन
ल्यना च्वनि ।
ख्वखना सलं
जः भोसुनाः
अनसं चुप्पा नइ ।"[7]

पूर्णबहादुर वैद्यया थ्व भ्रोले क्लिष्टगु कल्पना दु अर्थात निता स्वता प्रकारया कल्पना ल्वाकज्यागु दु । थुकी दृश्य आकृति दु, कथायू मैनमत च्याना फुना च्वंगु व सुथया जः वया च्वंगु चित्र । अले निगू बस्तुया समानता खनेगु स्वायेगु कल्पना दु, मैनमत नाया च्वंगुयात शहीदया हिनाप समान खनेगु, अले भावुकता ल्वाक ज्यागु तीव्र कल्पना दु, जः वोगुयात ख्वखना सलं जः भोसुना चुप्पा न:गु कल्पना

दु। थुकथं च्वय् उद्धृत जूगु स्वंगू कविता अंश मध्ये दकले लिपायागु पूर्णबहादुर वैद्यया "सुथ जुयवं" कवितायागु अंशे दकले अप्पो कल्पना दु, उकिं कल्पनाया दृष्टिं स्वयेबेले थ्व स्वंगुली दकले काव्यात्मक थ्व हे।

रोमान्टिक कविपिंसं कल्पनायात कविता धाइ। वर्डस्वर्थं कल्पनायात नियन्त्रण याये मजिउ धयागु विचार कया स्वच्छन्दताया नारा बिल, अथे जूगुलिं कविताया परिभाषा नं वर्डस्वर्थं थुकथं बिल— "तस्सकं बल्लागु भावना बिलिबिलि जाया थःतुं बा वोगु हे कविता खः"; अले कविताया उत्पति गथे जुइ धका कल्पना वर्डस्वर्थं धयातल, "शान्त निश्चल स्थितिइ लुमंका तःगु आवेगं कविताया उत्पति जुइ।" वर्डस्वर्थया थ्व परिभाषां तस्सकं हे वादविवाद पिकाल। वर्डस्वर्थया परिभाषा गुलितक उचित धयागु खँ छखे हे तिनि, तर दकले आश्चर्य ला वर्डस्वर्थं बिउगु परिभाषाया शब्दयात स्यंका निइका नं वर्डस्वर्थयात आक्षेप यात। नीगूगु शताब्दीया अंग्रेजी साहित्य समालोचक टी. एस्. इलिएटं नापं वर्डस्वर्थ्या कविताया परिभाषायात संकेत याना कविता निश्चल स्थिति नं मखु, आवेग नं मखु, लुमंका हयेगु वस्तु नं मखु धया तल। वर्डस्वर्थ प्रति थ्व अन्याय खः, वर्डस्वर्थं कविताया परिभाषा "शान्त निश्चल स्थितिइ लुमंका तःगु आवेग हे कविता खः" धका धागु जूसा वर्डस्वर्थयात थथे धाये जिउ। तर लुमंके मागु दु, वर्डवर्थं "… … आवेग" यात कविता धागु मदु [8] "… … आवेगं कविताया उत्पति जुइ" धका जक धागु खः, कविता ला "बिलिबिलि बा वोगु भावना" धाल। वर्डस्वर्थं धा हे मधागु खँ "आवेगयात कविता" धाल धका आक्षेप यायेगु समालोचकतयूसं अन्याय यागु खः।

वर्डस्वर्थया हे परिभाषानाप जो लागु, तर भतिचा काव्यात्मक भाषां कविताया परिभाषा सिद्धिचरणं नं बिया दीगु दु। कवितायात कवि सिद्धिचरणं "भावनाया सुपाचय् कल्पनाया देगः दनेगु" धका धया दिल। कविता कल्पनाया अभिव्यक्ति, उकिया आधार भावना खः। सिद्धिचरणया हे मेगु छपु कविता नेपाली भाषाया 'कविता' नांया

कविताया निफोया अनुवाद थुकथं दु—

"नभया नगु कःनी सिउगु, लंच्वय् फइह्म सु ?
वया लिसे वने मा जि, व कवि जिह्म, जि कविता"

थुकी नं फुक्क विश्व ब्रह्माण्डयात हे कल्पनाया मिखां स्वइह्मसित कवि धया तल१।

थुकथं छखलः कवि समालोचकपिनि अर्थात रोमान्टिक विचारयापिनि धारणाकथं कल्पना हे कविता खः। थुकिया विपरीत विचार काइपिं क्लासिकल सिद्धान्तयापिनि विचारकथं नं कविताय् कल्पना हे म्वा धयागु मदु। बरु कल्पना योयोथे जुइ मजिउ, युक्ति पिहाँ वने मजिउ, हानं कविताय् कल्पना जक दयां मगा, भाषा नं यइपुगु छन्दे हना तःगु पद्य जुइमा यइपुक्क अलङ्कार दुगु भाषा जुइमा धयागु दु।

कल्पनाया कविताय् थुलि महत्व दुसा आ छको स्वये कल्पनां छु ज्या याइ। कल्पनाया मुख्य ज्या स्वाना बिइगु निगू अःखःगु गुणयात छथाय् हना बिइगु धयागु कलरीजया 'कल्पना सिद्धान्त' ला थ्वयां न्ह्यो हे अध्याये हे झीसं स्वये धुन। कल्पनां याइगु ज्या शेलीं नं कलरीजं थें हे क्यना तःगु दु। कवि शेलीं धया तल—

"कवितां उल्लास व भय स्वाना बिइ, शोक व आनन्दयात, अनन्त व परिवर्तनयात छथाय् तया बिइ। कविताया जः खइबेले एकदम नाप च्वने हे मफइगु नं बस्तु फुक्कसित छथाय् स्वाना बिइ।" थथे याये फुगु कविता छगू उजोगु शक्ति खः गुगु "बिजुलीया जःया तलवार खः तोपुया मतःगु, थुकियात तोपुइत म्यान तःसा म्यान हे च्याका नौ याना बिइगु।"

कविताय् च्वंगु कल्पना-शक्ति आनन्द गथे बिइ फइ धका व्याख्या याना शेलीं हे धया तःगु दु—"छुं घटनाया बाखनं बेक्कोगु न्हायूकनं थें बांलागु बस्तुयात फस्वका बिइ, तर कविताय् बेक्कोगुयात नं बांलाकीगु न्हायूकं दु।" अथे जूगुलिं कवितानाप आनन्द प्यपुंक हे स्वाना च्वनी। थःगु हे सन्तुष्टी जक म्ये हालीह्म कविं नं थःगु सलं

करकियात आनन्द बिइ। व्यायाम याना म्हीगु ह्मया अङ्ग बल्लाके थें तुं कवितां म्हीगु नैतिक अङ्गयात हिला बिइ। कवियाके मेपिं मनूतसिकं चेतना दु, थ्व वर्तमानया 'जिउ मजिउ' या घेराय् लिकुना कवि च्वनी मखु। "थना च्वंगु समाजे जागरण हयेत च्वइह्म लिपातकया खँ खंह्म हे धार्थेया कवि खः।" शेली कवितायात 'कल्पनाया अभिव्यक्ति धागुया उद्देश्य थथे खने दु—समाज, प्रकृति, जीवन न्ह्यागुलीसं दुने थ्यंक वने फुगु व सच्चा रूप खंकेगु शक्ति कल्पना खः, अले व हे रूप मानव-समाजयात ह्मसिइका बिइगु अभिव्यक्ति खः।

कल्पना कविया जक पेवा मखु, छुं भति कल्पना न्ह्याह्मसिके नं दइ। दृश्य-आकृति वा छुं किपा न्ह्योने ब्वये हयेगु कल्पना व अलंकारया भाषा नुवायेगु कल्पना न्ह्याह्मसिके नं दइ। खालि थुलि पा, कवि भावुक जूगुलिं याकनं उत्तेजित जुइ, मेपित उत्तेजनाय् हयेत नुगः न्ह्यपु कुला बिइगु छुं बस्तु मा। सिचुसे च्वंगु बहनी यइपुक तिमिला त्वया च्वनीबेले न्ह्याह्मसिकें मने आनन्द वइ। लँय् मनू छह्म मोटरं क्यला हि वया सिइगु खनीबेले न्ह्याह्मसिकें छुं भति वैरागया भावना वइ। काल, अनन्त आकाश, महामारी, भयङ्कर आँधी, संहार हइगु युद्ध आदि बस्तुं सकसियागुं मन कुला बिइ, मने आवेग वइ, मन उत्तेजित जुइ। थथे मने उत्तेजना हया बिइगु बस्तु उद्बोधकयात हे हायज्लिटं कविताया स्रोत धया बिल। थ्वजोगु उद्बोधकं सामान्य मनूयात उत्तेजित जक याइ, अले वं छुं भति अलङ्कारया भाषा नुवाका बिइ[10]। तर कवियात थुकिया प्रभाव लाइबेले ला कविया मने छुं सिर्जना यायेगु इच्छा वइ। "मने भयातुक्क मुना च्वंगु खँ प्वंके मखंतले कवियात शान्ति हे दइ मखु[11]। अले प्वंकूगु खँ अथवा कविया मनं पिहाँ वोगु कल्पनां बुइकूह्म मचा हे कविता खः।"

1 कविताया उद्देश्य छु जुइमा धयागु खँय् नितां धारणा दु। क्लासिकल धारणाकथं कवितां शिक्षा बिइत स्वइ; रोमान्टिक विचारकथं धासा

कविताया मुख्य उद्देश्य आनन्द बिइगु खः ।

2 कल्पना गन तक्क वंके बिइगु धयागु खँय् नं क्लासिकल व रोमान्टिक धारणा पा । क्लासिकल विचारकथं कविताय् कल्पना ला मा खः, तर योयोथे कल्पना याना युक्ति नं पुला वने मजिउ । रोमान्टिक विचारकथं कल्पनायात चिइत पनेत स्वये मजिउ, कल्पना गुलि च्वन्ह्यात, उलि कविता बांलाइ ।

3 बाबुराम आचार्य—"पुराना कवि र कविता" या प्रस्तावनाय्

4 शेली—"कविताया पक्ष कया" (ए डिफेन्स् अफ प्वेट्री)

5 रत्नध्वज जोशीजुया कविता "या वर्षा वारिद ! जलधार" या अंश

6 सिद्धिचरणया 'मां' कवितां लिकया तयागु

7 पूर्णबहादुर वैद्यया 'सरासु' संग्रहया 'सुथ जुयवं' कवितां उद्धृत

8 प्रो. यदुनाथ खनालजुं नं थथे हे वर्डस्वर्थया शब्दयात हिइका मखुगु अर्थ बिया दीगु दु । कवितायात "वर्डस्वर्थं एकान्त व शान्तिया अवस्थाय् हाकनं लुमंकूगु मनोभाव धाल" धका खनालजुं च्वया दिल । वर्डस्वर्थं थ्वजोगु मनोभावयात 'कविता' धका धागु मदु, थुकिं कविताया उत्पति जुइ धया तःगु खः ।

9 कवि सिद्धिचरणं कला विषये धयातःगु नं थन लुमंके बह जू–

"स्वच्छ हृदयया उच्च भावना
खः भय् भय् बीगु कला"

अले हानं, "कलाकार हे जाग्रत आत्मा"

10 तस्सकं वा वइबेले 'धम्प तज्यार्थें', तान्नोइगुयात 'मिइ दुहाँ वनेथें' धका न्हिन्हि खँ ल्हायेबेले भ्रीसं धया ।

11 कडवेलया 'कल्पना' धयागु लेखं ।

काव्ये भाषा व छन्द

न्ह्यागु नं देश व जातीया नकतिनि साहित्य ब्वलनेगु शुरु जूबेले दकले अपो प्रचलित काव्य कविता व नाटक खः। थथे जूगुया कारण प्राचीन साहित्ये साहित्य, संगीत व कला छगू हे बस्तु, छगूनाप मेगु फाये मफुगु धयागु धारणा अपो खने दु। अथे जूगुलिं उबेले नाटके नाटककारं मनूया छुं जीवन बा ज्या ब्वया क्यनेगु छगू कला क्यंसा वया नापं तुं नाटकया भाषा भावनां जागु कविता, कविता नं हाकनं छन्दे चिना तःगु जुयालि कविताया कल्पना व छन्दया संगीत नं लवाक ज्या, अले उकी हे तुं नृत्य व अभिनय तया नृत्य कला नं दुथ्या। साहित्य, कला, नृत्य फुक्कयात मागु मुख्य बस्तु 'नासलं लिकेगु'। अर्थात नासः हे भ्रीगु प्राचीन साहित्य कलाया उद्देश्य, नासः धयागु हिसिं जागु अले करकियात आनन्द बिइगु बा करकिया चित्त साले फइगु शक्ति। थ्व धारणा नेपालयागु जक मखु, न्ह्यागु थासे नं सार थ्व हे। उकिं हे प्राचीन ग्रीसया समालोचक एरिस्टोटलं कलां 'आनन्द बिइ' धयालि काव्य व संगीतयात नं कलाया अङ्ग मानेयात। प्राचीन संस्कृत साहित्ये नं साहित्य, संगीत व कला छगू हे प्रकारया गुण दुगु बस्तु माने याना तल। जुजु भर्तृहरिया विचारकथं ला मनूयात थ्व मदयेक मगागु गुण, थ्व मदुम्ह मनू ला पशु हे धासां जिउ[1]। थुकथं मानव सभ्यता बुलुहुँ थहाँ वया साहित्य विकास जुजुं वंबेले कविता धाये मात्र नं उकी संगीत दइ, लय् दइ, अथे जूगुलिं छन्दे हे चिना तये माल। नेपाल भाषाय् ला म्ये चिने थें कविता नं चिनेगु हे धा।

न्हापा न्हापा थ्वजोगु धारणा दःसां थौंकन्हे कवितायू छन्द

विषये निगू विचार स्पष्ट हे खने दये धुंकल। छन्द मद्‌येक कविता च्वये हे फइ मखु धयागु छता विचार व अले मेगु. छन्द व कविताया छुं सम्बन्ध मदु। भीथाय् आ थौं तकं ल्यना च्वंगु गुगु वादविवाद खः व यूरोपे थनी सत्या निसःदँ न्ह्यो हे पिहाँ वोगु खः। क्लासिकल लेखक-पिंसं छन्दयात हे कविता भापा छन्दे तस्सकं कट्टरता हःगुलिं उकिया विरोधे रोमान्टिक कविपिंसं कविताया आत्मा कल्पना खः, छन्द ला उकिया पिनेया रूप जक खः धका नारा बिल। अथेसां रोमान्टिक कविपिंसं नं डबेले छन्दे चिना कविता च्वया तल। धाथें बांलाक बिचा यासा छन्दे चिनातयेवं तुं कविता जुइ मखु। अंग्रेजी कवि अलिग्जा-ण्डर पोपं निबन्ध धाये लोगु रचना नं खूब बांलागु छन्दे चिना थकल, तर पोपसिकं भनिचा लिपायाह्म एमिली ब्रोन्टेया गद्ये च्वया तःगु उपन्यासयात कविता धाये लो।

नेपाल भाषाया छह्म कविं छन्दे चिना तःगु निगू स्वंगू पद्यया अंश थन भीसं स्वये।

"प्रकृति सदा परिवर्तन ज्वी,
ज्वी धुंकल हिमयुग आदि,
हिलाः हिलाः वनि नियम थ्वया
मदु सुं चालक थुगु भवया"

(कवि चित्तधर 'हृदय' या "सुगत सौरभ" महाकाव्यं उद्धृत)

× × ×

छिलिक अमि चुडि न्याःगु शब्द तरुणतस्यं कुक ताय् कल
लें दनाः गुलि छाःगु सो सो अमि मिखा भयाले ब्वल!
(हृदयजुया सुगत सौरभं)

× × ×

छंत छछाः नक्य मफयाः छः थें
पिलि पिलि ज्वेप्यं स्वः स्वं ला!

घर् घर् सः पिकया अमिसं
या:गु जित गुलि सो हेला।
(हृदयजुया 'सुयाय् व समुन्द्र' कवितां)

थ्व उद्धृत यानागु स्वंगू अंशे भीसं स्पष्ट खं—न्हापांयागुली छन्द दु, ब्वनेबेले छगू लय् दु, तर थन भीत प्रभाव याइगु भीगु कल्पना व नुगःयात मखु, भीगु न्ह्यपुयात खः। थुकियात पद्य धाये छिं, तर कल्पनायात कविता धायेगु जूसा थ्व कविता मखु।

निगूगु अंशे छता कल्पना दु, तसबीर न्ह्योने ब्वये हयेगु। थुकी छन्द नं दु, छुं कल्पना नं जुल। थ्व अंश पद्य नं खः, कविता नं, तर अभ नं थुकिया छन्द व दृष्य–आकृति छधी मजू। कविं ब्वय् हःगु तसबीर छन्द मदुगु भाषां चोसां भीगु न्ह्योने वइ हे तिनि।

दकले लिपायागु अंशे छन्द दु, तस्सकं उच्च कल्पना नं दु। समुद्रं सुपाँय्‌यात धया च्वंगु धका थुकी रोमान्टिक कल्पनाया च्वका थ्यंक वना, आकसे न न्यागु व पलपसा तोगुयात 'ज्वेप्यंगु' व 'हेला यागु' धका कविं कल्पना यात। च्वय् उद्धृत प्यभ्रोया मेगु नं विशेषता दु। कविया भावुकता तस्सकं उत्तेजित व कल्पना तीब्र जुया प्वंका तगु भाव थथे छन्दे चिनातःगु संगीतं जागु भाषां मच्वसे मेगु भाषां चोगु जूसा कविं पाठकया मने कुलेत सोगु आवेग उलि प्रभाव जुइकथं हये हे फइ मखु।

थ्व च्वय् उद्धृत जूगु स्वंगू उदाहरणं भीसं खना छन्दं कविता हइगु मखु, छन्द न्ह्याको बांलाक दःसां कविता जुइ मखु, हानं छन्दं चिना तइबेले गुगुं कविताया प्रभाव हे तच्चो वनी। थ्व खँ व्यावहारिक उदाहरण यक्को बिया प्रयोगात्मक समालोचनाया लँपु ज्वना झुलेन्द्रमान प्रधानजुं थःगु सफू 'काव्यया स्वभाव' या छन्द, ध्वनी, संगीत व लय् धयागु लेखे क्यना दीगु दु। मात्रा व छन्दं कवितायात न्ह्याबलें बांलाकीगु मखु, गबसं ला भन भाव व छन्द ह्वने मफुत धायेव भन स्यनी[2]।

छन्दं काव्यात्मक प्रभाव गुलितक व गुकथं याइ धयागु क्यना

अंग्रेजी साहित्यया समालोचक कलरीजं थुकथं धयादीगु दु—"कविताया हेतुया निम्तिं छन्द धयागु मनापु थें, थः तुं सोसा छतिं ज्या मवोगु यइपु मजूगु, अथेसां अयूलाखे ठीक मात्राय् ल्वाक छ्यायेबेले अयूलायात तस्सकं ह्लाकीगु मनापु थें।"

छन्दे चिना तःगु पद्यया भ्वो ब्वनेबेले छगू विशेष ध्वनि बा सःया भाव भ्वीत बिउ। थ्व ध्वनि-व्यवस्था बांलाक ज्या छ्यले फःसा कविं कविताया अर्थं गुगु भाव बिइत सोगु खः व हे भाव छुं भति सलं नं बिया यंकी। छन्द जक मखु उकिया नापं अनुप्रास व अन्त्यानुप्रास नं छ्यला कवितायात ध्वनीया दृष्टिं संगीतया थला कला थें न्ह्याकेगु पद्य-रचना कवि बैकुण्ठ प्रसाद लाकौलयाके खने दु। पद्य-रचनाया दृष्टिं राणा-विरोधी सङ्घर्षं थना हःगु जागरणं पिकागु न्हूगु युगया नेपाल भाषा कविपिं मध्ये दकले निपुणह्म लाकौलजु हे खः। पश्चिमी साहित्यया पद्ये थें नेपाल भाषाया कविताय् नं छन्दया नापं तुं 'एलिटरेशन्', 'राइम', 'अनोमेटोपैया'[3] आदि टेक्निक् छ्यला पद्ये ध्वनिया प्रभाव हयेगु[4] ज्या लाकौलजुं याना दी।

ध्वनिया विशेष महत्व लिरिक कविताय् दु। कविया नुगले दुने बिलि बिलि जाया च्वंगु भाव प्वंका तइगु जूगुलिं लिरिकया सः व लय् नं म्ये थें जुइमा। "सितला म्ये" कविता जक मखु म्ये नं खः, प्रजाया विलाप प्वंका तःगु थ्व कविता म्येया लय् मदयेक बांलाइगु हे मखु। जुजु रणजीत मल्लं थःगु देश तोता वने माबेलेया नुगःया पीडा प्वंका तःगु "हाय हाय राम गथे मलुमने नेपाल" लय् मदुगु जूसा व करुण रसया प्रभाव लाये हे फइ मफु। थौंया युगया नेपाल भाषा साहित्यया लिरिक कविपिं सिद्धिचरण, हरिकृष्ण, दुर्गालालपिनि कविताय् कविताया शब्दया अर्थं गुगु भाव बिउ उकियात ध्वनि अर्थात सः व लयं नं यक्को बल्लाका बिउ। ख ला छन्दे चिना मतःसा लिरिक हे जुइ मखु धयागु मदु। छन्दया लिधंसा मकासे नं तस्सकं तीव्र भावनाया लिरिक कवि चित्तरञ्जनं च्वया हे दिल। अथे हे सिद्धिचरण, दुर्गालाल व हरिकृष्ण-

पिनि कविताय् छन्द मदुगु जूसां रस मदइगु मखु, तर छन्दं उकियात यक्को बांलाका बिइ।

बरु छता खँ वइ, कविताय् छन्दयात तोता हे छोसां कविताया निर्मित अलग हे भाषा मा ला कि म्वा। अंग्रेजी कवि वर्डस्वर्थ ला थथे धया तःगु दु—"गद्यया भाषा व पद्यया रचनाया भाषाया छुं खास फरक द नं मदु, दये नं फइ मखु[5]।" थुकथं खने दु, वर्डस्वर्थया कविता छन्दं चिना तःगु पद्य जुइ मा धयागु धारणा दु, तर भाषा धासा विशेष रूपयागु मा धका मधा। वर्डस्वर्थया विचारे ला कवितां "घटना व स्थिति साधारण मनूया जीवनं लययां कया उकियात मनूतय्सं धार्थे हे खँ ल्हाइगु भाषा कया उजोगु भाषां वर्णन यायेगु, थुकथं थ्व जोगु कल्पनां छिना बिइगु कि साधारण बस्तु हे असाधारण रूपे खने दइ[6]। बरु सामान्य मनुखं ल्हाइगु भाषा जूसां तस्सकं उत्तेजित अवस्थाय् नुवाइगु भाषा जुइमा।" वर्डस्वर्थ धाकथं कविताया भाषा सरल जुइमा, सामान्य मनुखं नं थूगु। तर थ्व भाषा सम्बन्धे वर्डस्वर्थया विचार जुल, थ्व छगू सुझाव खः, सुझाव दुकुलु नं जू, तर थ्वजोगु भाषा मजूसा कविता हे मखु धाये मजिउ। जनतां मथूगु थाकुगु भाषाया कविताया प्रभाव कम जुइ, थ्व ला खः, तर उकियात कविता हे मखु धाये मजिउ। सामान्य जनतां थूगु सरल भाषाय् कविता च्वये छिं, तर कविता भाषा गद्यया भाषा नाप पाइ हे मखु धायेगु उचित मजू। गद्ये न्ह्यागु याना नं विचार व्यक्त जुइगु भाषा जुइ, अर्थ स्पष्ट जुइगु भाषा व शैली गद्ययात मुख्य मा। कविताय् छुं छता उच्च भाव सञ्चार यायेत स्वइगु जूगुलिं व कवि नं छुं उत्तेजित मनस्थितिइ लाना च्वंबेले याइगु भाव-सञ्चार जूगुलिं कविताया भाषा सामान्य भाषासिकं पाइ।

छम्ह मनूया हे खँ ल्हाइगु भाषा न्ह्याबेलें छता जुइ मखु। छुं छता उद्बोधकं मन कुला बिइबेले छम्ह सामान्य मनुखं हे ल्हाइगु भाषाय् अलंकार दइ। भचा उत्तेजित जुया च्वनीबेलें खँ ल्हाइगु ध्वनिइ व वाक्ये शब्दया क्रम पाइ धासा भावुक अवस्थाय् कविं विशेष व्यवस्थित रूपं

अर्थात छन्द व अलङ्कार तया कविता च्वङ्गु स्वाभाविक जू।

थुकथं भी छगू निस्कर्षे वये। कविताया भावयात छन्दं कातुका बिउ। "छन्दया कविता नाप छुं सम्बन्ध हे मदु" धाये फइ मखु, तर हाकनं "छन्द मदुगु अथवा पद्य चिना मतःगु रचना कविता हे मखु धायेगु नं ठीक मजू। छन्द कविता मखु, कविताया तिसा जक। भाव मदुगु कविताय् न्ह्याक्व बांलाक छन्द चिना बिउसां तिसां जक मनू बांलाके मफु थें हे जुइ। कवितायात लोगु छन्द जूसा व छन्द व अलङ्कारं कविताया भाव प्रवाहयात बाधा मजुइक स्वाभाविक कथं छन्द पिज्वया वोसा उकिं कवितायात यक्व बाँलाकी।

1 जुजु भर्तृहरिं धयातःगु दु—

"साहित्य-संगीत–कलाविहीनः
साक्षात् पशु पुच्छविषाणहीनः।

(साहित्य संगीत कला छुं हे मदुह्म मनू धाथेंयाह्म हे पशु खः, न्हिप्यं व न्यकू मदुह्म)। थुकथं भर्तृहरिं साहित्य, संगीत व कलायात छगू हे तगिंने तया तल।

तर सुं सुं मनूतसें थ्व हे श्लोक क्यना भर्तृहरिं साहित्य, संगीत व कला स्वता नां कागुया मतलब स्वता अलग अलग चीज खः, एरिस्टोटलं धाथें "साहित्य नं कलाया अङ्ग खः" धयागु विचार भर्तृहरिया मखु धका धाइ। तर स्वता शब्द ख्वोलाक थन च्वया तःगु स्वताया भेद क्यनेत मखु, स्वताया समानता क्यनेत खः।

2 "मात्रा धैगु वा छन्द धैगु कवितां प्राप्त यायेत स्वइगु प्रभावयान इयेत तेवा बीगु छगू तत्व जक ख। अले कविताय् कविं ह्माइपुक मात्रा विभाजन याना तल कि कविताया केन्द्रीय आत्मायात स्पष्ट जुइक एकीकरण मयागु धैगु सीदवइ।"

—झूलेन्द्रमान प्रधान (काव्यया स्वभाव)

3 'एलिटरेशन' जर्मन साहित्यया पद्य अपो छ्यलेगु चलन दु। छम्होले व हे

छता व्यञ्जन आवाज निको स्वको लिसा लिसा कायेगुयात 'एलिटरेशन' धाइ। संस्कृत भाषाया अनुप्रास थें हे थ्व खः, बरु शब्द न्ह्योनेया आवाज थ्व जुल।

"खुह्म खुँ वया खुकुरी खुया यंकल" धायेबेले छम्होले 'खु' आवाज लिसा लिसा काल, थ्व एलिटरेशन जुल। बरु पद्ये थ्वजोगु एलिटरेशन्‌नाप छन्द नं दइ तिनि।

'राइम' धयागु संस्कृतया अन्त्यानुप्रास थें छम्हो व मेगु म्होया दकले लिपाया छगू आवाज व हे जुइगु। (छगू सःया छगः आखः जुइगु म्हीगु भाषाय्‌ ला दकले लिपाया आखः व हे जुइगु।)

"अनोमेटोपैया" धयागु अलंकार इटालीया कविताय्‌ यक्को छ्यला तः। शब्दया अर्थ छु भाव क्यनेत संगु खः व हे भाव शब्दया सलं नं क्यनेत स्वयेगुयात थथे धाइ। "झिम्झांमिम्झां", "नुगः खुलुलु मिं",—'घननन न्या' आदि शब्दत थुकिया उदाहरण खः

4 तर थथे शब्द व ध्वनिया प्रभावे अपो जोड बिइबेले कविताय्‌ थाकुगु भाषा लाये यो अले स्वये हे पोत्या मा इनेत कुतः यानातःगु थें च्वंक हे कविताया प्रवाह साला जक इयात.गु थें जु वने यो, थः तुं सललल न्ह्यागु थें च्वनी मखु।

5 व 6 वर्डसूवर्थ —"लिरीकल बायलाड्स्" कवितो संग्रहया भूमिका

नां काये बहपिं समालोचकाप (१)

न्हूगु युग ह:गु छुं मत

प्राचीन कालया एरिस्टोटल व मेपिं ग्रीक समालोचकपिं व अले लाटिन समालोचकपिं धुंका दोछिदँ तक हे नां काये बहपिं सुं समालोचक पिहाँ मवो। संस्कृत पाखे छह्म निह्म पिहाँ वोपिं नं पुलांपिं समालोचकपिनि व्याख्या याइपिं जक, हाकनं संस्कृत समालोचकपिनि प्रभाव भारतया उतरी इलाकाय् जक, विश्व साहित्ये छुं प्रभाव मला। थुकथं स्वंगूगु निसें भिंस्वंगूगु शताब्दी तकया दोछिदँयात समालोचना साहित्ये अनिकाल धासां जिउ। थुगु युगे छुं न्हूगु साहित्य सिद्धान्त पिहाँ मवो। अनं लिपा भिंस्वंगूगु शताब्दीइ युरोपे हाकनं छको समालोचना साहित्ये जागरण वल। थुगु हे इले अंग्रेजी साहित्ये नं दकले न्हापायागु समालोचनात्मक रचना "भुलूखा व बुलबुल" धयागु कविता पिहाँ वल। इटालि ला दांते थेंजोह्म महान कवियात जन्म बिल। विश्व प्रसिद्ध महाकाव्य 'डिवाइन कमेडी' यात लाटिन भाषां मच्वसे जनतां ल्हाइगु इटालियन भाषां च्वया, सामान्य खँल्हा-बल्हाया भाषायात काव्यया माध्यम याये जिउ धका क्यना बिल। दांतेया विचारकथं काव्ययात विषय नं उच्च मा, अले उकियात लोगु नं भाषा। तःधंगु विषय देश, द्यो व मिसायात भक्ति प्रेम यायेगु खः धका दांतेया विचार, थ्वजोगुयात लोगु माध्यमया निर्मित भाषा, अन्क शब्द तक नं स्वया माला छूयलेमा धयागु दांतेया विचार।

थुगु हे युगे बोक्कासियो व सेन्ट् अगस्टिन्पिनि समालोचनात्मक

लेख पिहाँ वल। तर थ्व मध्य युग समालोचनाया युग हे मखु, साहित्ये सिर्जनाया युग। धार्थे हे समालोचनाया न्हूगु युग ला भिंखुगूगु शताब्दी सिधइथे च्वंका तिनि वल। भिंखुगूगु शताब्दीइ थाय् थासे फाट-फुट छगू निगू समालोचनाया कृति पिहाँ वो। थथ्यं च्वयागु त्रासदिया समर्थने च्वया तःगु जिराल्डि सिन्थियोया लेख (१५४१) मेथ्य लेखकया महाकाव्य समर्थने सिन्थियोया हे लेख (१५४६), मज्जोनिया निगू लेख (१५७२ व १५८७), सर जोन ह्यारिङ्गटनं चोगु भूमिका (१५९१), तास्सोया 'डिस्कोर्सि' (११९४) पिहाँ वोगु खः। अथेसां सन् १५९५ स[1] सर फिलिप सिड्नीया 'कविताया पक्ष कया' (डिफेन्स् अफ पोएजी) धयागु लेख पिहाँ वसांनिसें मदिक्क थौंतकं समालोचनाया प्रवाह न्ह्याना च्वंगु हे दु। प्यूरिटन धर्मया प्रभावं याना कविताया समाजे इज्जत मदया च्वंगु इले सिडनीं कविताया पक्षे छगू क्वातुगु वकालत याना च्वया तःगु लेख थ्व खः। काव्यया विश्लेषण व विवेचना थुकी मदु, तर कविताया समर्थने तस्सकं क्वातुगु तर्क व जोश व उत्साहं जागु बहस थुकी दु। व्यावहारिक उदाहरण कया सिड्नीं थ्व क्यना तःगु दु कि विज्ञान, इतिहास व नीतिसिकं नं बांलागु कविता खः, कवितां न्ह्याइपुक सत्ययात क्यना बिइ फु। सिड्नीया विचारे कवितां शिक्षा व आनन्द नितां बिइ। "कविता अनुकरणया कला खः, एरिस्टो-टलं मिमेसिस धागु, थ्व कारणं, थुकिया मतलब प्रनितिधित्व यायेगु, नक्कल यायेगु, न्हूगु दयेका क्यनेगु, धार्थे ला नुवा-किपा दयेकेगु अले थुकिया उद्देश्य स्यनेगु व आनन्द बिइगु।" अले हानं सिड्नीं थथे नं धया थकूगु दु—"कविं दयेकीगु कल्पनाया संसार धार्थेया संसारसिकं भिं।" थुकिया कारण अनुकरण जूगुलिं जक मखु, बरु "धार्थेया जीवन कथ्यंगु जुया च्वनी, तर काव्यं दयेकूगु संसार थ्वसिकं भिं।[2]" थुकथं सिड्नीं 'अनुकरण (मिमेसिस)' शब्द न्ह्यथना तःसां लेख ब्वना स्वयेबेले वया विचारकथं काव्यं दयेकीगु संसार धार्थेयागु संसारया अनुकरण मखु, थ्व ला धार्थेया संसारसिकं पागु आदर्श जगत खः। सिड्नीं

क्यनेत संगु थथे—कविता आदर्श व विचार तत्व रूपे पिदनीगु, कविता सत्यया अनुकरण याइ, प्लेटों धयातःथें "प्रकृतिया अनुकरण" याइगु मखु। कविता सिड्नीया विचारकथं नैतिकता प्रचार याइगुलिं जक हे महत्वपूर्ण।

सिड्नी धुंका मेह्म नां कायेबःह्म समालोचक भिंच्यागूगु शताब्दीया जोन् ड्राइडन खः। अंग्रेजी कवि व समालोचक ड्राइडनं विभिन्न लेखकपिनि कृतिया नं आलोचनायात, उकी कविता छु, उकिया महत्व छु धयागु मौलिक खँय् थःगु विचार बिउगु दु। ड्राइडनं नं काव्ययात मिमेसिस धा, तर थया विचार प्लाटो, एरिस्टोटल व ड्राइडननाप पा। ड्राइडनया विचारकथं कवि जीवन गथे खन अथे हे क्यने मा। थुकथं विश्व समालोचनाया इतिहासे दकले न्हापां ड्राइडेनं हे थथे धाये फत कि कवि थःगु राष्ट्र व युगया आकांक्षाया अभिव्यक्ति याइ। अले ह्मनं काव्यया उद्देश्य बारे ड्राइडनं थथे धाल "आनन्द हे छगू जक उद्देश्य मखुसां काव्यया दकले मुख्य साध्य थ्व खः। शिक्षा बिइगु नं उद्देश्य थुकी दु, तर गौण रूपे जक।" ह्मनं आनन्दया नामं न्ह्योनेलागु बांमलागु आनन्द मखु, मनोरंजन जक नं मखु, आत्मायात हे थीगु, भावयात थनीगु जुइमा धयागु ड्राइडेनया विचार।

थथे छह्म 'क्लासिकल'[3] समालोचक जूसां ड्राइडनं खालि परम्परा लिउ लिउ जक मवं, परम्पराया महत्व माने याना नं ह्मकनं न्ह्यू न्ह्यूगु खँ लुइकेगु नं सो। कल्पनाया महत्व ड्राइडनं बांलाक चा। कल्पना धयागु कवि किपा दयेकीगु शक्ति खः, कवि छुं पिनेया नियमं थःत चिका सृष्टि याइगु मखु, दुनेया शक्ति याइगु खः धयागु ड्राइडनया विचार दु। परम्पराया सिखलं चिका च्वनेगुया विरोधे रोमान्टिक समालोचकपिसं विद्रोह याये धुंका वोगु कल्पनावादी सिद्धान्तया छुं रूप ड्राइडनयाके हे खने दु।

ड्राइडन् धुंका नं विश्वया समालोचना साहित्यया नेतृत्व भिंच्यागूगु शताब्दीया न्हापांया बासःदँ तक बिलायतया ल्हाती लाना

च्वन। अंग्रेजी साहित्ये आपालं समालोचकपिं पिहाँ वल – पोप, डाक्-टर जोन्सन, एडिसन, बर्क् आदि। अलिग्जाण्डर पोप्या ' समालोचना सम्बन्धी निबन्ध'' नांया पद्ये चिना तःगु निबन्ध व सामुएल् जोन्सन्या आपालं समालोचना-सम्बन्धी कृति समालोचना-साहित्ये हे हाकनं छको क्लासिकल युग हया बिल। पोपया "समालोचना-सम्बन्धी निबन्ध'' होरेस्या 'आर्स् प्वेटिका' थें याना च्वया तःगु। न्हापा न्ह्याह्मसिनं नं ''काव्यसम्बन्धी निबन्ध" धका धाइगुली पोपं "समा-लोचना-सम्बन्धी निबन्ध'' धका नां छुना परम्परा ला तोतल। काव्यया रूप, मूल्य आदि, साहित्य छु व छाय् धयागु खँ थुकी च्वया तःगु मदु, पोपं ला थुकी न्हापां समालोचना छु? समालोचकया ज्या छु? प्राचीन समालोचकपिनि उदाहरण आदि खँ विवेचना याना, अनंलि समालो-चना निष्पक्ष जुइ थाकुइगु कारण – घमण्ड, गूटबन्दी, ढोङ्ग, फेशन, काव्यया सार मस्वसे पिनें पिनें स्वयेगु बानी आदिया विवेचना, अले दकले लिपा विश्वया तत धंपिं समालोचकपिनि मत छु धका कना तल।

पोपया विचारकथं प्रकृति प्लाटों धागु थें जोगु विश्वव्यापी व्यवस्था खः। पोपं धागु दु – "न्हापा प्रकृति बांलाक स्व, अले उकिया कसौं थः निस्कर्ष पिका। प्रकृति मद्वंकीह्म, दैवी ज्योति दुह्म, स्थिर सर्व-व्यापी जः ख।" हानं मनूया सभ्य जुइगु कुतले प्रकृतिं बः बिउ धयागु पोपया विचार। मेगु खँ पुलां पुलांपिं ततःधंपिं लेखकपिसं तया थकूगु नमुना प्रकृतीनाप हे छपा धयागु वया विचार दु, "पुलां पुलांगु नियम दयेका तःगु मखु, लुइका तःगु, उकियात हे प्रकृति धाये लो।" काव्यया भाषा पोपया विचारकथं, झीगु ईया सजीव भाषा जुइमा, अले छह्म कवि बा कलाकारं अध्ययन याये मागु विषय मनू खः।

एरिस्टोटलं कवितां "सामान्य सत्य'' यात क्यनेगु सनी धका धयातःगु व अले ड्राइडनं कवितां मनूया स्वभाव बा प्रकृतियात रूप बिया क्यनी धका धागुयात पोप व जोन्सनं अर्थ छ्याना धया बिल – कवितां मनूया सामान्य स्वभावया अनुकरण याइ। थुकथं पोप व

जोन्सनं धाकथं अनुकरण धयागु हे सामान्य प्रकृति क्यनेत सनेगु, विशिष्ट प्रकृति मखु। थथे धायेबेले मनूया स्वभाव हिली मखु, मनूया स्वभावया धाथेंया रूप शाश्वत जुइ; देश, ई व समाज पाना वनीबेले मनूया स्वभाव भति भति हिलावंसां आधार हिली मखु धायेगु जुल। अथे मखुसा समाज हिल धायेव साहित्यया मूल्य हिलीगु जुल, अले छगू युगया साहित्य मेगु युगयात छुं मू दइ मखुत। पोपं छुं भति लँ लाना बिउगु व जोन्सनं बांलाक विकसित यागु क्लासिकल सिद्धान्तकथं कविता व कलां उजोगु मानव-स्वभाव जक क्यने माल गुगु फुक्क समाज व युगया नं मंका खः। थुकिं कविताया छगू अङ्ग जक ज्वना बिल, अथेसां डा जोन्सनं शेक्सपियरया कृति व मेमेगु कृतिया गुगु समालोचना यात व तस्सकं सफल जूगु खः। समालोचना यायेगु न्याय् व्यक्तिगत 'यो मयो' यात आधार मयासें प्रकृतिया नियम अर्थात विवेकयात कसी यायेमा धका डा. जोन्सनं छगू नियम स्वना थकल। साहित्यिक मूल्यांकन यायेबेले कृतिया शाश्वत (अर्थात न्ह्याबलें न्ह्याथासं लागू जुइगु) महत्वयात मतिइ तयेमा, कृति फुक्कं पूवंक स्वया निर्णय बिइमा, इतिहास व समय नं मतिइ तया जक निर्णय बिइमा धयागु समालोचनाया नियम बिया जोन्सनं समालोचनाय् जुइगु पक्षपातया विरोध यात। थःगु हे युगयापिं व थःगु सिद्धान्त कया च्वंपिं लेखकपिनि कृतिया समालोचना याइबेले जोन्सन गाक्कं निष्पक्ष जू।

बरु डा. जोन्सन थह्यं दयेकागु नियमे गुलि कट्टर जुल, उकिं याना एकदम हे मखुगु गलत धारणाय् नं ला वंगु दु। बाखं-साहित्य विषय जोन्सनं धया तल—बाखं गुलि जीवन थें हे जुल, उलि बांलाइ। "न्ह्यागु बाखंया महत्व नं सत्य जुइगुली खः। बाखं छह्म व्यक्तिया बा सामान्य मानव-प्रकृतिया तसबीर खः, बाखं भूठा जूसा छुकिया नं तसबीर मखु।" जोन्सनं कवितायात खालि सत्य जू ला कि मजू धका व गुलि तक शिक्षा बिइ फु ला कि मफु धयागु मिखां जक स्वत। कविताया कल्पना आदि काव्यात्मक पक्षयात जोन्सनं वास्ता मतःगु थें खने

दु। जोन्सनं साहित्यया महत्वया छगू पक्षे जक ध्यान बिल। डा. जोन्सनया मतकथं कवितां मानव-स्वाभावया अनुकरणया नापनापं शिक्षा नं बिइ, नैतिक शिक्षा।

भिंच्यागूगु शताब्दीया न्हापांया बासःदँ वने धुनेव विश्वया समालोचना साहित्यया नेतृत्व बिलायतं जर्मनीइ न्ह्यात। थ्व शताब्दीया लिपाया बासःदँय् जर्मनीइ लेस्सिङ्ग, गेटे, स्चिल्लर, हर्दर स्क्लेगेल व हेगेल थेंजोपिं तत धंपिं समालोचक-दार्शनिकत पिहाँ वल।

लेस्सिङ्गया 'लाओकून्' धयागु सफुली मुख्य निता न्ह्यथने बहगु खँ दु, छता विभिन्न कलाया जोलागु व रूप; मेगु शब्द-चित्रण अर्थात वर्णन व कविताया भेद। एरिस्टोटलं कवितानिसें कया फुक्क साहित्य-यात कलाया अङ्ग धका कया तःगु खः, लिपा नं कलाया विभिन्न रूप गुलि पा धका स्पष्ट व्याख्या मजूनिगुली लेस्सिङ्गं कविता व मेगु कलाया भेद बांलाक व्याख्या याना कना बिल कविता चिनेगु, किपा च्वयेगु व किपा किइगु कला पा, फुक्कसिनं धाथेंया बस्तुया चित्रण याइगु जूसां याइगु लँ पा। कविताया माध्यम शब्द खः, मेगु कलाया मेगु हे। थ्व फुक्क कलां थःथः ढङ्ग छ्यला स्वइपिं न्यनीपिंत गुकथं अपो प्रभाव लाइ धका कुतः याइ। लेस्सिङ्गया थ्व धापुलिं बांलाक हे सिइ दु न्ह्यागु कलाया नं जनताय् प्रभाव लाकेगु खँ तस्सकं महत्वपूर्ण। मेगु खँ लेस्सिङ्ग-या विचारकथं शब्दं वर्णन याना किपा ब्वयेगु हे कविता मखु। थुकथं कविता (साहित्य) व शब्द-चित्रण (वर्णन) यक्को पा धका क्यना कविता व चित्रकला छगू हे भापा शब्दं वर्णन जक याइगु प्रवृतिया विरोध लेस्सिङ्गं यात।

प्रसिद्ध जर्मन कवि गेटे कविया रूपे ला विश्व प्रसिद्ध। गेटे छह्म समालोचक नं खः। समालोचनाया छगू छुं सफू हे ला गेटें च्वया तःगु मदु, अथेसां निबन्ध, खँल्हा-बल्हा व भाषण आदिइ समालोचना-सम्बन्धी खँ गेटें धयातःगु तस्सकं महत्वपूर्ण। क्लासिकल व रोमान्टिक काव्यया फरक कना गेटें धयातःगु दु—"जिं ला क्लासिकयात स्वस्थ (म्हं

फुगु) व रोमान्टिकयात ल्वय् धाये। थौंकन्हेया आपा रचना रोमान्टिक जूगु न्हूगु जुया जक मखु, म्हंमफुगु व ल्वचं कःगु कृतित जुया खः। प्राचीन कृति क्लासिक जुया वंगु नं पुलांगु जुया मखु ज्यान दुगु, आनन्द बिइ फुगु व स्वस्थ जूगुलिं खः।" गेटें रोमान्टिक प्रवाहयात जक विरोध यागु खः, न्हूगुया विरोध याइम्ह परम्परावादी व मखु।

न्हूगु थौंकन्हेया रचना नं भिंभिंगु गुण दःसा उकियात क्लासिक धाये मा धयागु विचार गेटेया। म्हीगु शरीरया छुं अङ्गं ज्या मयात धासा जक ल्वय् जुइगु मखु, छगू अङ्गं नियन्त्रण मद्येक, नियमं पाक्क लालाथे ज्या यासा नं शरीरे ल्वय् जुइ, अथे हे रोमान्टिक धयागु हे नियन्त्रणं पिहाँ वंक कल्पनां ज्या याइगु जूगुलिं 'रोमान्टिक' धयागु छगू दृष्टिं ला ल्वय् हे खः। व्यक्तित्व हे कविता व कलाया सर्वस्व खः धयागु विचार गेटेया। गेटेया कथं तस्सकं बुद्धि च्वन्ह्यापिं, भावना नं च्वश्यंपिसं हे तःधंगु कलाकृति व काव्यकृति पिकाये फइ, अले उजोगु कृति थुइकेत समालोचकया नं बुद्धि व भावना च्वन्ह्यायेमा। कविताया विषय छु जुइफु धयागु खँय् गेटेया विचारकथं थपायधंगु संसार व थुलि तःता प्रकार दुगु जीवन जूगुलिं "कवितायात अवसर मदइगु खँ हे मदु। अथेसां कविता चिनेत प्रेरणा व सामग्री नितां यथार्थं हे ल्यया कायेमा।" थुकथं रोमान्टिक लेखकपिंत "वास्तविकता तोते मते" धयागु व क्लासिकल विचारयापिंत "न्हूगुयात नं हेपे याये मते" धका निखलःसितं सल्लाह गेटें बिउगु खने दु। काव्यया उद्देश्य शिक्षा बिइगु जुइमा, तर तप्यंक प्रचार मखु कि ब्वनीपिंसं थःम्हं माला लुइके माकथंया जुइमा धयागु विचार गेटेया। धार्थेयाम्ह कवियाके जीवने सहानुभूति व विश्वास तयेगु भावना मद्येक मगा धयागु विचार नं गेटेया दु।

गेटे धुंका भिंगुगूगु शताब्दी वल, थ्व युग ला विश्वया साहित्यया (पश्चिमी साहित्यया निं) इतिहासे दकले उन्नतिया युग। साहित्य व कलाया सिर्जना व समालोचनाया विकास निताय् नं थ्व युग तस्सकं च्वन्ह्यात। भिंगुगूगु शताब्दीं पिकापिं नां काये बहपिं समालोचकपिनि

विचार मेगु अध्याये छुं भति परिचय बिइत स्वये ।

1 थ्व सफू प्रकाशित जूगु सन १५९५ खः, तर उबेले थुकिया लेखक सिड्नी सीधुंकूगु खः। सिड्नीया थ्व सफू झिंखुगूगु शताब्दीया दकले तःधंगु समालोचना कृति खः, थनंनिसें समालोचनाय् मदिक्क प्रवाह न्ह्यात । थुकथं समालोचनाय् न्हूगु युगया शुरु सिड्नीं यात धाये फु ।

2 सिड्नी—डिफेन्स् अफ पोएजी

3 अंग्रेजी साहित्ये व समालोचनाय् क्लासिकल युगया नी स्वंह्म ड्राइडेन खः, झिंच्यागूगु शताब्दीया पोप व जोन्सनपिनि समालोचना सिद्धान्तया आपालं आधार ड्राइडनयागु हे ।

नां काये बहपिं समालोचकपिं (२)

भिंगु गूगु शताब्दीया महान उपलब्धि

वंगु अध्याये हे धाये धुन विश्वया साहित्यया इतिहासे भिंगु गूगु शताब्दी दकले उन्नतिया युग खः, साहित्य व कलाया सिर्जना व समालोचनाया विकास निताय् नं तस्सकं च्वन्ह्यागु ई। रोमान्टिक सिद्धान्त व यथार्थवादी प्रवाह निगुलिं च्वका थ्यंक थ्व युगे थहाँ वन। थ्व शताब्दीं फ्रान्सया बाल्जाक, ह्युगो, ड्युमा, जोला, मोपास्सां व अनातोले फ्रांस् थेंजोपिं उपन्यासकार, कहानीकारपिं, बाउदेलायरे थेंजोह्म कवि पिकाल; मार्क्स्, हिगेल व नित्से थेंजोपिं दार्शनिकपिं बुइकल। थ्व शताब्दीइ जर्मनं जन्म बिउह्म कार्ल मार्क्सया दर्शनं राजनीति व अर्थनीतिया क्षेत्रे जक मखु, साहित्य व कलाया सिर्जना व समालोचना जक नं मखु, मनुखं बिचा याइगु फुक्क क्षेत्रे विश्वया दृष्टिकोण हे हिला बिल। रूसे नं थ्व शताब्दीइ ततःधंपिं लेखक, समालोचक व विचारकपिं पिहाँ वल, अमिसं याना रूसी साहित्य व समालोचनाया विश्व–साहित्ये तःधंगु स्थान दत। पुश्किन्, तुर्गनेव, तल्स्ताय्, दोस्तोएब्स्की व चेखोव थेंजोपिं लेखक व वेलेन्स्की व चर्निशेव्स्की थेंजोपिं समालोचकपिं थ्व हे शताब्दीइ रूसं पिकाल। विश्वया नाटक साहित्ये हे न्हूगु युग हःह्म नर्वेया इब्सन् नं थ्व हे भिंगु गूगु शताब्दीं पिकागु खः। अंग्रेजी साहित्ये ला थ्व शताब्दी दकले प्रगतिया युग हे जुल। वर्डस्वर्थ, कलरीज्, साउथे, शेली, बाइरन् कीट्स्, टेनिसन, ब्राउनिङ्ग थेंजोपिं कवि; स्कट, डिकेन्स्, थाकरे, जर्ज् इलिएट,

ट्रोलोप्, मेरेडिथ्, बट्लर व हार्डी थेंजोपि उपन्यासकार व कलरीज्, म्याथ्यु आर्नल्ड्, रस्किन, पेटर, मौरिस् थेंजोपिं समालोचकपिं नं थ्व हे शताब्दीइ पिहाँ वोगु खः ।

कलरीज्, वर्डस्वर्थ् व शेलीपिनि समालोचना सम्बन्धी धारणा च्वयाः हे विवेचना जुइ धुंकल, रस्किन् व पेटरया विचार नं छुं भति म्हीसं स्वये हे धुन। आ थ्व अध्याये भिंगुंगूगु शताब्दीया मेपिं नां काये बहपिं समालोचकपिनि विचार छुं भति उल्लेख याये।

भिंगुंगूगु शताब्दीइ निगू स्वंगू प्रवाह न्ह्यात, गाक्क विकास नं जुल धका न्ह्यापा हे धाये धुन। समालोचना साहित्ये धाथें हे शुद्ध यथार्थवाद ला नीगूगु शताब्दीइ तिनि कातुक हा कागु खः, अथेसां यथार्थवादी समालोचनाया मूल तत्व दकले न्ह्यापां नी स्वनेगु ज्या याह्म रूसया वेलिन्स्की खः। समालोचनायात हे गतिशील अर्थात न्ह्यान्ह्यां पापां वनीगु सौन्दर्यशास्त्र धका व्याख्या याना वेलिन्स्कीं समालोचना धयागु युग व समाज ल्वयेक जुइ मागु खँ क्यना बिल, काव्य धयागु वास्तविक व सत्य विचारया कला खः धका यथार्थवादया आधार तया बिल। छुं कलाकृति गुलि ग्यं धका स्वयेबले गन तक वास्तविकताया चित्रण यात धका स्वयेगु हे कसी जुइमा, बरु चित्रण बांलाये मा। नत्र खालि बांलाक्क न्ह्याइपुक्क व अम्फ म्हीत प्रभाव जुइकथं हे क्यंसां वास्तविक मखुगुयात नं कला धायेगु जूसा जादु व चटकयात नं काव्य थें हे धाये मा्ली। अथे जूगुलिं मनोरञ्जन जक हे कलाया उद्देश्य मखु। अले "कलात्मकता" या स्रोत हे जीवन खः धका वेलिन्स्कीं धाल। ख ला काव्यं जीवनया धाथें जूगु हे खँ काइगु मखु, खालि जीवनया जुइ फइखु खँ दयेका क्यनीगु खः धका वेलिस्सीं सिउ, अथे जूगुलिं "वास्तविकताय् द हे मदुगु बस्तुइ काव्य-तत्व दइ हे मखु।" कवि व वैज्ञानिकया विषय-वस्तु छगू हे, बरु वैज्ञानिकं छुं खँ तर्कं याना सिद्ध याना क्यनी, कवि कलाकारं ब्वया क्यनी। अथे जूगुलिं साधारणा जनतां वैज्ञानिकयातसिकं कवियात थुइका काये फइ। वेलिन्स्कीया विचारकथं शुद्ध'

कला वा 'निरपेक्ष' कला धयागु बस्तु द हे मदु।

वेलिन्स्कीया थ्व विचारयात मेह्म रूसी समालोचक चर्निशेब्स्कीं न्ह्यज्याकल। हीगेल व वया विचार काइपिनि विरोध यासे चर्निशेब्स्कीं सौन्दर्य (बांला) सम्बन्धे थःगु हे सिद्धान्त दयेकल। वास्तविकतां पिने च्वंगु छुं आदर्श "भावया जगत" दुने सौन्दर्य मालेगु सितिकं वनीगु ज्या खः। मनुखं दकले प्रेम याइगु व महत्व ताइगु बस्तु जीवन खः धका चर्निशेब्स्कीं धाल—"जीवन हे सौन्दर्य खः।" कलां "ह्याकनं सृष्टि याइगु उजोगु फुक्क बस्तु खः, गुगु मनुखं थःगु धार्थेया जीवने चिउता तइगु बस्तु खः।" थुकथं एरिस्टोटलं 'मिमेसिस' धागु थासे चर्निशेब्स्कीं "ह्याकनं सृष्टि याइगु" धका धाल। सौन्दर्यवादीतय् विरोधे चर्निशेब्स्कीं थ्व क्यना थकल कि बांलागुलिं जक थःगु मन सायेका चित्रण याइगु कवि कलाकारया ज्या मखु। कविं "छुं बांलागु ख्वाया किपा" दयेकीगु मखु, "छुं ख्वाया बांलागु किपा" दयेकीगु ख अले बांलाक चित्रण यायेगु धयागु हे छुं छता विचार पूवंक हे कने क्यने फइगु खः। चर्निशेब्स्कीया विचारकथं 'बांला' धयागु मालीगु ललित कलां व मेगु कलां जक मखु, मनुखं याइगु न्ह्यागु ज्याय् व कुतले नं बांलाकेगु कुतः याइ। अथे जूगुलिं कला बांलाके ला मा हे माल, नापं तुं स्वये मागु बस्तु कलाया विषय-बस्तु खः। चर्निशेब्स्कीया यथार्थवादया मतलब कवि कलाकारं अभि-व्यक्तिया निंतिं लयइगु विषय-बस्तु यथार्थवादी जुइगु खः।

थुकथं वेलिन्स्की व चर्निशेब्स्की निह्म रूसी समालोचकपिंसं यथार्थवादी विचार प्रचार यागु खः, तर रूसं पिनेया साहित्य जगतं उबेले अमि विचार ब्वने मखं। रूसे दुने धासा तत धंपिं लेखक फुक्कसिकें अमि प्रभाव लात। थ्व निह्म रूसी समालोचक रूसे पिहाँ वोबेले विश्वया मेमेगु थासे नं थ्व जोगु हे तालया विचार दुपिं समालोचकपिं वोगु खः, तर सुं हे नं वेलिन्स्की व चर्निशेब्स्की ति च्वन्ह्यापिं मदु[1]।

थुगु हे इले फ्रान्से पिहाँ वोह्म समालोचक तायने (Taine) या विचार नं बिचा याये बह जू। तायनेया विचारकथं छह्म समालोचकं

वैज्ञानिकया थेंजोगु तटस्थता कायेमा। सु छह्म लेखक वा कलाकार वा वया कृतियात भिं मभिं बांला बांमला धायेगु मखु। थ्व खँय् ला तायनेया विचार 'इण्ड्क्टिव्' समालोचक[2] मोल्टनया थें खने दु। अथेसां तायनें छुं साहित्यिक वा कला–कृतिया विश्लेषण गुकथं यायेमा धागु खः, व मोल्टनया विचार नाप पा। तायनेया विचारकथं छह्म समालोचकं छुं कृतिइ खनेदुगु प्रवृत्ति व प्रवाहया बारे खालि तथ्य जक मुंका व गथे वल, उगुकथं विकास जूगु पिनेया कारण (सामाजिक) छु धका माला क्यना बिइमा, छुं कृति बांला बांमला यो मयो ला पाठक-पिंसं हे कोछिइ। तायनें साहित्यिक कृति व साहित्ययात स्वता बस्तुया आधारे व्याख्या याना तःगु दु। तायनें नां कना तःगु व स्वता खः जाती (रेस् Race), वातावरण (मिले milieu) व ई (मोमेन्ट् moment)। "रेस्" या मतलब छुं छगू राष्ट्र वा जातीया थःगु हिं हे वइगु विशेष प्रवृत्ति व मनस्थिति जुल, "मिले" धयागु उगु जातीया जनताया चाकः-लिया वातावरण, लः फय् (आबहवा), भौगोलिक स्थिति, राजनैतिक व्यवस्था, सामाजिक स्थिति आदि अले 'मोमेन्ट' धयागु उगु इले न्ह्याना च्वंगु प्रवाह – थ्व स्वताया आधारे छुं कृति वा साहित्यया व्याख्या याये फु। तायनें खंकथं व्यक्तिया उलि तःधंगु महत्व मदु, व्यक्ति फुक्क गुगुं छगू राष्ट्रे गुगुं छगू युगया स्वंगू बस्तुगत धारां पिका-इगु खः। व्यक्ति धयाह्म ला छुं जाती वा राष्ट्रया नमूना जक। लेखकयाके थःगु ईया छु प्रभाव लाइ धयागु खँ ला तायनें बांलाक वाला क्यना बिल, तर लेखकं युग हे हिले फइगु खँ धासा तायनें वास्ता मतः। मनूया विचार वा चेतनां अमिगु अस्तित्व निर्धारण याइ, थ्व ला खः, अथे हे विचार धयागु हे समाजया बस्तुगत स्थितिं हइगु नं खः, तर बस्तु वा पदार्थं विचार पिकया बिइ धुंका, अले व विचारं हा कायेधुनेव विचार हे नं बस्तु थें जुइ[3]। अथे हे सामाजिक स्थितिं अर्थात युगं लेखकया जन्म बिइ, तर सु छह्म विचारक वा लेखकया विचारं समाजे हा कायेव व विचारं हे नं युग हिला बिइ फु, थ्व खँ तायनें वास्ता मतः।

तायनेया सिद्धान्त माने मयासां म्हीसं साहित्यया सामाजिक पक्ष बांलाक अध्ययन याये हे मा । विभिन्न क्रिया प्रक्रियाया फुक्क विश्वनाप साहित्यया सम्बन्ध तया अध्ययन याये मा ।

भिंगु'गूगु शताब्दीया बिलायतया छह्म नां काये बह्म समालोचक म्याथ्यु आर्नल्ड् नं खः । "आर्नल्डं थह्मं हे जक समालोचना यागु मखु, वं करपिंत नं आलोचना यायेगु स्यना बिल । वं समालोचनाया सिद्धान्त नियम दयेका बिल, बरु थह्मं हे गबसं गबसं व नियमकथं मया ।[4]" यूरोपे थ्व युगे विज्ञान थहाँ वंगुलिं, विशेष याना डार्विनया 'विकासवादी सिद्धान्त' पिहाँ वोगुलिं धर्मया पुलां पुलांगु मान्यता व विश्वास फुक्क कोदल । धर्म व परम्पराकथं विश्वास व विज्ञानं हया बिउगु सन्देहया ल्वापुइ लाना मनूया चिन्तनया फुक्क क्षेत्रे, अथे हे समालोचना–सम्बन्धी नं पुलांगु मान्यता कोदला वन । विज्ञानं कोथले मफुगु न्हूगु नैतिक मूल्य व विश्वासया निर्मिति छगू स्रोत माला च्वंगु युगे म्याथ्यु आर्नल्डं काव्ययात थ्व स्रोत धाल । अले कवितायात (फुक्क साहित्ययात नं) आर्नल्डं "सारे ला जीवनया आलोचना" धका धाल । साहित्य छु धयागु कोमजिइगु खँय् ब्वांय् मजुसे आर्नल्डं समालोचनाया छु ज्या खः, समालोचकया कर्तव्य छु खः धयागु खँ व्याख्या यात । भिंगु'गूगु शताब्दी भर ला अंग्रेजी साहित्ये आर्नल्ड्या थुलि प्रभाव दु कि वयात एरिस्टोटलयात थें हे हनीगु । आर्नल्ड्या कथं समालोचक निस्वार्थी जुइमा समालोचना धयागु हे "विश्वे सिउगु व खंगु दकले भिंगु खँ सिइका प्रचार याना बिइगु निस्वार्थ व निर्लिप्त कुतः" खः, उकिं समालोचकं छुं छगू रचनाया ऐतिहासिक वा व्यक्तिगत मूल्याङ्कन याये मजिउ, "वास्तविक मूल्याङ्कन" यायेमा । अथे याये फयेकेत समालोचकयाके महान कृतितयूगु ज्ञान दयेमा । थ्व खँय् आर्नल्ड् छह्म 'क्लासिकल' विचारयाह्म समालोचक खः ।

आर्नल्डं थःगु युगे धर्म कोदला वंगु खना चाल धर्म युगलिसे हिलावं वनीगु जुइमा । थुकिया निंति संस्कृति मा, संस्कृति धयागु

'बांलागुयात ययेकेगु' (सौन्दर्य-प्रेम) खः। थ्व हे कारणं आर्नल्डं कवितायात थुलि च्वछाया तःगु खः। कवि धयाह्म ऋषि खः, कविता हे कन्हेया धर्म खः। थौं तक छुं हे धर्मया जग मसंगु मदु, लिपा फ्यासुया मवनीगु मदु, छायू धासां गुगु तथ्यया भरे धर्म दना च्वंगु खः, व तथ्य हे कोदली। तर कवितायात विचार वा भाव दयेव गा। जीवनया व्याख्या यायेत कविताया शरण वनेमा, कविता मदयेक विज्ञानं जक पूवनी मखु धयागु विचार आर्नल्डया। कवि तःधनीगु हे थःगु विचारयात बांलाक कातुक्क जीवने छ्यलेगु, "जीवन गथे छ्यायेगु" धयागुया लिसः बिइत छ्यलेगु शक्ति दुसा। नैतिक भावनाया अःखः वंगु कविता जीवनया अःख गु कविता ख। नैतिक खँयात अपो जोड बिया कला पक्षयात ध्यान मबिइगु प्रवृत्ति आर्नल्ड्या दु।

थ्व खँयू आर्नल्ड्या अःखः हे जुइक व हे देशे मेह्म समालोचक वाल्टर पेटर वल। पेटरं काव्यया कला पक्ष जक, सौन्दर्य जक स्वया मेमेगु खँ तोतल। पेटरया "शैली" धयागु निबन्धे थःगु सिद्धान्त कना तःगु दु। शब्द-हनेगु ज्या, छुं धायेगु शैली व काव्यया रूप विधान, थ्व स्वता हे कलाया शरीर खः, थ्व स्वंगू बांलाक स्वाना ह्नने फत धायेव कलाया आत्मा पिहनी। समालोचकं स्वये मागु वस्तु थ्व हे स्वंगू धका पेटरं धया तःगु दु। लेखकया उद्देश्य वास्तविकताया 'अनुकरण' यायेगु मखु, वास्तविकता खनीबेले वइगु थःगु भावना जक कनेगु ख, अथे जूगुलिं छुं कृति सफल जू मजू स्वयेगु हे भावना गुलि तक बांलाक कने फु धका स्वयेगु खः धयागु विचार पेटरया। थ्व विचार अस्कर वाइल्डं बांलाक विकास याना छगू सिद्धान्तया रूपे कातुक्क प्रचार यात (वाइल्ड्या विचार "सौन्दर्यवाद छपुलु" धयागु अध्याये वने धुंकूगु दु।

थ्व हे भिगुंगूगु शताब्दीया बिलायतं पिकाह्म छह्म आलोचक जोन रस्किनं नं समालोचना साहित्ये तःधंगु देन बिउगु दु। रस्किनं कल्पनाया प्रकार फाया क्यना वर्गीकरण याना बिल। रस्किनया समालोचनाया आधार नैतिकता ख। कविता व कलाया स्रोत हे मनूया

कल्पनाया माध्यम व्यक्त जुइगु चेतना खः। अथे जूगुलिं भिंगु कला अनैतिक जुइ फइ मखु। बांला (सौन्दर्य) धयागु देवं बिउगु बस्तु, ध्वजोगु बरदानया उद्देश्य ला मनूतयूत उपदेश बिया भिंकेगु जुइमा, खालि न्ह्याइपुकेत जक कला छ्यले मज्यिउ। थ.के हे च्वन्ह्याक नैतिकता मदुह्म कवि कलाकारं उच्च कला पिकाये फइ हे मखु। थुकथं भीसं धाये फु पूंजीवाद थहाँ वना च्वंगु समाजे पूंजीवादी "नैतिकता" थहाँ वोगु व कलायात पूंजीवादी मनोरञ्जनया साधन याना यंकूगु कला-विरोधी प्रवाहया विरोधे विद्रोह याना रस्किन पिहाँ वोगु खः।

भिंगुगूगु शताब्दीया "कला कलाया निम्ति" धयागु नारा प्रचार[5] जुया वंगुया रस्किनं थें हे तस्सकं विरोध याह्म रूसया प्रसिद्ध लेखक तल्स्ताय् नं खः। तल्स्ताय् छह्म उपन्यासकारया नामं ला प्रसिद्ध, "कला छु खः ?" धयागु सफुलि याना तल्स्ताय् छह्म समालोचकया रूपे नं नां काये बह जू। थःगु मौलिक रचनाय (उपन्यास, नाटक व कहानी) नं नैतिकताया प्रचार याइह्म तल्स्ताय् खः। तल्स्ताय्या थःगु हे कृति नं वया समालोचना सिद्धान्त नाप पागु खने दु, हानं वया सौन्दर्य सिद्धान्ते नं थाय्थासे द्वन्द दु, अथेसां तल्स्ताय्या कला-सिद्धान्त तस्सकं महत्वपूर्ण जू। कला द्योया रहस्यया अभिव्यक्ति नं मखु, मनूतय् मुंका तःगु शक्ति फुकेगु कासा नं मखु, न्ह्याइपुकेगु साधन नं मखु, कला ला मनूतय् दथुइ एकता हइगु लँपु खः। धाथें हे भिंगु कृति उजोगु खः गुगुलिं मनूतय् कल्याण, प्रगति व जीवनया निम्ति मदयेक मगागु मंका भावनाय् फुक्कसित छधी याना बिइ। "कला कलाया निम्ति" धयागु नारा वोगु हे दांया च्यो मनूत जूगुलिं खः, पूंजीवादी नैतिकतां याना कलयात नं तःमिपिनि न्ह्याइपुकेगु साधन यात, थुकियात तल्स्तायं "वेश्या ज्या" धया तःगु दु। कलाकृति गुलि श्यं धका धायेत विचार-बस्तु जक बा रूप (सौन्दर्य) जक बा निष्ठा (सत्य) जक स्वइपिं समालोचकपिं छगू पक्ष जक स्वइपिं खः, अथे मयासें स्वंगुलिं खँयात कसी याना समालोचकं स्वयेमा। बरु तल्स्ताय्या नैतिकता आदर्शवादी, 'सत्य' व

'अहिंसा' धाइगु । "मनूयात हिंसा मखु प्रेमं छधी याइगु, मनूयात छधी याना उकिं आनन्द हइगु" यात हे तल्स्तायं 'सत्य' व नैतिकता धया तःगु । तल्स्तायूया विचार वैज्ञानिक मजू, आदर्शवादी भावना बयाके दु; अथेसां साहित्य मनूया निंतिं खः, समाज न्ह्यज्याकेत खः, वास्तविकताया सत्य क्यनेमा धयागु मानवतावाद, सत्य व यथार्थवादया प्रवाहया दुने तल्स्ताय् ला । भारतया महात्मा गान्धी व आचार्य विनोवा भावेपिनि साहित्य कला सम्बन्धी धारणा तल्स्तायूनाप आपा हे जो ला ।

1 थौंया यथार्थवादी समालोचकपिनि विचार व दृष्टिकोणे दकले अपो प्रभाव जर्मनीया मार्क्स् व विलायतया एंगेल्स्पिनिगु लागु दु । मार्क्स् व एंगेल्स्पि निह्म ला विश्वया युग हे हिला बिउपिं विचारक खः, तर अपिं निह्मं दार्शनिक खः, राजनैतिक व अर्थनैतिक विचारकपिं खः, सौन्दर्य-सिद्धान्त, कला, साहित्य फुक्क क्षेत्रे अमिसं थःगु विचार कना थकूगु दु, अथेसां मार्क्स् व एंगेल्स् मुक्कं समालोचक मखु । अथे जूगुलिं उगु इले ला विश्वया दकले च्वन्ह्यापिं समालोचक धका वेलिन्स्की व चर्निशेव्स्कीयात हे धायेमा ।

2 अध्याय ९ स्वया दिसँ

3 मार्क्सवादी दृष्टिकोणया मूल आधार थ्व हे

4 स्कट जेम्स

5 अध्याय १५ (सौन्दर्यवादया छपुलु) स्वया दिसँ ।

नीगूगु शताब्दीया समालोचना

क्रोचे : रिचार्ड्स् : इलिएट्

साहित्य कलाया सिर्जना व समालोचना नितायसं थ्व हे छगू प्रवाह दु धका धाये मछिंगु युग नीगूगु शताब्दी खः। थ्व शताब्दीइ आपालं समालोचनात्मक विचार-प्रवाह व समालोचकपिं पिहाँ वल, छगू व मेगुया, छह्म व मेह्मसिया विचार पा। थ्व शताब्दीया शुरुइ दकले नां जाह्म समालोचक इटालीयाह्म बेनेदित्तो क्रोचे खः। क्रोचेया साहित्य कला सिद्धान्तयात अभिव्यक्तिवाद (एक्सप्रेशनिज्म्) धका नं धा। क्रोचेया समालोचना सिद्धान्त 'कला छु ?' धयागु विचारे आधारित खः। क्रोचेयाकथं "फुक्क कला छगू अभिव्यक्ति खः, सहज अनुभूति (अर्थात काचाक्क अःपुक मने वइगु भावना) या अभिव्यक्ति खः।" लेखकं प्रकृतिया वा जीवनया वा छुं कार्यया अनुकरण याइगु मखु, छुं वस्तु खनीबेले कविया मने वइगु सहज अनुभूति प्वंकेगु जक खः, मने वोगु भावना प्वंकेगु हे कला खः धयागु विचार क्रोचेया। अथे जूगुलिं समालोचना धयागु नं छुं कृतिया पारख यायेगु जुइमा, तर क्रोचेया विचारं पारख यायेगु धयागु कलाकृति थ.के हे हाकनं पिकायेगु। समालोचना यायेगु वा पारख यायेगु ज्या लेखकं सिर्जना याइगु थें हे खः; कलाकारं थःगु भावना अभिव्यक्ति यायेत सनी, अनेक रुपु ज्वना लोगु माध्यम लुइव शब्दं, रङ्गं थःगु खँ प्वंकी; अथे हे समालोचकं नं थगु हे माध्यम ज्वना व कृति थह्मं हाकनं सिर्जना याइ धयागु क्रोचेया व्याख्या खः। थुकथं क्रोचेया विचारकथं लेखकं सिर्जना याइ

(सिर्जना धयागु हे अभिव्यक्ति), समालोचकं व हे कृति हाकनं सिर्जना याइ। थथे कृति हाकनं अभिव्यक्ति यायेत ऐतिहासिक अनुसन्धान मा, अले कृतिया रस कायेत मदिक्क अभ्यास यायेमा। "धार्थेया समालोचना यायेत" लेखकयाके सिर्जना याबेले दुगु उद्बोधक व मनोवैज्ञानिक स्थिति हाकनं हयेमा। तर कलायात "अभिव्यक्ति" व समालोचनायात "हाकनं अभिव्यक्ति" धायेगुया मतलब समालोचकयात खालि छुं साहित्य-कला-कृतिया रस काइम्ह विशेषज्ञ धायेगु जक जुल, कलां छुं छता खँ भाव-सञ्चार याइ· छुं बांलागु खँ कनी धयागु खँ क्रोचें वास्ता मत:, "क्रोचें भाव सञ्चारया खँ लोमंकल, सौन्दर्य नं लोमंकल[1]।"

क्रोचेया कथं ला लेखक कलाकारं थ गु सहज अनुभूति जक वास्ता तइगु जुल, थ:गु खँ प्वंकेत्र सिधल धयागु सिद्धान्त क्रोचें कागुलिं लेखकं थ:गु अनुभूति विश्वयात सञ्चार यायेमा, थ:गु खँ करपिसं काये फयेक कनेमा धयागु खँ क्रोचें तोफिकल। थुकथं क्रोचेया विचारे नं कलाया उद्देश्य समाज वा जीवनया निंतिं छुं मंत, कला खालि 'कलाया हे निंतिं' धाइपिं सौन्दर्यवादी, रूपवादीपिं लिसे सत्तिक क्रोचे ला।

× × ×

मनोविज्ञानया विकास जूगुलिं मनूयात वैज्ञानिक ढङ्गं वाला स्वयेगु चलन वोगु नीगूगु शताब्दीया युगे साहित्यया समालोचनाय् मनोविज्ञानयात छ्यलेगु प्रवाह ह:म्ह समालोचक आई. ए. रिचार्डस् ख:। थ्व सफुली नं च्वय् वंगु आपालं अध्याये थाय् थासे आई. ए. रिचार्डस्या विचार यक्को उल्लेख जुइ धुंकूगु दु। भीगु दुनेया भावना व वस्तुगत तथ्यया स्वभावया स्वापू म्वायेकं क्यनेगु वानी समालोचनाय् हये मजिउ धका रिचार्डसं जोड बिल। "भाषाया निगू ज्या" दु धका वं भेद क्यना बिउगु दु। छुं छता खँ धायेबेले छुं उल्लेख यायेगु ज्या जू, थ्व जुल भाषाया वैज्ञानिक प्रयोग। तर भीगु भावुकता (भावना) व प्रवृत्तिइ छुं प्रभाव लाकेगु ज्या नं भाषां या ··· ··· थ्व

भाषाया भावनात्मक प्रयोग खः। विज्ञानं छुं खँ कनी, तर कवितां छुं कनीगु विज्ञान नाप पा, कवितां अथे छुं खँ संकेत याइगु मखु, भावनात्मक प्रभाव लाकीगु खः। रिचार्डसं "साहित्यिक समालोचनाया सिद्धान्त" धयागु सफुली च्वया तःगु दु :—

"प्रवृत्ति 'इम्पल्स्' संगठित यायेगु निगू तरीका दु-एक्सूक्लुसन (वा छुं खँ दुमध्याकेगु) व इन्क्लुसन् (दुध्याकेगु), सिन्थेसिस (अर्थात स्वायेगु) व इलिमिनेशन (लिकायेगु)। आपालं कविता व कलाय् छगू निश्चित उद्वेग (शोक, लयूता, गौरव आदि बा छगू निश्चित प्रवृत्ति (प्रेम, रोष, प्रशंसा, आशा आदि) वा छगू विशेष मनस्थिति (उदास, आशा, इच्छा आदि) दुगु विशेष व सीमित अनुभवया व्यवस्थित विकासं जाया च्वनी।"

अले रिचार्डसं क्यन कविता निगू प्रकारयागु दु—सीमित व 'एक्सूक्लुसिव' (अर्थात कवितां ज्वंगु विषय छगू तोता मेगु छुं मथिइगु) प्रेरणायागु कविता व व्यापक प्रेरणाया कविता। थ्व निगू प्रकारया कविताय् विषय पागु मखु अनुभूतिया प्रेरक प्रवृत्ति पागु खः। न्हापांया कविता अस्थिर जुइ। थन स्पष्ट खने दु रिचार्डसं कविताय् भेद क्यनीगु व्यापक व सीमित धका अनुभूतिया भेद। अले रिचार्डस्या विचारकथं बांला धयागु गुण दुगु फुक्क अनुभूतिइ छता मंका तत्व दु व खः "सिनाएथेसिस"— अर्थात फीगु प्रवृत्तिया सामञ्जस्य व सन्तुलन। न्ह्यागु अनुभूति नं फीगु मने यक्को प्रवृत्ति थना संका बिइ, अथेसां बांलाया अनुभूति वइबेले छगू विशेष प्रकारं प्रवृत्ति संगठित जुइ, थ्व 'सिनाएथेसिस' (संयोजन) खः, परस्पर अःखःगु प्रवृत्तिया द्वन्द थुकिं पना बिइ, प्रवृत्तियात हुया छ्वया मखु, कत्यला मखु, बरु फन प्रवृत्तियात कुला थना बिया। परस्पर अःखःगु प्रवृत्ति फुक्क सना ल्वाकज्याना सामञ्जस्य वइबेले पूरा हे शान्त व मसनीगु स्थिति वइ, निखें उत्तिकं हे धः तयेबेले ताल्जु छुतिं मसंसे सुंक च्वनीथें शान्त स्थिति वइ, सौन्दर्यया अनुभूति हे थ्व खः[२]। थथे मनोवैज्ञानिक विश्लेषण याना रिचार्डस

थ्वजोगु निस्कर्ष थ्यन कि कविता ला कवियामने वइगु छगू मनोवैज्ञानिक सन्तुलन खः, स्थिर शान्त स्थिति खः, अले उकियात पाठकपिनि मने न्ह्याका बिइगु छगू बाहन कविता खः। भिंगुगूगु शताब्दीया रूपवादीतसें थें रिचार्डसं "कला कलाया निंतिं" धका मधा। अथेसां रिचार्डसं कविताया विषययात वास्ता मतसें अनुभूतिया रूप व मनोवैज्ञानिक सन्तुलनयात जक महत्व बिउगुलिं सार स्वयेबले रिचार्डसया सिद्धान्त नं सौन्दर्यवादी हे खः, बरु थुकी कलाया उजोगु मूल्ये जक जोड बिउगु दु, गुगु मनोवैज्ञानिक दृष्टिं स्वयेबले भ्रीसं जीवने छ्यले फु।

रिचार्डसं धार्थे कविता छगू अनुभूति हे जक खःसा, गुगु अनुभूतियात कविता धायेगु? (१) छुं बस्तु बा दृश्य खनीबेले कवियाके वइगु थःगु अनुभव (२) कविं च्वया तःगु कविता ब्वनीबेले योग्य पाठकयाके धार्थें वोगु अनुभव (३) आदर्श बा योग्य पाठकयाके वयेफुगु सम्भावित अनुभव (४) भ्रीगु थःगु धार्थेंया अनुभव। भाव छगू मनं मेगु मने न्ह्याकेबेले छुं त्रुटि मदयेक पूरा न्ह्याके फइ मखु। अथे जूगुलिं च्वय् न्ह्यथनागु प्यंगू अनुभव छगू व मेगु पाइ। अले गुगु अनुभवयात कविता धायेगु? थुकिया लिसः रिचार्डसं थुकथं बिउगु दु—"गुगुं छगू अनुभवयात जक कविता धाये मजिउ। अपो ह्मो थ्व फुक्क अनुभवयात कविता धायेमा।"

× × ×

समालोचना-साहित्ये रोमान्टिकवाद, प्रभाववाद व भाववाद फुक्कया विरोधे दना वोह्म नीगूगु शताब्दीया समालोचक बिलायतया टी. एस्. इलिएट खः। छुं कृति ब्वनेबेले थह्मं गथे ताल व हे कनेगु समालोचना खः धाइगु विचार प्रभाववादीयात इलिएटं "समालोचना मखु, थःगु छगू निगू मत जक कनेगु ज्या" धका धया तल। भाववादी समालोचकपिंत नं "दार्शनिक व ऐतिहासिक तत्व जक माला भावनायात तोतीपिं" धका इलिएटं खिनातःगु दु। इलियटया विचारकथं एरिस्टोटल धार्थेंया समालोचक खः, छाय् धासा छुं कृतिया समालोचना

याइबेले एरिस्टोलयाके व कृतिं थना बिउगु उद्वेग जक दु, मेगु छुं भावना मदु ।

कबिताबारे इलिएटं धागु दु – कविता "शान्त मनस्थितिइ हाकनं लुमंकातःगु आवेग" मखु, "जीवनया समालोचना नं" मखु। कविताय् छुं व्यक्तिगत तत्व मदु धयागु बिचार इलिएटया। "कविता भावया उन्मोचन मखु, भावं बिसिउँ वनेत सनेगु खः, कविता व्यक्तित्वया अभिव्यक्ति मखु, व्यक्तित्वं बिसिउँ वनेगु खः[3]।" "कवि कलाकारं मदिक्क आत्म-बलिदान यायेगु व्यक्तित्व हुया छ्वयेगु ज्या मदिक्क यायेगु हे कलाया प्रगति खः[4]"। रसायन शास्त्रया उदाहरण बिया इलिएटं कन – प्लाटिनमया तार नाप So_2 (सलफर डायोक्साइड) व O_2 (अक्सिजन) ल्वाकछ्यायेबेले व निता स्वाना $H_2 So_4$ (सलफ्युरिक एसिड) जुइ, थुकी ल्वाकज्याइगु So_2 व O_2 जक खः, अथेसां थ्व ज्याया माध्यम प्लाटिनम खः, अथे हे कवि माध्यम जक खः, मेमेगु पिने च्वंगु पदार्थया क्रिया प्रक्रिया कविया मने जुया कविता पिहाँ वइ। विभिन्न अनुभूति ल्वाकज्याना कविता जुया पिहाँ वयेकीगु माध्यम जक कवि खः। बरु कविं अभिव्यक्तिया निंति न्हू न्हूगु उद्वेग माला जुइ मा खः। अथे जूगुलिं कविता छुं खँ हाकनं लुमंकेगु मखु, चिन्तन जक खः, व चिन्तन नं चायेक याइगु मखु[5]। इलिएटया कथं समालोचना धयागु 'छुं कला, कृतिया व्याख्या जक खः, फीगु रुचिइ सुधार यायेगु खः।"

समालोचना व सिर्जनाया स्वापू क्यना इलिएटं धया तःगु दु – सिर्जना यायेगु ज्याय् आपा समालोचनात्मक कुतः दु। सिर्जनायात समालोचना मा, तर समालोचनाय् सिर्जना दुमध्या। "सिर्जनात्मक समालोचना धयागु द हे मदु।" छम्ह समालोचकयाके तथ्य स्वयेगु प्रवृत्ति मा, तर समालोचक तथ्यया च्यो जुया च्वये मजिउ। तथ्यं थःत मचिकुसे थम्हं तथ्य छ्यलेमा।

कविता आत्म-अभिव्यक्ति मखु, अथे जूगुलिं कविं "छुं मदुथासं कल्पना याना सिर्जना याइगु मखु" धयागु क्यना इलिएटं धाल –

"च्वयेगु प्रेरणा हे न्हापाया साहित्यया अनुभूतिं पिकाइगु खः, अले अभिव्यक्ति याइबेले काव्य-संस्कार व परम्पराया प्रभाव लाइ" । इलिएटया "परम्परा" चिकिब्यागु लिकुना च्वंगु अर्थे मखु गतिशील परम्परा खः । इलिएटया कथं कविता सिर्जना यायेगु शक्ति हे पुलांगु साहित्य वा पिदने धुंकूगु साहित्यं वइगु खः । होमरया इलं निसें थौंतकया विशाल साहित्य-धुकू व मदिक्क न्ह्याना च्वंगु प्रवाह ज्वना कविया जन्म जुइ, थ्व संस्कार व परम्परां कवि पिकाइ । "कविता छगू क्षणया व हानं जीवन भरया स्थायी अनुभूति नं खः" । कविताया उद्देश्य "जीवने छगू व्यवस्था कायम याना व्यवस्थित स्थितिया छपुलु खंकेगु ख ।"

1 स्कट जेम्स्

2 रिचार्ड्सं त्रासदीया "क्याथार्सिस (विरेचन)" यात नं थुकथं हे व्याख्या यागु दु । दया व भय निगू अःखःगु आवेग, थ्व विपरीत प्रवृत्तिया सन्तुलनं सौन्दर्य हइगु जूगुलिं त्रासदीइ दुःख दुसां नं आनन्द बिइ फु । अध्याय १३ या दकले क्वय्‌या पाय्‌रा स्वया दिसँ ।

3 दि सेक्रेड् वूड् -टी. एस्. इलिएट्

4 परम्परा व व्यक्तिगत प्रतिभा (ट्राडिशन् आयण्ड् इण्डिभिडुअल टेलेन्ट्)-- टी. एस्. इलिएट्

5 इलिएटं थथे धया तःगु वर्डस्वर्थया कविता सिद्धान्तया आलोचना यागु खः ।

साहित्य व समालोचनाया छुं मेगु प्रवाह

छह्म, लेखक वा छह्म समालोचकया विशेषताकथं मखु, छगू प्रवाहया रूपे थौंकन्हे खने दुगु साहित्य समालोचनाया छुं मत थ्व अध्याये विवेचना याये। मेकथं धायेगु जूसा विश्वया साहित्य व समालोचनाय् थौंया न्हूगु युगे पिदंगु छुं आन्दोलनया अध्ययन भीसं याये।

प्रकृतिवाद

प्रकृतिवाद व यथार्थवादया छुं उल्लेख च्वय् प्यंगूगु अध्याये जुइ धुंकूगु, अले थ्व निगू गुलि पा धका नं भीसं स्वये धुन। अथेसां थ्व निगू वाद न्ह्याक्को पासां निगुलिं पिदंगु छगू हे आधारे खः। थ्व संसारे मनुखं पलातःगु लखौं दँ दये धुंकल, मनू पशुनाप पाना सभ्यताय् न्ह्यज्याना वंगु खुदो दँ दत। तर मनुखं थःगु विचारे व दृष्टिकोणे विज्ञान दुहाँ वयेकूगु स्वसः दँ, अले मनूया न्हि न्हिया जीवने विज्ञानया प्रभाव दुहाँ वोगु सत्या दँ दत। विज्ञानया विकास जूलिसे पुलांगु संस्कार, परम्परा, धर्म फुक्कया प्रभाव मदया वन, मनुखं थह्मं हे चिन्तन याना चागु व थह्मं हे अनुभव याना सिउगुली जक विश्वास यायेगु चलन च्वन। विशेष याना न्यूटनया "छुं बस्तु सनीगु नियम" (भौतिक शास्त्र), डार्विनया विकास सिद्धान्त (जीवशास्त्र) व स्पेन्सरया समाजशास्त्रया प्रभाव लायेव ला न्हापा थें फुक्क बस्तु व प्रक्रियायात ईश्वर, दैवी शक्ति व विश्व आत्मा आदिया आधारे व्याख्या यायेगु चलन मंत।

विश्वे प्रकृति तोता मेगु छुं शक्ति मदु, प्रकृतिं च्वय् हानं मेगु छुं वास्तविकता मदु धयागु विचार वल।

विज्ञानया थ्व प्रभावं भिंगुंगुगु शताब्दीइ साहित्य व कलाय् नं प्रकृतिवादया उत्थान जुल। फ्लोबर्त्, जोला, मोपास्सांपिसं थःगु रचनाय् प्रकृतिवादया प्रवाह ज्वन। "कलाकारया मुख्य ज्या प्रकृतिइ जूगु खँया चित्रण व व्याख्या यायेगु खः[1]" धयागु नारा प्रकृतिवादीतय्गु जुल। प्रकृतिवादया थ्व प्रवाह साहित्ये उपन्यास व समालोचनाय् नं उपन्या-सया मूल्याङ्कन पाखे अपो खने दत। थ्व विचारकथं छम्ह उपन्यासकार पर्यवेक्षक (स्वया च्वनीह्म) व प्रयोग याना स्वइह्म खः। उपन्यासकारं थम्हं खंथे तथ्य क्यनी, अले पात्रत दयेका प्रयोग याना स्वइ। प्रकृतिइ छु खन अथे हे चित्रण यायेमा, उकी हिले मजिउ धायेगु प्रवृत्ति हे प्रकृतिवाद खः। अथे जुइबेले प्रकृतिवादीतय् 'मुख्य सिद्धान्त हे गथे दु अथे उकियात ल्ह्यया कायेगु" खः। थ्व कल्पनाया चिं मखु, सिर्जनात्मक प्रतिभा नं मखु। प्रकृतिवाद सच्चा यथार्थवाद मखु। थम्हं गथे खन अथे समाजया चित्रण यायेत गात धाइपिं लेखकपिंके मचायेक प्रकृतिवादया प्रभाव लागु खः, धाथेंया यथार्थवाद ला समाजया चित्रणया नापं तुं उगु ईया दकले मागु बस्तु, लँपु नं क्यनेगु व जनताया आकांक्षाया नं चित्रण यायेगु खः। नेपाल भाषा साहित्यया यथार्थवादी लेखकपिंके अप्व नं प्रकृतिवादया छुं भति प्रभाव दनि।

मार्क्सवाद

विज्ञानया हे प्रभावं दना वोगु, तर प्रकृतिवाद थें 'कोरा अनुक-रण' (गथे खः अथे ल्ह्यया जक कायेगु) मखुगु छगू यथार्थवादी प्रवाह मार्क्सवादी प्रवाह नं खः। मार्क्स व एंगेल्स निह्मसिनं पिकागु द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी सिद्धान्तयात आधार याना न्ह्यज्यागु वैज्ञानिक समाज-वादी प्रवाह थ्व खः। मार्क्सवादी साहित्य व समालोचनाया मुख्य आधार जुया च्वंगु दृष्टिकोण थथे—"मनूतय् चेतनां अमि अस्तित्व निर्धारण याइगु मखु, बरु मनूया सामाजिक अस्तित्व वा स्थिति अमि

चेतनायात निर्धारण याइ।" मनूया चेतना हे भौतिक वातावरणया प्रतिविम्ब खः, विचार धयागु हे पदार्थं पिकाइगु खः धयागु विचार थ्व सिद्धान्तया। थुकथं मार्क्सवाद धयागु "विचार छुं हे मखु, जुइगु फुक्क भौतिक कारणं" धाइगु कोरा भौतिकवाद मखु, हानं 'ब्रह्म सत्यं जगत मिथ्या" (परमात्मा हे जक दु फुक्क जगत भ्रम जक) धाइगु आध्यात्मवाद नं मखु। मार्क्सया द्वन्द्वात्मक भौतिकवाद कथं पदार्थ व विचार निगुलिंया महत्व दु, तर पदार्थया अपो; पदार्थं विचार हइ, तर विचार धारां हा काये धुनेव व नं भौतिक स्थिति ति हे कातुइ। अले थ्व सिद्धान्तकथं मनूतय् विचारधारा व जीवनयात निर्धारण याइगु मुख्य भौतिक कारण खः उत्पादन-साधन। समाजया मुख्य उत्पादन छु (कृषि, उद्योग आदि)? व उत्पादन याइगु साधन सुया ल्हाती दु? उत्पादन-साधन ज्वना च्वंगु वर्गया मेपिं नाप छु सम्बन्ध दु? थ्व फुक्कं खः-मनूया सामाजिक, राजनैतिक व बौद्धिक जीवन निर्धारण याइगु तत्व। अथे जूगुलिं उत्पादन-साधन थःगु ल्हातीइ तया तःगु वर्ग राज्य, सरकार, कानून आदि फुक्क व उलि जक मखु, धर्म, परम्परा व अभ साहित्य कला फुक्क नं थःगु स्वार्थ रक्षाया निंतिं छ्यली। अले समाजे आधिपत्य कया च्वंगु वर्गया विरोध याइपिंसं साहित्य व कलायात नं छ्यला थःगु सङ्घर्षया साधन याइ।

मार्क्सवादी सिद्धान्तकथं कलाया उद्देश्य सामाजिक-आर्थिक खः, साहित्य-कलाया मुख्य ज्या व मूल महत्व नं सामाजिक-आर्थिक। थ्व विचारकथं साहित्ययात जीवनं अलग तये फइ हे मफु। देश, समाज व समय स्वया दकले मागु छु बस्तु दु उकियात गुहालि जुइगु साहित्य हे धाथेंया साहित्य खः। मार्क्स व एंगेल्सपिंसं पिकागु सिद्धान्तयात आधार याना विश्वभर आपालं लेखक समालोचकपिं पिहाँ वल, अमिसं थ्व प्रवाहयात न्ह्याज्याकल, तब्या नं याना यंकल। अथेसां थुकिया सिद्धान्ते छुं देन बिया विकास यापिं ला राजनैतिक नेतापिं हे। मार्क्स एंगेल्स् धुंका लेनिन, स्तालिन व माओ चे-तुङ, हो चि मिन्ह, किम इल

सुङपिसं साहित्य-कलाया मार्क्सवादी सिद्धान्तय् योगदान बियावं यंकल[2]। साहित्य व कला धयागु वस्तुया राजनीतिनाप छु सम्बन्ध दु धयागु क्यना माओ चे-तुङ्गं धागु दु—"संसारे थौं फुक्क संस्कृति, फुक्क साहित्य व कला विशेष वर्गया ल्हातिइ लाना च्वंगु दु, विशेष राजनैतिक लँपुइ यंका च्वंगु दु। धाथें ला कला कलाया निम्ति, अर्थात वर्ग मथिउगु कला, राजनीति मथिउगु स्वतन्त्र कला द हे मदु।" कला व साहित्यया "उद्देश्य सामाजिक-राजनैतिक" जुसेंलि थुकियात देश व समययात मागु वस्तु हयेगु ज्याय् छ्यलेमा। अथे जूगुलिं सन् १६४२ स चीनिया जनता जापानी आक्रमणकारीतलिसे ल्वाना च्वंबेले माओ चे-तुङ्गं थथे धागु खः—'साहित्य व कला सम्पूर्ण क्रान्तिकारी मेशिनया छगू भाग जुया थुकथं च्वनेमा गुगुलिं याना जनता छपा यायेत, जनतायात शिक्षा बिइत व शत्रुयात हमला याना नास यायेत छगू कातुगु हतियारया रूपे थुकियात छ्यले फइ, जनता छधी जुया शत्रुनाप ल्वायेगु ज्याय् गुहालि जुइ।"

मार्क्सवादी सिद्धान्तकथं छुं साहित्य वा कलाकृति गुलि तक ग्यं धका स्वयेबेले भीसं निता खँ ध्यान बिइमाल—उगु कृति कलाया दृष्टिं गुलि च्वन्ह्या अर्थात थुकिं गुलि प्रभाव लाके फु धयागु व अले हानं थ्व कृति इतिहासयात न्ह्यज्याकेगु ज्याय् गुलि तक जिउगु विचार दुगु खः धका राजनैतिक दृष्टिं स्वयेगु। मार्क्सवादी विचारकथं साहित्य व कलाया कृति भिं जुइकेत "राजनीति व कलाया एकता, विषय वस्तु व रूपया एकता" मा। कृतिइ च्वया तःगु खँ "न्ह्याको हे प्रगतिशील जूसां कलाया कृतिइ कलात्मक गुण मंत धायेव उकी शक्ति दइ मखु[3]"। अथे हे हानं गुगुं कृतिइ च्वयातःगु खँ सोसा "तप्यंक हे प्रतिक्रियावादी जुया नं कलात्मक गुण दये फु। विषय प्रतिक्रियावादी जुया कलात्मक गुण दइगु ला जनतायात स्यंकीगु जुइ, थ्वजोगु ला वांछ्वये मा[4]"। मार्क्सवादी विचारकथं साहित्य व समाजया तस्सकं तःधंगु सम्बन्ध दु। थ्व सम्बन्ध गुजोगु खः, समाजया प्रगतिया निंतिं साहित्य गुकथं

छ्यलेमा आदि खँ च्वयू "साहित्य—थ्व छु खः ? छाय् ? गथे" धयागु लेखे (अध्याय ४ व ५) स विवेचना जुइ धुंकूगु दु।

नेपाल भाषाया समालोचना साहित्ये व नेपालया हे समालोचना क्षेत्रे नं मार्क्सवादी प्रवाहया गाक्कं प्रभाव लागु दु, अथेसां शुद्ध द्वन्द्वात्मक भौतिकवाद व वैज्ञानिक यथार्थवाद ज्वना समालोचना न्ह्यज्यागु खने मदुनि। थःत 'मार्क्सवादी' धाइपिं व मार्क्सवादया प्रभावे लापिं लेखकपिनि कृति व समालोचकपिनि दृष्टिकोणे नं यथार्थवादी लँपु ज्वंगु खने दु, अथेसां 'प्रकृतिवाद' या प्रभावे मचायेक लाना च्वंगुलिं भी लेखक समालोचकपिं मुक्त जुइ मफुनि।

प्रभाववाद ('इम्प्रेसनिज्म्')

थ्व प्रवाह छुं विशेष दर्शन ज्वना आन्दोलनया रूपे दना वोगु मखु। भिंगुगूगु शताब्दी फुइत नोदंति दनिबेले फ्रान्सं पिहाँ वोगु प्रवाह थ्व खः। थ्व शैली छुं खँ कनेगु (छुं अभिव्यक्तिया) शैली खः, न्हापां थ्व शैली किपा च्वइपिसं पिकाल। नां जापिं चित्रकार मेने, मोनं, सिजां, रेनोपिसं पिकागु थ्व शैली न्हापाळाक्क यूरोपया चित्र कलाय् गाक्कं प्रचार जुल, अनंलि कलाया मेमेगु क्षेत्रे, साहित्ये व समालोचनाय् नं थ्व प्रवाह थ्यंकः वल। किपा च्वयेगु ज्याय् थ्व शैलीया सार "छुं बस्तुया किपा दयेकेगु मखु उगु बस्तुं मने लागु प्रभाव जक क्यनेगु" धयागु खः। साहित्ये थ्व शैलीया प्रभाव लायेव थ्व प्रवाहया लेखक कलाकारपिसं छुं बस्तुया वर्णन वा चरित्रया चित्रण याइबेले थः व्यक्तिगत मनस्थितिया रङ्ग छिना बिइगु यात। लेखकया ज्या छुं बस्तु यात गथे खः अथे चित्रण यायेगु मखु, छुं छगू क्षणे उगु बस्तु वा घटना लेखकं गथे ताल गथे खन व कनेगु वया ज्या खः धका प्रभाववादी समालोचनां समालोचकया व्यक्तिगत प्रतिक्रिया व थःगु व्यक्तिगत भावनाय् जक आधार काइ। वाल्टर पेटर प्रभाववादी समालोचक खः (पेटर रूपवादी नं खः, पेटरया सौन्दर्य सम्बन्धी विचार च्वयू अध्याय ९२ स वने धुंकूगु दु)। साहित्यिक सिर्जनाय्सिकं समालोचनाय् थ्व प्रवाहया

अपो प्रभाव लात, छुं छगू कृतियात पूवंक विश्लेषण याना उकिया आधारे मूल्याङ्कन यायेगु लँ बा छुं छगू सिद्धान्तया मिखां स्वया भिं मभिं धायेगु लँ बा छुं छता परम्परागत नियमया कसीइ चुला जिउ मजिउ धायेगु लँ छुं हे मज्वंसे तप्यंक हे कृति ब्वनेबेले थःगु मने छु प्रभाव लात व तुरन्त धया छ्वयेगु प्रभाववादी समालोचना खः। बिलायते भिंगुंगूगु शताब्दीइ हे चार्ल्स् लायम्ब् व हाय्जलिट्पिनि समालोचनाय् प्रभाववादी धारा खने दु। हाय्ज्लिटं धा हे धाल : "जिं छु बिचा याना व हे धया; जितः छु गथे ताल व हे जिं बिचा याना। छुं बस्तुं प्रभाव मलाक्क जि च्वने मफु; अले व छु खः धका कनेगु आँट जिके दु।" फ्रान्सया प्रसिद्ध समालोचक अनातोले फ्रान्सं नं थुजोगु हे खँ धागु दु—"बांलाह्म समालोचक व खः गुह्मसिनं थःगु आत्मां ततःधंगु कृतितयूगु अभियान याना खंगु अनुभव कनि।" प्रभाववादी समालोचनाय् पूवंक व सिलसिला हंक समालोचना जुइ मखु। टी. एस्. इलिएटं प्रभाववादी प्रवाहया आलोचना याना थ्व "समालोचना मखु, थःगु छगू निगू मत जक कनेगु ज्या" धका धया तःगु दु।

प्रतीकवाद (सिम्बोलिज्म्)

थ्व प्रवाह नं फ्रान्से हे पिहाँ वोगु खः। बाउदेलायरे निसें बया स्तेफाने मलार्मे तक व अनंलि पाल वालेरी तकया लेखकपिसं यागु विकास प्रतीकवाद पूरा पिदंगु खः। कविताय् अभिव्यक्तिया माध्यम आ तक बया च्वंगु तोता छ्वयेगु विचारं न्ह्योने वोह्म बाउदेलायरेयात बया अनुयायीपिसं "देकादेन्स्" (पुलांगु ह्रास जुया वंगु) या अवतार धाल। अमि विचारकथं 'देकादेन्स्" धयागु "कलाकार नैतिक दृष्टि याकःचा लाना रहस्यवादया लँ ज्वनेगु" खः। लिपा भिंगुंगूगु शताब्दी फुइथे च्वंका फ्रान्सया "देकादेन्त" लेखकपिसं थःत 'प्रतीकवादी' धका नां छुत। तर 'प्रतीकवादी' धायेगुया छु अर्थ खः व्याख्या याये मछि। प्रतीकवादी धका वोपिं कवि लेखकपिनि छगू छुं विशेष प्रवाह मदु। प्रतीकवादीत छता खँय् जक छपा। मलार्मे धयातःथें—"पुलांगु आदिम

भाषा, बछि लोमना तना वने धुंकूगु बछि दनिगु भाषा न्ह्याह्म मनूयाके नं दु। थ्व भाषा शुद्ध भाषा खः, संगीत व सपनालिसे सत्तीगु भाषा" धका प्रतीकवादीतय् विश्वास दु। प्रतीकवादी आन्दोलन साहित्य कलाय् प्रकृतिवाद व रूप-संबन्धी परम्पराया विरोधे विद्रोह याना प्रतीकया माध्यमं भाव विचार व मनस्थिति कने धका वोगु खः। तप्यंक छुं खँ मकंसे संकेतं कनेनु शैलीयात हे प्रतीकवादी धायेगु जूसा जक प्रतीक-वादी फुक्क छगू परिभाषाय् दुथ्याके छिं। फ्रान्सया प्रतीकवादी लेखकपिनि प्रभावे लाना अंग्रेजी साहित्ये ह्यूम्, पाउण्ड, इलिएट्, यीट्स् थें तत.धंपिं कवि पिहाँ वल। नीगूगु शताब्दी न्हापांया बास दँ ला अंग्रेजी कविताय् प्रतीकवादी युग हे धासां जिउ। प्रतीकवादी कविपिनि मने छगू तःधंगु पीडा खने दु। फ्रान्सया वालेरी व बिलायतया यीट्स्या कविताय् कविं छता खँ चाया हिइमिइ चागु सिइ दु – व खँ खः बुद्धिमानी बा ज्ञान व जीवन अःखः ला, ज्ञान दुलिसे जीवन असह्य जुया वनी धका। प्रतीकवादी शैली छु खः व्याख्या यायेत यीट्सं धया तःगु दु—"फुक्क स, फुक्क रङ्ग, फुक्क रूपया थः हे छुं शक्ति गुण दुगु लिं ला बा ता तक छता स्वापू दुगुलिं ला न्ह्यागु कारणं जूसां भीगु मने छगू वर्णन हे याये मफुगु तर स्पष्टगु छुं आवेग थना बिइ फु।"[3] थ्वजोगु आवेग थना बिइगु शब्द, रङ्ग लययेगु हे प्रतीकवाद खः। यीट्सं धया तःगु दु प्रतीक धयागु "चटक याइपिसं व कवि, संगीतकार व कला कारपिसं छ्यलीगु दकले तःधंगु शक्ति खः"[4]।

थुकथं भीसं खनी फुक्क प्रतीकवादी सिद्धान्तया आधार ला छुं छता प्रकारया आदर्शवाद हे खः। आपा हे प्रतीकवादी कविपिं रूपवादी नं जुया च्वंगु उकिं हे खः।

1 इमिलि जोला

2 मार्क्सवादी समालोचनाया छगू प्रसिद्ध कृति माओ चे-तुङ्या "साहित्य व कला सम्बन्धी येनान गोष्ठीइ भाषण" नं खः।

3, 4 माओ चे-तुङ

प्राचीन संस्कृत समालोचना

यूरोपया छगू कुने ग्रीस देशे समालोचनाया विकास जूगु इले हे एशियाय् नं काश्मिरे व भारतया उत्तर क्षेत्रे संस्कृत साहित्ये समालोचना साहित्यया विकास जूगु खः। ग्रीसया एरिस्टोटलया इलेयाह्म संस्कृत साहित्यया समालोचक भरत मुनीया नाट्यशास्त्र आतक सिइके फुगुली दकले न्हापांया समालोचना-कृति खः। मेमेगु साहित्य व समालोचनाय् थें संस्कृत समालोचनाय् नं निगू मुख्य धारा दु—छगू सामाजिक-आध्यात्मिक प्रयोजन व विषय-बस्तुयात आधार याना समालोचना याइगु, व मेगु पिनेया सौन्दर्य व रूपयात स्वया समालोचना याइगु। न्हापांया धाराया दुने रस सिद्धान्त, ध्वनि सिद्धान्त व औचित्य सिद्धान्त व लिपाया धाराय् अलंकार-सिद्धान्त, रीति सिद्धान्त व वक्रोक्ति सिद्धान्त याना जम्मा खुगू सिद्धान्त भरत निसें कुन्तक तकया दोछिदँ मयाक ताहाकःगु इतिहासं पिकाल।

रस-सिद्धान्त

एरिस्टोटलं दकले तःधंगु काव्य त्रासदीयात धाःथें तुं भरत मुनिं नं नाटकयात हे दकले व्यापक काव्य ताल। "योग, कर्म, फुक्क शास्त्र, फुक्क शिल्प व यक्को ज्याय् छुं उजोगु मदु गुगु नाटके मदु।" नाट्य-प्रयोगे मेमेगु भाव नाप ल्वाकज्याना स्थायी भावे गुगु कलात्मक रूपं हिलीगु ख. उकियात हे भरतं रस धाल। 'रस' शब्द भरतं कागु सांख्य दर्शनं खः। मनूया ज्ञानेन्द्रिय मिखा, न्हायूपं, न्हाय्, मे व छ्यंगू न्यागुलिं जक चायेका कायेफइगु बस्तुया न्यागू रूप सः, रूप, सवा, नँ वस्पर्श दु धका सांख्य-दर्शनं धा। थ्व न्याता 'तन्मात्र' कीगु इन्द्रियं

दुहाँ वना ज्ञान-कोठाय् वइगु महाभूतया रूपे जक । न्यागू महाभूत खः आकाश, वायु, तेज, आप व पृथ्वी । सांख्य-दर्शनया थ्व सूत्रयात आधार याना भरत मुनि थःगु रस सिद्धान्त पिकाल । काव्यार्थ (अर्थात कवियां मने दुने च्वंगु नाट्य रस) पुसाया अवस्थां पिहाँ वया प्रकट रूपे वइ । भावं रसयात पित कायेगु ज्या याइ । भरत मुनि च्यागू रस व उकिया च्यागू भाव कना तःगु थथेः - च्यागू रस शृङ्गार, हास्य, करुण, रौद्र, वीर, भयानक, विभत्स, अद्‌भुत, अले थुकिया च्यागू स्थायी भाव भोलाक्क रति, हास शोक, क्रोध, उत्साह, भय, जुगुसा, विष्मय[1] ।

संस्कृत नाटके नं सङ्घर्ष छगू प्रेरक-शक्ति खः, अले रस सृष्टियात नं मदयेक मगागु वस्तु । च्यागू रस मध्ये मुख्य प्येंगूयात परस्पर अःखः निजो याना तये छि—शृङ्गार व उकिया अःखः रौद्र, वीर व उकिया अःखः विभत्स । मनूया जीवनया सङ्घर्ष मनूया थ्व परस्पर अःखः प्रवृत्तिइ पिदना च्वनी ।

भरतमुनि बिउगु सूत्रकथं "विभाव, अनुभाव व व्यभिचारीभाव" स्वंगूया "संयोगं" रसया "निष्पत्ति" जुइ । थ्व स्वता नाटकया भाव जुल, तर "संयोग" व "निष्पत्ति" छुकियात धागु धयागु खँ कया रस-सिद्धान्तया विभिन्न व्याख्या बिया आपालं समालोचकपिं वल—भट्ट लोल्लट, अभिनवगुप्त, मम्मट, विश्वनाथपिं विशेष नां दुपिं । आपासिनं यागु व्याख्याकथं 'निष्पत्ति' धयागु नाटक स्वया दर्शकया मने वइगु रसया अनुभूति खः । थुकथं भरतया "रसया निष्पत्ति" एरिस्टोटलया 'क्याथार्सिस' नाप आपा हे जो ला ।

रसया 'निष्पत्ति' जुया भाव दना वइवेले नाटक चोह्म कवि, अभिनय याह्म नट व प्याखं स्वइह्म दर्शक छधी जुइ, अर्थात रसं कवियां भाव दर्शके सञ्चार जुइ । रस सवा कायेजिउगु वस्तु खः, अले रस स्वाद कायेधुनेव दर्शकं आनन्द ताइ । भरतया रस-सिद्धान्त कला कृति दर्शकया मने कुला बिया दना वइगु भावं हइगु मनोवैज्ञानिक प्रभाव खः । कला कृतिइ फुक्क मानव-जीवन, विचार सामाजिक-नैतिक

धारणा, मनुखं कागु ज्ञान, आकांक्षा कल्पना प्रतिविम्बित जुया च्वनी, अले थ्व फुक्कया प्रभाव रसया सवा दर्शकं काइ।

निदोदँ मयाक न्ह्योनिसें रसया विवेचना व चिन्तन याना संस्कृत समालोचनां वोगु निस्कर्ष थ्व हे कि काव्यया ज्या कवियागु मने च्वंगु भावयात रसया रूपे ककया व रस दर्शक पाठकपिंत सवा कायेके बिया अमि मने नं व हे भाव थना बिइगु खः। काव्य भाव-सञ्चारया छगू रूप खः, भावयात सवा काये जिइगु रसे कइया सरल जुइकेगु व बांला-केगु यइपुकेगु ज्या यायेगु छगू माध्यम काव्य खः।

ध्वनि-सिद्धान्त

भरत मुनिसिकं दोछिदँ ति लिपा अर्थात थौंसिकं भिंछसः चाचू दँ न्ह्यो छह्म तःधंह्म संस्कृत-समालोचक आनन्दवर्धन काश्मिरे पिहाँ वल। अलंकारवादया तस्सकं प्रचार जुया काव्ये विषय वास्ता मतसे शब्द व रूपयात जक कया आलोचना यायेगु चलन जुया च्वंगुया विरोधे आनन्दवर्धनं ध्वनि-सिद्धान्त पिकाल। ध्वनि-सिद्धान्तकथं "काव्यया जगत अनन्त, कवि हे थ्व जगतया प्रजापति (सृष्टि याइह्म), कवि थः गथे यो उगु रूपे थ्व जगत हिला बिइ।" धाथें हे योग्य कवि ला जड (जीव मदुगु) याव चेतन थें व चेतनयात जडथें याना क्यने फु। कवि सिर्जना यायेत थःगु इच्छां प्रेरणा बिइ, अथेसां सृष्टि वा सिर्जना याइबेले धासा काव्यया ध्वनि-रूप, रसांग व औचित्य तोता योयोथे वने फइ मखु, रसया विरोधे लाक्क इच्छा छ्योसा 'चारुत्व' (बांला) स्यनी। थुकथं स्पष्ट सिइ दु ध्वनि-सिद्धान्तं थौंकन्हेया रोमान्टिक विचारं थें "कविताया प्रेरणावादी सिद्धान्त" माने या, अथेसां सिर्जना यायेबेले छुं हे नियन्त्रण मदयेक तोता बिइगु पक्षे थ्व सिद्धान्त मदु।

आनन्दवर्धनं "अर्थ-विचार" धका छगू विवेचना बिउगु दु। शब्दया निगू प्रकारया अर्थ दु—वाच्य (संकेतया), व प्रतीयमान (भावात्मक)। काव्ये वाच्यनाप पागु गुगु अर्थ दइ व हे व्यंग्यार्थ[2] खः, थ्व अर्थ "बांलाक क्यने फइगुलिं हे महाकवि जुइगु खः"। ध्वनि-

सिद्धान्तं अलंकार (काव्यया भाषा वा पिनेया रूप) यात उलि महत्व मबिउ। 'धायेगु ला यक्को शैली दु, अलंकारया यक्को प्रकार हे थ्व खः" धका आनन्दवर्धनं अलंकारयात काव्यया पिनेया रूप जक खन, गुगु रूप मदयेक मगागु मखु। भरतया रस सिद्धान्ते "संयोग" धया तःगुयात आनन्दवर्धनं "औचित्य" (लोगु) धका अर्थ छ्याना "रसयात लोगु" धका धाल। औचित्य स्वंगू प्रकारया दु, विचार-वस्तुं नैतिक व सामाजिक मूल्य तोते मजिउ, शब्द-पद-अलंकार हनेगु ज्या रसयात लोगु जुइमा, 'व्यंग्यार्थ' क्यनेबेले नं अन्तर्विरोध दये मजिउ।

आनन्दवर्धनया थ्व सिद्धान्तया विरोध यापिन्त लिसः कथं अभिनव गुप्तं थ्व सिद्धान्तया समर्थने यक्को च्वत, अझ ध्वनि-सिद्धान्त-यात न्ह्यज्याका बिल। आनन्दवर्धनसिकं निसःदँ लिपा मम्मट[3] व न्यासःदँ लिपा विश्वनाथं[4] ध्वनि-सिद्धान्तयात व्याख्या याना व्यापक प्रचार यात।

औचित्य सिद्धान्त

औचित्य सिद्धान्त समालोचनाया छुं अलग मत मखु, ध्वनि-वादया हे दुने थ्व ला। नाटके स्वता "औचित्य" (अर्थात ल्वयेक तये मागु) या खँ आनन्दवर्धनं पिकागु खः। अझ रस-सिद्धान्त पिकाह्म भरतं हे नं देशयात ल्वयेक भेष, अङ्गयात ल्वयेक आभूषण, रूप, वेश, फुक्क लोकयात ल्वयेक जुइ मा धका 'औचित्य' या खँ पिकया थके धुंकूगु खः। अभिनव गुप्तया छह्म शिष्य व थः हे नं ध्वनिवादी संस्कृत समालोचक क्षेमेन्द्रं[5] थःगु सफू "औचित्य विचार चर्चा" च्वया औचित्ययात काव्यया छगू तत्वया रूप याना क्यना बिल।

अलंकार सिद्धान्त

संस्कृत समालोचनाय् काव्यया विषय-पक्ष तोता रूप पाखे जक ध्यान बिइगु रूपवादी मतया नीस्वना थकूह्म थनी भिंन्यसःदँ न्ह्यो काश्मिरयाह्म भामह खः। संस्कृत समालोचनाया दकले न्हापांयाह्म (आद्याचार्य) भरतं नं "नाट्यशास्त्र" स अलङ्कारया विवेचना याना तःगु

दु। भरतं उपमा (निगू जो लागु क्यनेगु), रूपक (रूपया जो लागु वर्णन), दीपक (विषय पागु शब्दयात छगू वाक्ये ह्वने हयेगु) व यमक (व हे शब्दयात लिसा लिसा कायेगु) प्यंगू अलंकार क्यंगु दु। स्वंगू अर्थया अलंकार व छगू शब्दया अलंकार। भरतं नाट्यया शैली नं यक्व क्यना तःगु खः। भरतया विचारकथं ला अलंकार रसया निंति, रसे हे आश्रित, रसयात ल्वयेक व रस पिकायेत गुहालि जुइकेत हे जक मागु खः। तर थुकिया अःखः जुइक भामहं धया बिल – काव्य "बांलाइगु हे अलंकार दंत धायेव"³। अलंकार मदइबेले न्ह्याथे बांलाह्म मिसा नं "विधवा" थें खने दइ थें तुं अलंकार मंत धासा काव्य हे बांमलाइ। अथे जूगुलिं काव्यया मूल तत्व हे अलंकार खः धयागु मत भामहं पिकाल। भामह धुंका दण्डी, भट्ट, उद्भट व रुद्रटपिंसं अलंकार सिद्धान्तयात न्ह्यज्याकल। भति भति पागु तक नं सूक्ष्म भेद क्यना वर्गीकरण यायां लिपाया अलंकारवादीतय्सं सलंसः प्रकारया अलंकार थ्यंका बिल। काव्यया विषय, उपयोगिता, रस, फुक्क तोता खालि शब्द व रूप पाखे वनीगु रूपवादी प्रवाहया पराकाष्ठा संस्कृत साहित्यया अलंकार सिद्धान्तं ज्वन। थ्व हे अलंकारवादीतय्गु उग्रवादया विरोधे आनन्दवर्धनं ध्वनि-सिद्धान्त पिकागु खः।

रीति-सिद्धान्त

अलंकार-सिद्धान्तया विरोधे विद्रोह याना आनन्दवर्धनं ध्वनि-सिद्धान्त पिकागु हे इले व हे थासे (काश्मिर) अलंकारयात न्हूगु रूप बिइत सम्ह वामन खः। वामन अलंकारवादी हे खः, अथेसां "रीति" यात काव्यया आत्मा धका धागुलिं वयात रीतिवादी नं धा। भामह व दण्डीपिंसं थें गुणयात हे अलंकार धायेगु मयासे वामनं गुणयात अलं-कारं फाया क्या रीतिनाप स्वाना बिल। वामनयाकथं रीति गुणे हे निर्भर जुइ, थ्व कारणं वामनया सिद्धान्तयात रीति-सिद्धान्त व गुण-सिद्धान्त नितां धा। रीतिया अर्थ थाय् व परम्पराकथं पाइगु कलाया शैली खः, रीति "गुण विशिष्ट पद-रचना" खः। शैलीइ अपो जोड

बिया समालोचना याइगु अलंकार सिद्धान्त रीति-सिद्धान्त खः।

वक्रोक्ति–सिद्धान्त

संस्कृत समालोचनाय् रूपवादी प्रवाह मध्ये दकले नां काये बह जूगु वक्रोक्ति-सिद्धान्त खः। छुं छगू शब्दया छु अर्थ प्रचलित व प्रसिद्ध जू, उगु अर्थ नाप पागु मेगु छुं अर्थ वयेक धायेगु वक्रोक्ति खः। वक्रोक्ति छगू अलंकार खः धका ध्वनिवादीतय्सं नं वक्रोक्तिया महत्व मानेया, थुकियात छगू बांलागु अलंकार धा, भामहं थुकियात फुक्क अलंकारया मूल धाल। 'वक्रोक्ति' यात छगू सिद्धान्तया रूप बिया थुकिया महत्व कना बिइम्ह अले 'वक्रोक्ति' यात शब्द व अर्थ नितांया छगू जक अलंकार धका छगू मत पिकाम्ह कुन्तक खः। कविं थःगु प्रतिभां कनेगु असाधारण शैली वक्रोक्ति खः। वक्रोक्तिया प्रकार विश्लेषण याना क्यना अलंकार, रीति, रस, ध्वनि फुक्कंया वक्रोक्ति नं कुन्तकं क्यना बिल। न्ह्यागु वाक्ये नं शब्द व अर्थया सहभाव दइ, काव्ये विशेष कथंया सहभाव दइ। शब्दया अर्थ छ्यायेगुली चमत्कारया खँय् जोड बिइगु थ्व सिद्धान्तं थें भाषा जक बांलाकेत सोसा भन अस्वाभाविक जुइगु प्रवृति वइ, वस्तु हे बांमलासा भाषाया चमत्कारं छुं ज्या वइ मखु[7]।

च्वय् संस्कृत समालोचनाया खुगू सिद्धान्तया उल्लेख याये धुंसां सार बा दुने वनेबेले स्वंगू हे जक मूल प्रवाह दु रस सिद्धान्त, अलंकार सिद्धान्त व ध्वनि-सिद्धान्त। प्राचीन ग्रीसया एरिस्टोटलया सिद्धान्तया जगे पश्चिमी संसारया समालोचना दिना च्वंथें तुं संस्कृत समालोचनाया आधार हे भरतया रस–सिद्धान्त खः। एरिस्टोटलया व्याख्या यायेले "रिनासेन्स्" व "क्लासिकल" समालोचकपिं मध्ये छगू समूहं काव्यया रूप पाखे जक जोड बिया रूपवादी व कट्टरवादी सिद्धान्त पिहाँ वोथें तुं संस्कृत समालोचनाय् अलंकार-सिद्धान्त वल। "क्लासिकल" नियन्त्रणया विरुद्ध विद्रोह रोमान्टिक समालोचकपिंसं या थें तुं संस्कृत समालोचनाय ध्वनि सिद्धान्त वोगु खः।

1 प्राचीन संस्कृत साहित्यया 'रस' धयागु थौंया आधुनिक मनोविज्ञानया विकास जुइ धुनेव म्हीसं 'impression' (भाव, प्रभाव) धका धायेगु मनया प्रवृत्ति खः। प्रेम, यौन व रतिया भावना थनीगु रस श्रृङ्गार-रस खः। व्यभिचार मखुगु प्रेम श्रृङ्गार खः। करपिनि कला वा वेश्या मखुपिं मिसाया वर्णन; विवाहित मिसा जूसां वया भात लिसेया सम्बन्ध क्यना तःगु; तिमिला, भंवः, स्वां आदिं प्रेम वासना थनीगु; केलेहे मिखा, चुप्पा, पाचिनेगु आदि दृष्य वर्णन याना पाठकया मने रतिया भावना थनीगु-रस श्रृङ्गार खः। अथेसां श्रृङ्गार विकृत यौन मखु। अथे हे छुं खना न्हिले मास्ते वइगु रस हास्य खः, नुगः मछिंका बिइगु करुण रस, तं पिहाँ वयेका बिइगु रौद्र, मने उत्साह थनीगु वीर रस, ख्याइगु, (न्हकु सँ हे लिंतिं स्वाक्क) भयानक, ब्वने न्यनेबेले घचायापुइगु विभत्स रस, अजुगति चायेकीगु अद्भुत रस खः।

2 नाटककारपिंसं विशेष याना त्रासदीइ थ्व 'व्यंग्यार्थ' यात छ्यला नाटकया प्रभाव क्यातुकू। वाच्य व व्यंग्यार्थ ठीक अःखः जुइका प्याखंया पात्रं नुवाइबेले 'वाच्य' या अर्थं व न्यनीपिं दर्शकं 'व्यग्यार्थ' थुइका कया थ्व निगू अर्थया द्वन्दं करुण रस' पिकायेगु टेक्‌निक् (विधि) प्रसिद्ध अंग्रेजी नाटककार शेक्‌स्‌पियरं छ्यला तःगु दु। थुकियात अंग्रेजी समालोचनाय् 'आइरनी (irony)' धाइ।

3 'काव्य-प्रकास' सफुली मम्मटं ध्वनि-सिद्धान्तया विरोध यापिनि तर्कयात खण्डन याना तःगु दु

4 विश्वनाथया 'साहित्य दर्पणे' ध्वनिया गावक मिमांसा याना तःगु दु।

5 क्षेमेन्द्र काश्मिरयाह्म खः

6 'सौन्दर्यमलंकारः'

7 भिंखुगूगु शताब्दीया विलायते लाइलि (Lyly) धयाह्म छह्म उपन्यासकारं शब्दया चमत्कारपूर्ण अलंकार छ्यला तस्सकं अस्वाभाविक भाषा पिकाल, गुगुयात "यूफिइज्म्" धाइ। ख जा 'वक्रोक्ति' यूफिइज्म्‌सिकं यक्को हे व्यापक जू, अथेसां थ्व निगुलिं नं जोड बिइगु छताय् हे:—शब्द-जाल व असाधारण वर्णन-शैली।

नेपाल भाषाया समालोचना साहित्य

नेपाल भाषा गुलि पुलांगु भाषा खः धयागु खँया अनुसन्धान जुइ हे मानि, अथेसां एशियाया दकले पुलां पुलांगु भाषा मध्ये छगू थ्व खः। अले थ्व भाषा ल्हायेगु भाषा जक मजुसे च्वयेगु भाषा जूगु नं यक्को न्ह्योया खँ खः, ऐतिहासिक अनुसन्धान याये मायेक हे पुलांगु। नेपाल भाषा नेपालया पुलांगु व समृद्ध भाषा खः। तर थ्व भाषाय् साहित्य धाये ल्वयेक च्वयेगु गुबेले शुरु जुल, व नं वादविवादया विषय मजुइकेत गाक अनुसन्धान जुइ मानि, तथ्य मुंके मानि। अथेसां नेपाल भाषाया साहित्य नेपालया स्वंगू प्रमुख साहित्य (नेपाल भाषा, नेपाली भाषा व मैथिली भाषाया साहित्य) मध्ये दकले पुलांगु खः धका निं धाये फु। अजे छता खँ थ्व नं न्ह्यथने बह जू—नेपाल भाषाया साहित्य न्ह्याको हे पुलां जूसां थ्व भाषा गुलि पुलां उकियात ल्वयेक थुकिया साहित्यया इतिहास ताहाक मजू। थ्व भाषां च्वया तःगु सफू गुगु इलं निसें वल उकियात थ्व साहित्यया शुरु धाये मजिउ। नेपाल भाषाया छह्म समालोचकया विचारकथं[1] ला "नेपाल भाषा वाङ्मये थौं नं साहित्य धाये फैगु, उगु इलेया भाव लोक नाप भीत कातुगु सम्पर्क यंकीगु कृति आपालं ह्म खने दु।" थुकिया कारण उह्म हे समालोचकं थथे खन, "शाहेद न्हापां निसें थःगु भाषा पाखे नेवातयगु दृष्टि सृजना मूलक मखसे खालि व्यावहारिकतां त्यला तःगु ... ..."।

कमल प्रकाश मल्लजुं गुगु छता अभाव खंका कना दिल, व सत्य ख; तर उकिया कारण गुगु क्यना दिल उलि जक व्याख्या यायेत मगा। छुं छगू विशेष अवधिइ छुं जातीया प्रवृति सृजना मूलक जुइ फु

बा मजुइकु, थ्व ला खः; तर गुगु जातीया नं "भाषा पाखे" जक "दृष्टि सृजनामूलक" मजुइगु प्रवृत्तिया कारणं मखु, मेगु हे कारण थुकिया दइ। थन खँ जूगु अवधिइ नेपालं भन नेवा: जातीं हे कलाया मेमेगु क्षेत्रे, छेँ दनेगु कला निसें किपा च्वयेगु, सिँइ लोहँते कीगु, धातुया मूर्ति दयेकेगु, फुक्कलिसं थःगु सिर्जनात्मक प्रतिभा गाक्क क्यन। दगु हे जातीं उगु हे इले साहित्य पाखे जक सिर्जना याये मफुगु छाय्? साहित्य धयागु भाषा माध्यमया कला खः। धर्म व नीति व व्यावहारिक विषये जक सफू पिहाँ वया साहित्यिक सिर्जनाया कृति खने मदुगु गथे? थुकिया कारण राजनैतिक जुइ। सफू प्रेसं थाना पिकायेगु व्यवस्था मदुगु युगे शासकतय् संरक्षण व आशिर्वाद मदुगु छुं कृति पिदने थाकु, च्वया हे थकूसां प्रचारे वये थाकु। छता ला शिक्षाया व्यवस्था मदुगु इले भाषाया माध्यमं च्वइगु कला अर्थात साहित्य पिदने थाकु। मेगु खँ, नेपा गाले शासकतय् भाषा व प्रजाया भाषा निताजि तस्सकं ताहाकः अवधि तक हे जुल – कर्नाट वंश, लिच्छवी वंश व अभ मल्ल वंशया शासनकाल तक नं थथे धाये फु। मल्ल कालया छुं अवधि वने धुंका तिनि मल्ल शासकपिसं प्रजाया भाषा थल्लं कागु खः।

न्ह्यागु हे कारणं जुइमा नेपाल भाषाया उगु बेलेया आपालं सफू साहित्ये दुथ्याके मछि। नाटक साहित्य छता धासा गाक्क खने दु, आपा धयाथें ला शासक व शासकया पोषकतयुसं च्वया तःगु। थ्वजोगु नाटक आपा ला मनोरञ्जनया निंतिं, गुगुं धार्मिक उपासना थें च्वया तःगु। थुगु इले समालोचना साहित्यया विकास जुइगु वातावरण हे मदु।

लिपा छगू ताहाकः अवधि तक दिना च्वंगु साहित्ययात नेपाल भाषाया प्यंःग-थांपिनि युगे "प्यंगः थां" लेखकपिसं न्ह्यज्याकल। नेपाल भाषाय् धाथें हे साहित्य धका धाये छिंक साहित्यया विकास जुल। भाषाया कातुगु जग व परम्परा दुगु नेपाल भाषां छगू प्रेरणा दयेवं साहित्यया रूपे थहाँ वनेत छुं थाकु मजुल। थःगु जाती, संस्कृति व भाषाया प्रेमया भावनां प्रेरित जुया नेपाल भाषाया "प्यंगः थां"

लेखकपिं (निष्ठानन्द बज्राचार्य, सिद्धिदास अमात्य, जतगसुन्दर मल्ल, योगवीरसिंह कसा) व माधवराज जोशी[2], शुक्रराज शास्त्री, धर्मादित्य धर्माचार्यपिंसं नेपाल भाषा साहित्ययात देशया दकले च्वन्ह्यागु साहित्य मध्ये छगू याना बिल। व हे भाषा प्रेमया परम्परां वैकुण्ठप्रसाद लाकौ-लया युगया लेखकपिं अर्थात थौंया लेखकया थकालि पुस्ता (वैकुण्ठ प्रसाद लाकौल, चित्तधर 'हृदय', धम्मालोक आदि) पिकाल। थ्व काल सिर्जनाया उत्साहया काल खः, समालोचनाया ई मखु।

आतक खने दुगु तथ्याङ्ककथं नेपाल भाषाय् दकले न्हापांया समालोचनात्मक लेख रत्नध्वज जोशीया "धर्मोदयया कहानीत" खः। थ्वयां न्ह्यो हे रत्नध्वज जोशीजु नेपाल भाषाय् समालोचक धका नां जाये धुंकूगु खः। ख ला थ्व लेख कहानीतय् आलोचना जूगुलिं व्यावहारिक आलोचना खः, अथेसां थुकी कृतिया विश्लेषण व मूल्यांकन जक मखु समालोचना सम्बन्धे रत्नध्वज जोशीजुया धारणा नं थाय्थासे खने दु। "साहित्य कलाय् जन साधारणया रुचियात हे अन्तिम निर्णय याये मजिउ" धयागु रवीन्द्रनाथ ठाकुरया विचारयात रत्नध्वज जोशीजुं समर्थन याना तःगु दु। मेगु छगू समालोचनात्मक लेखे[3] जोशीजुं च्वया दिल—"थः गुगुलिं प्रभावित जुया च्वनागु दु, उगुद्वारा मेमेपिन्त नं प्रभावित याय्गु, प्रभावित जूगु स्वेगु आकांक्षा मानव मनया छगू स्वभाव खः"। "जीवन धारणया प्राथमिक साधन आहारा, निद्रादिया कारण आर्थिक समता विषमता लिसे छुं सम्बन्ध मतसे नं काव्य सफल अथवा असफल जुइफु'। साहित्य छु खः ? जीवन लिसे थ्वया सम्बन्ध छु ? साहित्यया छुं प्रकारया (कहानी उपन्यास आदि) विषय, रूप, विन्यास, शैली आदि गुजोगु जुइमा ? आदि, आदि बारे रत्नध्वज जोशीजुया छगू निश्चित धारणा दु। व हे धारणायात कसी याना वय्-कलं कृतितय् मूल्यांकन याना दी। वय्कःया नियमकथं लागु रचना भिं, मलागु मभिं धायेगु समालोचना पद्धति रत्नध्वज जोशीयागु खः। विशेष याना बाखं-साहित्यया समालोचना अपो च्वयादीह्म जोशीजुं

कृतिया मूल्याङ्कन यायेत उजोगु हे मेमेगु कृतिनाप तुलना याना स्वयेगु तुलनात्मक समालोचनाया पद्धति नं ज्वना दी। भारतं प्रकाशित जूगु नेपाल भाषाया पत्रिका 'धर्मोदय' प्रकाश जुइव नेपाल भाषाय् समालोचना साहित्यया विकास शुरु जूगु खः।

रत्नध्वज जोशीजुं नेपाल भाषा साहित्ये समालोचनाया नी स्वना दीगु भतिचा समय लिपा हे नेपाल भाषाया समालोचना क्षेत्रे रामहरि जोशीजु व माधवलाल कर्माचार्यजु निम्ह समालोचकपिं दुहाँ भाल। रामहरि जोशी व माधवलालजुपिं "छम्ह छम्ह लेखकया कृति काव्य कृति ज्वना सहृदय-पाठकया रूपे आलोचकं व्याख्या याना[4]" बिउपिं खः। रामहरि जोशीजु व माधवलाल कर्माचार्यपिनि समालोचना व्याख्या प्रधान जू, वयक:पिंसं नेपाल भाषा समालोचनाय् व्याख्या वा विश्लेषण यायेगु (analytical) पद्धतिया नी स्वना दिल।

माधवलाल कर्माचार्यजु थः हे छम्ह सिर्जनात्मक लेखक जूगुलिं कवि-'हृदय' या भावना बांलाक थू, अथेसां वयक:लं छुं कृतिया कोजिइक मूल्यांकन यायेत स्वया मदी। वयक:या न्हापांया समालोचनाय् जक मखु, लिपा लिपाया प्रौढता दये धुंकूगु लेखे नं मूल्याङ्कन सिकं व्याख्याय् अपो जोड बिइगु प्रवृति दु, छगू निगू कोजिइक पारख याना निर्णय बिइत सोथाय् नं छुं कृतिं थ:त प्रभाव लागु छगू निगू पक्ष जक कया च्वया दी। नेपाल भाषा साहित्यया व्यावहारिक समालोचना-क्षेत्रे दकले न्हापांयाम्ह व थौंतके नं दकले सफलम्ह प्रभाववादी[5] (impressionistic) समालोचक माधवलाल कर्माचार्यजु खः।

नेपाल भाषाया समालोचनाया इतिहासे दकले न्हापां समालोचनाया सैद्धान्तिक पक्ष कया च्वया त:गु लेख माधवलाल कर्माचार्य हे च्वया दिल। वयक:या 'साहित्ये आलोचकया स्थान' धयागु लेख नेपाल भाषया समालोचना साहित्ये कर्माचार्यजुया दकले त:धंगु देन खः। उखु लेखे कर्माचार्यजुं च्वया दिल, "... ... खालि प्रकृतियागु जक अनुकरण याना साहित्यया उद्देश्य पूवनी धैगु खँ आंशिक सत्य जक

खः ··· ··· भाषा प्रेम जक साहित्य मखु ··· ··· मनूतेत मागु भाषा मखु जीवन खः विकासशील, उन्नतिशील, सुखशील।" व्यावहारिक समालोचनाय् माधवलालजु छम्ह 'प्रभाववादी' (अर्थात थःगु मतिइ तस्सकं प्रभाव लागु छता निता खँ जक नुवाइम्ह) खः, अथेसां वय्‌क-यात विशेष प्रभाव याइगु खँ साहित्य कलाया जीवन पक्ष। साहित्ययात "जीवन स्वयेगु सुलचं जक मखु, जीवन न्ह्याकेगु घःचा नं खः" धयागु उद्‌गार पिकाह्म व थुकियात हे थःगु सिद्धान्त याना दीह्म कर्माचार्यजुयाके छुं कृति वा कविया समालोचना याइबेले छुं खँ कोजिइक धायेत लिविलेगु प्रवृति याना थःत तस्सकं प्रभाव लागु खँ जक कोजिइक धायेगु, मेगु तछ्याना मधासे संकेत जक बिइगु बानि च्वंगु ख, नत्र दुने ला वय्‌कः यथार्थवादी खः, जीवनवादी खः।

समालोचना क्षेत्रे निह्म स्वह्म आलोचकपिं दुहाँ वये धुंकूसां दकले न्हापां छगू युगयात हे कया अवलोकन याना तःगु व छगू लेख जक मखु छगू सफूया हे रूपे च्वया तःगु दकले न्हापांया समालोचना कवि चित्तधर 'हृदय' जुया भीगु साहित्य' खः। २००७ सालया क्रान्ति धुंकाया स्वतन्त्र वातावरणे साहित्यया सिर्जना व अनुसन्धान निखें उत्साह व उमङ्ग वया च्वंगु वातावरणे नेपाल भाषाया छह्म कविं समालोचनाया क्षेत्रे ल्हा तया पिकागु थ्व सफूया यक्को महत्व दु। मुक्कं समालोचना मखु, नेपाल भाषा साहित्यया छोटकरीं इतिहास थें च्वया तःगु थ्व लेखे कवि चित्तधरया समालोचनात्मक प्रतिभा खने दु। बरु थ्व प्रवृति भचा अपो छ्यला उकी मुंका तःगु तथ्ययात भचा व्यवस्थित याना बिइ मगा। न्ह्यागुसां छह्म समालोचकया थ्व विश्लेषणयात छुं भति परिष्कृत याना बिउगु जूसा थुकिं प्रयोगवादी (इण्डक्टिव्) समालोचनाया रूप काइ। समालोचना धयागु हे इण्डक्टिव् जुइमा, अर्थात कवि कलाकारया कृतिइ छु छु दु धका वाला क्यना बिइगु, उकी छु छु गुण दु जक क्यनेमा, बांला बांमला धका पारख यायेगु ज्या पाठकयात तोता बिइमा धयागु धारणा चित्तधर 'हृदय' जुया फोटोग्राफर 'कविताय्'

नं खने दु[6] । कवि सिद्धिचरणया 'फूस्वां संग्रहया भूमिका रूपे 'नँ' धका चित्तधरजुं नँ तुना च्वया दीगु लेखयात नं थथे हे 'इण्डक्टिव् समालोचना' या छगू उदाहरण धाये छि । बरु थःसिकं थँजिपिं व थः समकालीन लेखकपिनि कृति ब्वनेबेलेया 'इण्डक्टिव्' दृष्टिकोण चित्तधरजुयाके थःसिकं कजिपिं न्हूगु पुस्ताया लेखकपिनि कृति स्वयेबेले धासा कागु खने मदु । थुकिया छता कारण ला नुवायेगु च्वयेगु स्वतन्त्रता मदुगु काले अभिव्यक्ति यायेत हे संयम व आत्म-नियन्त्रण याये मागु युगं पिकाह्म कवि चित्तधरजुं न्हूगु अनियन्त्रित, अनियमित व छुं भति अव्यवस्थित प्रवाह् मछिं ता, अले थ्व मछिं तागुयात नियन्त्रण याये मफयेक वय्कः-याके भावावेश अपो दु । कवि चित्तधरयाके समालोचनायात मागु तेह्रा मिखा व थुइका कायेगु समवेदनशीलता व बौद्धिक समदृष्टि नं दु, तर भावावेश पनेगु संयम व नियन्त्रण मदु । थ्व कारणं वय्कःया लेखे समालोचनाय् फुक्क "कोरा पदार्थ 'दुसां नं समालोचनाया "तयारी माल"-या रूपे पिहाँ मवो । चित्तधरजुया समालोचनाय् "क्लासिकल" व "इण्ड्क्टिव्" निगू रूप ल्वाकज्या ।

नेपाली भाषाय् न्हूह्म तरुण समालोचकया रूपे छुं भति नां जाये धुंकूह्म कृष्णचन्द्रसिंह प्रधानयात २००७ सालया क्रान्ति हःगु उत्साह व उमङ्गया वातावरणं नेपाल भाषाया समालोचना क्षेत्रे दुत हल । कृष्ण-चन्द्रसिंहजुं नेपाल भाषा साहित्ये कृतिया समालोचना व समालोचनाया सिद्धान्त निगू क्षेत्रे नं गाक्क देन बिउगु दु । बरु थौंतकया भिन्हयूदँ भिच्यादँया अवधिइ वय्कःया समालोचनात्मक दृष्टिकोण हे बुलुहुँ पाना वंगु सिइ दु । ह्यापां वय्कलं सैद्धान्तिक समालोचनाय् मार्क्सवादी लँ ज्वना दिल । कृतिया समालोचना याइबेले थ्व लँ ज्वनेगु कुतः याना दिल । वय्कलं च्वया दीगु समालोचना "श्वास काव्य व कवि व्यथितया काव्य-रूप" यथार्थवादी दृष्टिकोणं कवि व्यथितया 'श्वास' या विश्लेषण व मूल्यांकन यायेगु छगू कुतः खः । उगु हे इले पिहाँ वोगु कृष्णचन्द्रसिंह प्रधानजुया छगू लेखे वय्कःया समालोचनात्मक सिद्धान्त छु खः स्पष्ट

जूगु दु। 'नेपाल-साहित्यया विकास व भीगु ज्या' धयागु लेखे (प्रकाश जूगु सन् १९५२ स) वयकलं च्वया दिल—"थ्व सत्ययात व जिम्मेदारीयात माने यायेगुया मतलब प्रगतिशीलता खः। उकिं थ्व मते राजनीतिं पृथक जुया साहित्यिकत च्वने फै मखु। तर थ्वइत माने मयाइपिं साहित्यिकत राजनीतिं एकदम अलग जुया स्वतन्त्र व निष्पक्ष ज्वी धैगु थ्वइगु भनाई मखु। अज्यापिं साहित्यकारत, सुनां थःत बिलकुल स्वतन्त्र साहित्यकार व राजनैतिक ध्याचलं च्वे संभें जुया विशुद्ध साहित्य सृजना यानाच्वनि व नं अप्रत्यक्ष रूपं मेगु राजनैतिक दलया समर्थने वनाच्वंगु दु।" थ्व उद्‌गार स्पष्ट हे मार्क्सवादी-लेनिनवादी दृष्टिकोण खः। "कला कलाया निम्ति, वर्ग मथिउगु कला, राजनीतिं अलग वा स्वतन्त्र कला धयागु वस्तु छुं हे मदु" धयागु माओ चे-तुङ्या उक्तिया प्रतिध्वनि थ्व खः। अथे हे साहित्य कलां छगू छगू वर्गया प्रतिनिधित्व याइ धयागु मार्क्स-वादी विचार क्यना वयकलं च्वया दिल—"गरीब व शोषिततेगु निंतिं साहित्य धायेगुली संकीर्णता खंसा धनी व शोषकतेगु निम्ति साहित्य धयागुली गन विशालता दु? ··· ··· आयागु वर्ग प्रधान व वर्ग-शोषण काले शोषित आम जनताया चित्रणे जय व शोषकतेगु हारया चित्रण यायेगु निगू वर्गया चित्रण याना नं प्रगतिशील उतरदायित्वयात पूरा यायेगु कर्तव्य जू वनि, भीगु साहित्ये नं थ्व आवश्यकता दु।"

व हे दँय् भचा लिपा पिहाँ वोगु "प्रगतिशील साहित्यया लँपु" धयागु लेखे वयकलं मार्क्सवादी प्रवाहया विवेचना याना दीगु जक मखु, साहित्य व समालोचनाय् सही दृष्टिकोण थ्व हे खः धका नं क्यना दिल।

तर थ्वयां लिपाया वयकलं व्यावहारिक समालोचना अर्थात छुं कृति, लेख आदिया समालोचना याइबेले मार्क्सवादी मिखां स्वयेगु तोता दिल। "नःलि कविता" सम्बन्धी विवादे वयकलं च्वयादीगु निपु लेखे मार्क्सवादी विश्लेषण यायेगु चिङ्ता वयकलं मतये धुंकल। थ्व निपु लेखे पिहाँ वोगु ई पाखे हे वयकलं च्वया दीगु "भीगु साहित्ये

बाखं" नेपाल भाषाया बाखंतय्‌गु छगू विस्तृत विश्लेषण खः। विषय-वस्तु व बाखं कनेगु कला नितायसं थःगु विचार बिया तःगु नं दु, तर थ्व लेखे याना तःगु व्याख्या मार्क्सवादी मखु।

न्ह्यागु जुइमा कृष्णचन्द्रसिंह प्रधानया छगू विशेषता दु वय्‌कःया विचार लिसे भी सहमत जुइ मजुइ मेगु हे खँ, वय्‌कःया न्ह्यापांनिसें आ तक छगू दृष्टिकोण मजू व नं मेगु हे, अथेसां वय्‌कलं समालोचना याइबेले कृतिया थह्यं खंथें पारख कोजिइक हे याना दी। रत्नध्वज जोशीजुं थें छगू "रेडिमेड" (तयारी) नियमया कसीं जक स्वया निर्णय बिया दीगु ज्या प्रधानजुं याना मदी, ह्मानं कर्माचार्यजुं थें कोमजिइक धायेगु बानि नं वय्‌कःया मदु। वय्‌कलं थिया दीगु विषये थः धाये माक्को धया छ्येगु बानी वय्‌कःया दु, अले वय्‌कलं छु धया दी त्यंगु खः उकिया पूरा अभिप्राय व अर्थ स्पष्ट जुइगु व्याख्या नं वय्‌कःया दु। धाये त्यंगु खँय्‌ पाय्‌छि हे लाक्क धायेगु भाषा व शैली नं वय्‌कःया दु। बरु नेपाल भाषाय्‌ मदुगु "टेक्‌निकल" शब्दे जक मखु, सामान्य शब्द (अफ्‌ नेपाल भाषाय्‌ फ्‌न स्पष्ट व्यक्त जुइगु शब्द) या थासे नं यक्को हे संस्कृत, हिन्दी व नेपाली भाषाया शब्द वय्‌कलं छ्यला दी[7]।

प्रधानजुया नापनापंयापिं, तर गबसं गबसं जक समालोचनात्मक लेख च्वया दीपिं समालोचक मध्ये नां न्ह्यथने बहह्म चित्तरञ्जन जु दु। छगू उपन्यास व छगू नाटक निगू कृतिया[8] समालोचना पिकया वय्‌कलं थःगु कातुगु विश्लेषण व स्पष्ट मूल्यांकन यायेगु शक्ति क्यना दिल। वय्‌कलं समालोचना याना दीगु निगुलिं कृति जीवननाप तस्सकं स्वापू दइगु साहित्य प्रकार जूगुलिं नं व वय्‌कःयाो दृष्टिकोण कथं हे नं वय्‌कलं थःगु लेखे यथार्थय्‌ जोड बिया दिल।

नेपाल भाषाया समालोचना साहित्ये यथार्थवादी समालोचनायात ब्वलंकेत तःधंगु देन व प्रेरणा कवि सिद्धिचरणं याना दीगु दु। सिद्धिचरणजुया कविताय्‌ हे नं थाय्‌ थासे वय्‌कःया काव्य व समालोचना सम्बन्धी धारणा पिज्वःगु दु। थ्व च्वय्‌ हे अध्याय १६ स

न्ह्यथने धुन। आपालं सफुली "घःमाः" या नामं भूमिका च्वया दीबेले व "भ्ज भायूया भ्जी कवि चित्तधर" धयागु लेखे सिद्धिचरणजुया समालोचना छगू कृतियात कया मखु छह्म कवियात कया यायेगु प्रवृति दु।

नेपाल भाषाया आपालं कृति छगू छगू याना समालोचना याना दीह्म जनकलाल वैद्यजुं नेपाल भाषाया समालोचना क्षेत्रे गाक्कं देन बिया दीगु दु। बरु वयूकलं कृतितयू मूल्यांकनसिकं व्याख्याय् अपो जोड बिया दी। मूल्यांकन याना दीथाय् छुं "क्लासिकल" नियमयात कसी याना दी। जनकलाल वैद्यजु रत्नध्वज जोशीजुया "क्लासिकल" समालोचना व चित्तधर 'हृदय' जुया 'इण्डक्टिव्' समालोचनाया दथुइ ला।

आशाराम शाक्यजुया छगू निगू लेखे वयूकलं समालोचकयाके दयेमागु तेह्म मिखा, ज्ञान, अनुभव व अनुशासनया परिचय बिया दीगु दु। वयूकलं समालोचना क्षेत्रे अपो ई बिया मदीगु नेपाल भाषा साहित्ययात छगू दुर्भाग्य खः।

मेपिं न्ह्यथने बहपिं निह्म समालोचकपिं ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य व भूलेन्द्रमान प्रधानजुपिंसं नेपाल भाषाया समालोचनाया सैद्धान्तिक पक्ष व कृतिया समालोचनाय् नं ल्हा तया दी। ईश्वरानन्दजुं याना दीगु कृतिया समालोचनाय् स्पष्ट हे यथार्थवादी दृष्टिकोण ज्वना दीगु दु। वयूकलं स्वयादीगु मिखा यथार्थवादी जू, बरु वयूकः छह्म प्रभावशाली समालोचक जुयेत भावावेश तोते मानि। अले समालोचना-क्षेत्रे गूट-बन्दी थें थः विचारधाराया लेखक वा कृतियात जुल धायेव त्रुटिइ नं मिखा तिस्सिना बिइगु बानि वयूकःयाके दु। विचार जक बांलानां मगा, कलात्मकता नं मा, "राजनीति व कलाया एकता, विषय वस्तु व रूपया एकता, क्रान्तिकारी राजनैतिक विषयवस्तु व कलात्मक रूपया सर्वोच्च सम्भव पूर्णताया एकता[१]" मा धयागु खँय् ईश्वरानन्दजुं कृतिया समालोचना याइबेले मिखा तिस्सिना बिइ यो। बरु वयूकलं "सौन्दर्य व

आलोचना" सफू च्वया समालोचनाया सैद्धान्तिक पक्षयात क्वातुगु देन बिउगु दु। समालोचनाया मार्क्सवादी दृष्टिकोणयात यइपुगु व अःपुगु शैलीं मौलिक लेख च्वया दिल।

भूलेन्द्रमान प्रधानजुं च्वयू धयाथें समालोचनाया सैद्धान्तिक पक्ष व कृतिया समालोचना निखें ल्हा तया दीसां सैद्धान्तिक पक्षे अपो वयूकःया देन न्ह्यथने बह जू। वयूकःया "काव्यया स्वभाव" च्वति १ सिद्धान्तयात व्यावहारिक उदाहरणं क्यनेगु (आय्प्लाइड् क्रिटिसिज्म) छगू कुतः खः। थ्वजोगु सफू नेपाल भाषाय् दकले न्हापांया थ्व खः। भूलेन्द्रमान प्रधानजुया दृष्टिकोण समालोचनाया यथार्थवादी प्रवाह दुने ला। वयूकःया अभिव्यक्तिया शैली भचा क्लिष्ट जूगुलिं थुइके थाकु, शैली अःपुकेगु व भाषा भचा छ्यलेगु याये मानि।

छुं छगू विशेष नियमयात कसी याना उकी दुने लाक्को बांला, मेगु फुक्क बांमला धाइगु "क्लासिकल समालोचना" व थःत तस्सकं प्रभाव लागु छता निता जक खँ कया छुं कृतिया समालोचना याइगु "इण्डक्टिव्" समालोचना नितांया विरोधे दना वोह्म न्ह्यथने बहह्म छह्म समालोचक कमलप्रकाश मह्लजु खः। समालोचनाया क्षेत्रे दुहाँ वसांनिसें हे वयूकलं थःगु प्रभाव थ्व क्षेत्रे लाका दिल। "भीगु मतिना- या म्ये : छगू दृष्टिकोण" व "भी कहानी विशेषाङ्क" थेंजोगु अवलोकन (रिभ्यु) लेखे हे वयूकलं थःगु प्रतिभा क्यना दिल। वयूकःयाके अध्ययन दु, तेह्ला मिखा दु, अले भावावेश व पूर्वाग्रह मदु। छह्म समालोचकयात दकले मागु अन्वेषण-भावना, संवेदनशीलता व अनुशासन वयूकःयाके दु अःपुगु भाषा व स्पष्ट शैलीं ध्वाथुइकेगु शक्ति जक वयूकलं विकास याये मानि। "नःलि कविता व निह्म आलोचक" लेखे वयूकलं निह्म आलोचकया वादविवादे मध्यस्थता मखु जजूया ज्या याना थःगु पारख यायेगु व कोजिइक धायेगु बानि क्यना दिल। "नःलि स्वना" आलो- चना संग्रहया भूमिका ('सफू-न्ह्यथना') नेपाल भाषाया समालोचनायात वयूकःया दकले तःधंगु देन खः। ख ला संकलनया दृष्टिं 'नःलि स्वना' यू

त्रुटि दु, थ्व प्रतिनिधि संकलन मजू अले संग्रहस दुथ्यागु लेखत लेखकपिनि दकले बांबांलागु रचना नं मखु। थुकथं थ्व संग्रहया लेखतयसं लेखकपिनि गाक्क प्रतिनिधित्व नं मया, थ्व खालि विषयया दृष्टिं जक फक्को अपो विषय दुथ्याकेगु कुतः खः। तर उकिया भूमिका (सफू न्ह्यथना) नेपाल भाषाया समालोचनाया छोटकरी इतिहास जूगु दु। लेखकया दृष्टिकोण थुलि स्पष्ट जूगु दु. अले थुकी पूर्वाग्रह व भावावेशं मुक्त जुया अन्वेषणया भावना थुलि क्वातु कि "नःलि स्वना" यू दुथ्यागु दक्को लेखंसिकं थ्व भूमिकां नेपाल भाषाया समालोचना साहित्ययात गुहालि जूगु दु। सैद्धान्तिक पक्षे धासा मह्लजुया छुं निश्चित प्रवाह मदुनि, छगू प्रवाहे थ्याका छ्वयेगु कुतः जक जुया च्वंगु खने दु. अथेसां नेपाल भाषाया दकले च्वन्ह्यापिं समालोचक मध्ये छह्म जुइगु लक्षण कमलप्रकाश मह्लजुयाके खने दये धुंकल।

मेपिं समालोचकपिं मध्ये नेपाल भाषा समालोचनाय् छगू निगू जक लेख च्वयादिया जूसां सूर्यबहादुर शाक्यजुं नां काये बहगु देन बिया दीगु दु। वय्‌कःया समालोचनाय् कृतिया पूवंक विश्लेषण याना व्याख्या याना अले छुं निर्णय नं बिइगु प्रवृति दु। समालोचकं कृतिया पारख नं यायेमा, छुं बांला बांमला धका थःगु मत बिइ हे मा; तर उलि जक मखु छह्म लेखक वा वया कृति बाला स्वया उकिया गुण माला पाठकयात क्यना बिइमा धयागु विचार सूर्यबहादुर शाक्यजुया। समालोचकं लेखकयात सहानुभूतिया मिखां स्वयेमा, लेखकयात तुति ज्वना सालेगु ज्या समालोचकं याये मजिउ, सुं लेखकया छु गुण दु व माला पाठकयात क्यना बिइगु अर्थात लेखक व पाठकया दथुइ स्वापू जुइकथंया ज्या समालोचकं याइ धयागु धारणा कया शाक्यजुं च्वया दी। थ्व खँय् सूर्यबहादुर शाक्यजुया दृष्टिकोण रामहरि जोशी, चित्तरञ्जन व आशाराम शाक्यपिं नाप जोला। छुं कट्टर नियमं थःत चिका व हे नियमयात कसी याना कृतियात ब्वनेगु स्वयेगु "क्लासिकल" प्रवृतिया विरोध वय्‌कःपिं सकसियां खः।

"सितु" पत्रिकाया प्रकाशन जुसांनिसें छपुचः न्हूपिं ल्यायह्मपिं समालोचकपिनि लेख इलेबेले पिहाँ वयाच्वंगु दु। थ्व न्हूगु पुचः फुक्क-सित छगू पुचः धाये थाकु, अमि सकसियां छगू दृष्टिकोण मजू। तर छता खँय् वय्कःपिनि समानता दु, वय्कपिसं च्वछापिन्त तस्सकं ल्हना आकाश थ्यंकेगु व आलोचना यापिंत तुति हे ज्वना सालेगु। थ्व पुचःया समालोचकपिं मध्ये छखलःसिके पुलांगु फुक्कया विरोध यायेगु, फुक्क न्हूगु मालेगु, समालोचनाया मान्यता नं न्हूगु हे छुं ल्ययेगु प्रयास दु, तर न्हूगु मल्हनि, माला हे च्वना तिनि धयागु खँ स्पष्ट हे खनेदु। अले मेगु छखलः दु थःत जीवनवादी व प्रगतिवादी धका धया तर जीवनवादयात गलतकथं थुइका कृतिया उपयोगिता जक स्वया मेगु फुक्क वास्ता मतयेगु प्रवृति दुपिं। थ्व निखलःयाके नं छता हे त्रुटि दु। वय्कःपिंके अध्ययन नं दु, कम से कम अध्ययन यायेगु प्रयत्न दु, समालोचकयात मागु दुने थ्यंक खंकेगु तेल्ला मिखा दु, विश्लेषण यायेगु प्रतिभा दु, तर छता तस्सकं मागु वस्तु मदुनि—व खः संयम। अथेसां भचा लिपा विकसित व परिपक्व जुइबेले नेपाल भाषाया समालोचना साहित्ययात दुकुलुगु देन बिइपिं छह्म निह्म समालोचकपिं थ्व पुचलं पिहाँ वइतिनि धका आशा कायेफु।

1 कमलप्रकाश मल्लया थ्व वाक्य वय्कलं मुंका दीगु "नःलि स्वना" नांया समालोचना–लेख संग्रहया भूमिकां (सफू–न्ह्यथना) उद्धृत खः

2 माधवराज जोशीजुं नेपाल भाषां च्वया थकूगु छुं सफू वा लेख लुया वोगु मदुनि। अथेसां वय्कलं थह्मं नं नेपाल भाषां च्वया दी, च्वयेत प्रेरणा नं आपासित बिया दी धयागु खँ वय्कःया समकालीन मनूतय्सं धा। कवि सिद्धिदास अमात्ययाके नं जोशीजुया माक्व प्रभाव दु हँ।

3 "मां लुमंका व चित्तरञ्जन' धयागु रत्नध्वज जोशीजुया लेख

4 कमलप्रकाश मल्ल

5 प्रभाववादी समालोचनायागु विवेचना अध्याय २४ स स्वया दिसँ

6 शुकिया विवेचना च्वय् छगूगु अध्याये जुइ धुंकूगु दु ।

7 नेपाल भाषाया शब्द छ्यलेगु खँय् थन छुं खँ न्ह्यथने बह जू । कृष्णचन्द्र सिंहजुया भाषा विषय कमलप्रकाश मल्लजुं थथे धया दीगु दु–"कृष्णचन्द्र सिंहजुया भाषाय् नेपाली भाषा व हिन्दीया प्रभाव बांलाक खने दु । अथे जुसां प्रधानजुया भाषा चुपि धाःथें जः ।" नेपाल भाषाय् "समालोचना थेंज्यागु क्लिष्ट वौद्धिक व भाववाचक शब्द चीमागु ज्याय्" शब्द तस्सकं सीमित जूगुलिं "आलोचना च्वयेगु लोहँते किपा कीगु स्वया नं थाकु थें च्वं" धका मल्लजुं हे धया दीगु दु ।

नेपाल भाषाय् 'टेक्निकल' व भाववाचक शब्द मगागुलिं न्हू न्हूगु शब्द हे चिनेगु आन्दोलन नं मीथाय् शुरु जुल । थ्व आन्दोलन दकले न्हापां तःधंगु स्तरे पिकया दीम्ह धर्मरत्न 'यमि' जु खः च्वमि (लेखक) ब्वमि (पाठक), बँग्वारा, बँमैं (पृथ्वी) आदि शब्द यमिजुं हे प्रचलन याना दिल, तर वय्कलं शब्द चिना दीगुली वैज्ञानिकता मगा, गबसं गबसं अनुकरण जक नं जू । लोसा, तिसा, ख्वाहुसा आदि थें च्वसा (कलम) जुइ माथाय् वय्कलं ज्याबः (औजार) धायेथें "च्वबः" नं प्रयोग याना दिल । अथे हे मीगु भाषाय् थःगु हे शब्द दुगुली नं वय्कलं न्हूगु शब्द चिना दिल । 'झ्वाला' शब्द दयेकं क्वब्वालः (झर्ना) वय्कलं छ्यला दिल ।

8 धूस्वांया 'मतिना' व ईश्वरानन्दया 'पसूका'

9 माओ चे-तुङ

तँसा—क

समालोचनाया विभिन्न ढङ्ग

समालोचना सम्बन्धी विभिन्न प्रवाह व दृष्टिकोण ला च्वय् अध्याय अध्यायस व्याख्या जुइ धुंकल। सुं लेखक बा छुं कृतिया समालोचना याइबेले छु छु तरीका बा ढङ्ग छ्यलेगु या धका छको बिचा याना स्वये! समालोचनाया थ्व विभिन्न तरीका मध्ये गुह्मसिनं छगू, गुह्मसिनं मेगु अले हानं गुह्मसिनं निगू स्वंगू तरीका नं ल्वाक छ्याना छ्यला तः।

इण्डक्टिव् (प्रयोग याना स्वयेगु) वा वैज्ञानिक तरीका

लेखकपिनि कृति हे ब्वना स्वया उकिया अध्ययन व विश्लेषण यायेगु, अले उकिं हे नियम लुइकेगु। पिनं नियम हया कसी याना कृति चुला स्वयेगु ज्या मयायेगु तरोका थ्व खः। "काव्यशास्त्र" या महान लेखक एरिस्टोटलं थ्व हे तरीका छ्यला समालोचना यागु खः। एरि-स्टोटलं थःगु समयया ग्रीक लेखकपिनि त्रासदी ब्वना त्रासदीया नियम व महाकाव्य ब्वना महाकाव्यया नियम च्वया थकल। थौंकन्हे बिलायते थ्व तरीका समालोचनाय् गाक्क छ्यलेगु या। निर्णय बिइगुसिकं अपो ध्यान विश्लेषणे बिइगु जूगुलि थ्व तरीकायात वैज्ञानिक तरीका नं धा। (च्वय् दकले न्हापांया अध्याये थ्व तरीकाया व्याख्या जुइ धुंकूगु दु)

जुडिसियल (निर्णय बिइगु) तरीका

एरिस्टोटलयात "इण्डक्टिव्" तरीकाया नी स्वंह्म धायेथें तुं होरेस "जुडिसियल" तरीका छ्यलेगु चलन पिकाह्म खः। साहित्य कला

सम्बन्धी छुं छ्ता नियमयात माने याना, उक्रियात ऐन थें भापा साहित्य व कलाया कृतियात व हे नियमं जिउ मजिउ स्वयेगु तरीका थ्व खः। एरिस्टोटलं कृति ब्वना दयेकूगु नियमयात अकाट्य नियम भापा उगु नियमं न्हू न्हूगु कृति ल्ना स्वयेगु ज्या होरेसं यात। न्हापाया कृति स्वया दयेका तःगु धारणायात आधार याना न्हू न्हूगु कृति स्वयेबेले न्हूगु प्रयोग, न्हूगु धारणा फुक्क नियम कथं लाइ मखु। अथे जूगुलिं जुडिसियल तरीका अनुदार जुइ यो। क्यास्तल्वेभेत्रो (भिंखुगूगु शताब्दीया इटालियाह्म), ब्वायले (भिंन्हय्गूगु शताब्दीया फ्रान्सयाह्म) पिसं थ्व हे लँ ज्वन।

फिलोसफिकल (दर्शनया) तरीका

थ्व तरीकाकथं न्हापां कला धयागु छु धका चिन्तन याइ, अले साहित्य नं कला खः ला कि मखु ? खःसा कलाया सिद्धान्त साहित्ये छ्यला स्वये गुलि तक छिं धका स्वइगु खः। छगू छुं राजनैतिक, नैतिक बा कलाया सिद्धान्त व दर्शनया मिखां साहित्ययात नं फाया स्वयेगु थ्व तरीका खः। विभिन्न दर्शन दुगुलिं थ्व तरीका ज्वनीपिं समालोचकपिनि मत परस्पर यक्को पा। साहित्य (काव्य) या समालोचनाय् दकले न्हापां तरीका प्लाटो (प्राचीन ग्रीसयाह्म दार्शनिक), प्लोटिनस् (स्वंगूगु शताब्दीया रोमयाह्म) निह्मसिनं छुं भति न्हापा हे छ्यले धुंकल, अथेसां समालोचना यायेत आधार हे जुइक छ्यला क्यंपिं जर्मनीया कान्ट्, सुपनहार, सिकुलर, स्केलिङ व हेगल (फुक्क भिंच्यागूगु व भिंगुंगूगु शताब्दीयापिं) व क्रोचे (नीगूगु शताब्दीया इटालीयाह्म) खः।

ऐतिहासिक, मनोवैज्ञानिक व तुलनात्मक तरीका

थ्व स्वता धुंका मेमेगु ढङ्ग नं समालोचना-ज्याय् छ्यलेगु या। ऐतिहासिक ढङ्ग धका छुं छगू कृतियात अलग मब्वंसे इतिहासया क्रम कथं उगु ईया समाज व इतिहास नाप अध्ययन यायेगु तरीका दु। तुलनात्मक तरीका कथं छुं कृतियात व हे लेखकया मेगु कृति बा उगु हे

जोगु खँ च्वइह्म मेह्म लेखकया कृति बा उगु हे ईया कृति बा उगु हे विषयया कृति नाप तुलना याना स्वये मा। (ऐतिहासिक समालोचना व तुलनात्मक समालोचनाया तरीका खुगूगु अध्याये व्याख्या जुइ धुंकूगु दु) साहित्य व कलाया कृतियात मनोविज्ञानया दृष्टिं चिउता दइगु विषय कया वाला स्वयेगु उकिया भावात्मक व मनोवैज्ञानिक प्रभावया अध्ययन यायेगु तरीका मनोवैज्ञानिक तरीका खः। थ्व तरीका समालोचनाय् छ्यलीह्म छह्म प्रसिद्ध समालोचक आई. ए. रिचार्डस् खः।

(थ्व स्वंगुलिं तरीकाया मुक्कं अलग अस्तित्व मदु, मेमेगु तरीका नाप थ्व तरीका नं ल्वाक ज्याना समालोचना-ज्याय् छ्यला तःगु जक खने दु)

तँसा—ख

शब्द व्याख्या

समालोचना धयागु हे छगू प्राविधिक विषय जूगुलिं थ्व सफू च्वयेत नेपाल भाषाया शब्दं जक बांलाक ध्वाथुक कने मछिंथाय् आपालं मेमेगु भाषाया शब्द नं छ्यलागु दु। थ्वजोगु यक्को शब्द ला छ्यला तःथाय् लेख ब्वना यंकेबेले हे अर्थ सिइदइ। गुगुं व्याख्या अन हे जूगु दु, गुगुं या अर्थ कोष्ट (ब्राकेट) या दुने व गुगुं अध्याय कचायेका कय् टिप्पणी बिया यानागु दु। अथेसां व्याख्या मजूगु छगू निगू शब्द व निगू स्वंगू अर्थ दुगु शब्द जुया बांलाक सिइ मदुगु जुक्को या अर्थ छ्यायेगु कुतः थन याये।

कलाया मूः— कला गुलि ग्यं अर्थात कलाया मूल्य, सार बा महात्म्य, अंग्रेजी भाषाय् Value धाइगु बस्तु

शाश्वत गुणः— न्ह्यावलें च्वनीगु, गबलेसं मसीगु, मह्लिगु गुण

मूल्याङ्कनः— थुलि ग्यं धका लना बिइगु

बस्तुगत तथ्यः—मनूया कल्पना व इच्छा कथं मखु, मनूया इच्छां अलग छुं धार्थे दुगु बस्तु खने दुगु तथ्य।

अभिव्यक्ति व भाव-सञ्चारः—मने च्वंगु छुं खँ बांलाक प्वंकेगु अभिव्यक्ति खः, अले सफल अभिव्यक्ति थःके च्वंगु भाव हे मेगु मने न्ह्याका बिइगु भाव-सञ्चार खः।

साहित्यया कच्चा-पदार्थः—कच्चा पदार्थया पाखें कारखानां तयारी माल पिकाइथें साहित्यं छुं सिर्जना यायेत मागु बस्तु, तथ्य, विषय-ज्ञान साहित्यया 'कच्चा पदार्थ' खः।

अनुभूतिः — छुं खना न्यना बा सिया न्ह्यपुइ दिउगु छुं छता विशेष अनुभव।

सर्वहारा साहित्यः — उद्योग कल कारखाना तस्सकं थहाँ वना समाजं उत्पादन यक्को यावेले छगू ध्वजोगु वर्गया मनू नं दत, गुह्मसिया छेँ मदु, बुँ मदु, ज्या याना नयेत लाय् नं मदु। थःके दुगु ह्मया बल छ्यला श्रम याना ज्याला कया नइ। ध्वजोपिं ज्यामित, छगू उद्योगे हे द्वलंदो याना औद्योगिक समाजे ला आपा मनू हे ध्व वर्गयापिं जुइ। ध्व वर्गयात सर्वहारा वर्ग व ध्व वर्गया हित व स्वार्थ स्वइगु साहित्ययात सर्वहारा साहित्य धाइ।

रिकर्डः—च्वया मुंका तःगु छुं

क्याथार्सिसः— विरेचन, शुद्धिकरण, मभिंगु मनिंगु फुक्क ककया शरीरया शुद्ध यायेगु।

समंजनः— निगू अःखःगु भावना व प्रवृत्तियात छथाय् ह्वनेगु, ल्वापु तंकेगु (निगूयात कत्यला मखु, भ्रन थना कुला बिया)

रोमान्टिकः— थह्यं खंथें स्वतन्त्र कथं कल्पना यायेगु

क्लासिकलः— छुं बांलागु कृतियात नमूना याना व हे कथं च्वयेगु (रोमान्टिक व क्लासिकलया व्याख्या अध्याय १४ या कय् टिप्पणीइ दु)

पद्य व कविताः— छन्दे बा मात्राय् चिना तःगु रचना पद्य खः, कल्पना दुगु रचना कविता खः। पद्य Verse खः, कविता Poetry.

सहज अनुभूतिः— Intuition, इटालीया समालोचकं कला धयागु हे सहज अनुभूतिया अभिव्यञ्जना धाल। क्रोचेया कथं "बुद्धि खंकीगु ज्ञान युक्ति खः, कल्पनां खनीगु ज्ञान नं 'इन्टुइसन' मखु, नुगलं खंकीगु ज्ञान ध्व खः। थःगु नुगलं (ब्रह्म) खंगु खँ मनुखं सुचुका तइ मखु; कनी गथे खन अथे हे कनी। कने मफइकथं जक चागु ज्ञान "इन्टुइसन्" मखु। इन्टुइसन् कनेगु बा प्वंकेगु, अभिव्यञ्जना खः

'देकादेन्त':– ता तक हा कया च्वंगु बस्तु कोदलेत बुलुहुँ घेचुला वंगु; न्हास जुयावं वंगु; कव्वाना च्वंगु

प्रवृत्तिः - छुं उद्‌वोधकं भ्रीत छगू प्रेरणा बिइ। थ्व प्रेरणां मने कातुक्क हइगु छगू भावना (impulse) प्रवृत्ति खः।